

MIHA KOSI*

Benediktinci in grofje Celjski

Zgornja Savinjska dolina v srednjem veku

IZVLEČEK

Celotna Zgornja Savinjska dolina je bila v začetku 12. stoletja veliko zemljiško gospostvo Bavarca Diepolda de Chagere s središčem v Gornjem Gradu. Leta 1140 ga je daroval za ustanovitev benediktinskega samostana, manjši del pa je pripadel Ogleju. Samostan je v 333 letih obstoja z obsežno kolonizacijo oblikoval kulturno krajino z ok. 750 kmetijami in urbanimi naselbinami (trgi) Gornji Grad, Ljubno in Rečica. Oglejske posesti z gradovi Gornji Grad, Vrbovec in Mozirje so bile od konca 13. stoletja fevdi v rokah lokalnih rodbin. Najvplivnejši politični sili so predstavljali grofje Vovbrški in gospodje Žovneški. Vovbrški s središčem v Mozirju so 1286 postali tudi dedni advokati benediktinske opatije, po izumrtju 1322 so jih nasledili Žovneški (od 1341 grofje Celjski). Samostan je bil 1461 priključen novoustanovljeni škofiji v Ljubljani, 1473 pa ukinjen. Gornji Grad je bil nadalje sekundarna rezidenca ljubljanskega škofa.

KLJUČNE BESEDE

Zgornja Savinjska dolina, srednji vek, Gornji Grad, benediktinski samostan, kolonizacija, grofje Vovbrški, gospodje Žovneški, grofje Celjski, odvetništvo, trgi

ABSTRACT

BENEDICTINES AND THE COUNTS OF CILLI. THE UPPER SAVINJA VALLEY IN THE MIDDLE AGES

At the beginning of the twelfth century, the entire Upper Savinja Valley was a large landholding of the Bavarian Diepold de Chagere, centred in Gornji Grad (Ger. Oberburg). In 1140, he donated it for the establishment of a Benedictine monastery, while a smaller part was handed over to Aquileia. During its 333 years of existence and extensive colonization, the monastery formed a cultural landscape with approximately 750 farms and market towns of Gornji Grad, Ljubno (Ger. Laufen) and Rečica (Ger. Rietz). The Aquileian estates with the castles of Gornji Grad, Vrbovec (Ger. Altenburg) and Mozirje (Ger. Prassberg) were fiefs in the hands of local families from the end of the thirteenth century. The most influential political forces were the Counts of Heunburg and the Lords of Sanneck. In 1286, the Heunburg family, with their seat in Mozirje, also became hereditary advocates of the Benedictine abbey. After their extinction in 1322, they were succeeded by the Sannecks (from 1341, the Counts of Cilli). The monastery was incorporated into the newly established diocese of Ljubljana in 1461 and abolished in 1473. Gornji Grad continued to flourish as the secondary residence of the bishop of Ljubljana.

KEY WORDS

Upper Savinja Valley, Middle Ages, Gornji Grad, Benedictine monastery, colonization, Counts of Heunburg, Lords of Sanneck, Counts of Cilli, advocate, market towns

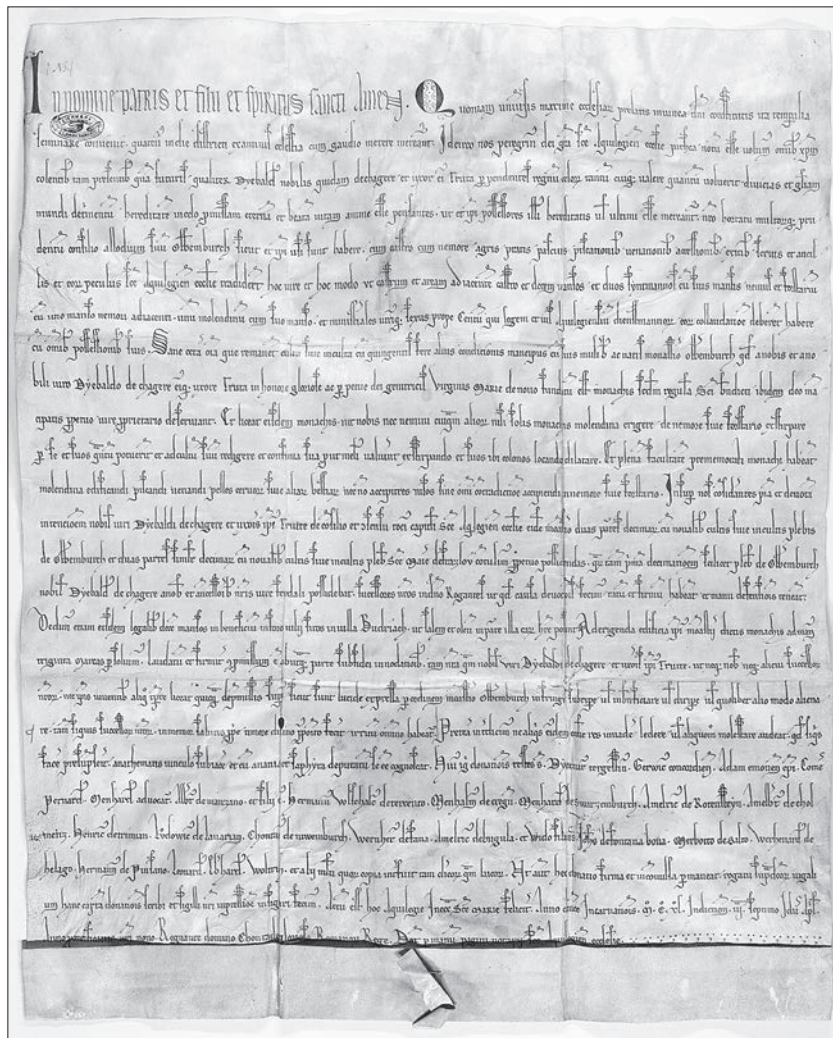
* dr., višji znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana, Slovenija, miha.kosi@zrc-sazu.si,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0222-5523>

Zgornja Savinjska dolina se v srednjem veku v pisnih zgodovinskih virih pojavi v začetku 12. stoletja. V politično-geografskem pogledu je bila del pokrajine Savnije (*Saunia, Souna, Seuna*, kasneje *Sanntal*), ki je zajemala celotno Posavinje, vključno s Posoteljem. Savnija je imela lastno politično in pokrajinsko identiteto, jasno izraženo v virih od 10. do 14. stoletja – bila je grofija, morda krajši čas mejna grofija, leta 1311 je imenovana celo »deželna grofija« (*lantgrafschaft in dem Sewental*). Nasprotno mnenju starejšega zgodovinopisja nikoli ni bila del Kranjske in do začetka 14. stoletja, ko ji je bila formalno priključena, tudi ne vojvodine Štajerske.¹

V širšem okviru Savnije je imela Zgornja Savinjska dolina specifičen, precej avtonomen razvoj, ki ga je opredeljevala geografska zaključenost pokrajine: porečji Savinje in Drete so visoka hribovja zamejevala proti Koroški na severu ter Kranjski na zahodu in jugu, soteska pri Letušu pa je regijo ločevala od ostale Savnije.

V družbeno-ekonomskem pogledu ji je od 12. stoletja tri stoletja dajal pečat benediktinski samostan v Gornjem Gradu, sedež enega večjih zemljiških gospodstev na Slovenskem. V političnem pogledu je do izumrtja rodbine leta 1456 tej regiji – kot ostalemu Posavinju – močno krojil usodo rod gospodov Žovneških, od leta 1341 grofov Celjskih.

V najstarejšem pisnem dokumentu, ki se naša na Savinjsko dolino, nastalem okrog leta 1130 – daritvi za benediktince v Št. Pavlu na Koroškem –, so omenjeni dvor in cerkev sv. Mihaela na Vranskem, sosednja Ločica in Motnik.² Med osebami, omenjenimi v listini, so člani družin, ki so bili v tem in naslednjem stoletju vodilni protagonisti v osrednjem delu današnje Slovenije – koroški vojvode Spanheimi, grofje Vovbrški in Gebhard *de Sovne*, prvi znani predstavnik Žovneških. Prvotno se je imenoval še po Posavinju (*de Sovne*), pred letom 1173 pa je moral že stati grad Žovnek, po katerem se je tega leta prvič imenoval

Slika 1: Ustanovna listina benediktinskega samostana v Gornjem Gradu z letnico 1140 (prepis iz prve polovice 13. stoletja (pred 1243) z dodatki). V času izstavitve izvirne (izgubljene) listine leta 1140 so benediktinci že bivali v Gornjem Gradu in v teku je bila gradnja samostanskih poslopij, za katera je denarno prispeval oglejski patriarh Peregrin. Že prej sta tu obstajala grad kot središče obsežnega zemljiškega gospodstva Diepolda de Chagere in sedež župnije s cerkvijo (NŠAL, Listine, 1140 IV 7, Oglej).

¹ Podrobno Kosi, Dežela, str. 527–544.

² MDC III, št. 572; CKL, št. 1; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 24–25.

njegov naslednik Gebhard II. *de Sonekke*.³ Žovneški so bili visokosvobodnega porekla (*nobiles, liberi*), po vsej verjetnosti iz vrst bavarskega plemstva, kot mnogo njihovih sodobnikov, v krogu katerih jih zasledimo. A Bavarska ni bila edino izhodišče emigracije na jugovzhod tedanje nemške države. Med pričami, navedenimi v listinah, se poleg Bavarcev, Korošcev in Kranjcev pojavljajo tudi ljudje iz daljne Saške, na primer leta 1123 Burkhard *de Saxonia* in nekaj let kasneje Hartung *de Saxonia*.⁴ To je bil čas, ko so imeli številni plemiči posesti razpršene po različnih delih države, kjer so jih občasno obiskovali. A mnogi so s časom svoja središča prenesli v obmejne predele na jugovzhodu, na današnje slovensko ozemlje, kamor so se za trajno naselili.⁵ Tudi sami grofje Vovbrški, v 13. stoletju najvplivnejša rodbina Posavinja s sedežem v Celju, so najverjetneje izvirali iz Saške.⁶

Za zgodovino Zgornje Savinjske doline je osrednjega pomena ustanovitev benediktinskega samostana v Gornjem Gradu leta 1140. Glavni protagonist dejanja je bil Bavarec Diepold de Chagere, sodobnik Gebharda Žovneškega. Leta 1140 je skupaj z ženo Truto, s katero nista imela potomcev, obsežno lastno (alodialno) posest s središčem v Gornjem Gradu zapustil oglejskemu patriarhu Peregrinu za ustanovitev samostana. Diepold je sodil med ugledne visokosvobodne bavarske plemiče in ga v času ok. 1120–1143 zasledimo kot pričo v raznih daritvenih listinah za bavarske in avstrijske samostane (Au, Prüfening, Oberaltaich, Rottenbuch, Weltenburg, Chiemsee, Götting, Klosterneuburg, koroški Št. Pavel). Gibal se je v bližini koroških vojvod Spanheimov, avstrijskega mejnega grofa Leopolda III., regensburškega škofa ter vplivnih bavarskih grofovskih rodbin Bogenskih, Andeških, Moosburgov, Lebeauskih in Vallejev.⁷ Zlasti Spanheimi in Bogenski so bili prisotni tudi v Posavinju, kjer so bili tako rekoč njegovi sosedje. Bogenski so posedovali Dobrno, ki so jo leta 1147 prodali krškemu škofu, ter obsežno gospostvo Krško ob meji cesarstva.⁸ Diepold de Chagere se je po letu 1140 očitno vrnil na Bavarsko in po letu 1143 izgine iz virov.

Listina o ustanovitvi samostana Gornji Grad iz leta 1140 ni ohranjena v izvirniku, temveč v

prepisu iz prve polovice 13. stoletja (pred letom 1243) z nekaterimi dodatki (slika 1). Iz tega prepisa je mogoče z znanstveno kritiko izluščiti trdno vsebinsko jedro.⁹ Diepold de Chagere je oglejski cerkvi oziroma patriarhu prepustil (že obstoječi) grad v Gornjem Gradu s pripadajočim zemljiščem (*castrum et aream adiacentem castro*) in desetimi kmetijami, dva podložna sla (*syntmannos*) s kmetijama,¹⁰ gozd in gozdarja s kmetijo, mlin s pripadajočo kmetijo ter okrog sto »ministerialov« obeh spolov z njihovo posestjo. Vse ostalo zemljišče, obdelano in neobdelano (*culta et inculta*), skupaj z okrog 500 podložniki z njihovimi ženami in otroki, je pripadlo gornjegrajskemu samostanu (*monasterio Obberemburch*), ki so ga ustanovili patriarh Peregrin ter Diepold z ženo Truto. Samo menihi so dobili pravico krčiti in kultivirati gozdove, s tem širiti svoje meje in tam naseljevati koloniste. Obenem so imeli izključno pravico postavljati mline, loviti ribe in divjačino ter od njih pridobivati kože. Patriarh jim je prepustil še dva dela desetine s krčevinami (*novalibus*) iz župnije Gornji Grad, kar je bilo dotedaj Diepoldov oglejski fevd, ter enako iz župnije sv. Marije v Braslovčah. Za gradnjo samostanskih poslopij (*ad erigenda edificia ipsius monasterii*) jim je dodatno izplačal 30 mark denarjev.¹¹

Čeprav je bila »ustanovna« listina predelana in v nekaterih podrobnostih prinaša sliko kasnejšega stanja, zlasti glede števila ministerialov in podložnikov ter določenih pravic, je v osnovnih potezah avtentična. Že februarja 1147 je namreč nemški kralj Konrad III. v Regensburgu vpricho številnih škofov in predstavnikov elitnih knežjih rodbin potrdil ustanovitev samostana in ga vzel v svojo zaščito (slika 2), enako pa je deset let kasneje storil njegov naslednik, cesar Friderik I. Barbarossa.¹² Kralj Konrad v listini omenja tako posest, ki jo je »njegov zvesti« Diepold de Chagere podelil samostanu, kot tisto, ki je bila darovana oglejskemu patriarhu. Tako sta že v začetku nastali

3 Bernhard, *Documenta*, št. P8; UBSt I, št. 551; MDC I, št. 279; CKL, št. 5, 6.

4 MDC III, št. 574, 590.

5 Prim. Kosi, *Gospodje Turjaški*, str. 89–93.

6 Dopsch, *Die Grafen von Heunburg*, str. 313–319. Tudi prvotno ime Žalca in okoliške pokrajine (*Saxenburc*, kasneje *Saxenfeld*) je nedvomno povezano s kolonisti, ki so neznankodaj prišli iz Saške (UBSt I, št. 620).

7 Viri pri Bernhard, *Stiftungsurkunde*, str. 266–267.

8 O prodaji Dobrne MDC I, št. 150. O grofih Bogenskih na Slovenskem Kosi, *Spopad*, str. 129 sl.

9 Analiza listine Bernhard, *Stiftungsurkunde*, str. 265–290; Stegenšek, *O najstarejši zgodovini*, str. 1–5; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 12–18.

10 Izraz *sindmannus* je pomenil podložnika, ki je opravljal službo sla (Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, str. 973). Tovrstno službo kasneje zasledimo na različnih gospostvih oglejskega patriarha. Podložnik pri Ložu je imel na primer leta 1296 dolžnost, da z lastnim konjem prenaša patriarhova pisma (*cum suo equo proprio ad portandum litteras domini patriarche*), za kar je posedoval kmetijo in parcelo v Ložu (Pahor, *Rittershube*, str. 149–150).

11 Originalna listina v NŠAL Listine, 1140 IV 7; edicija Bernhard, *Documenta*, št. G1; UBSt I, št. 180; Volčjak, *Listine*, št. 1.

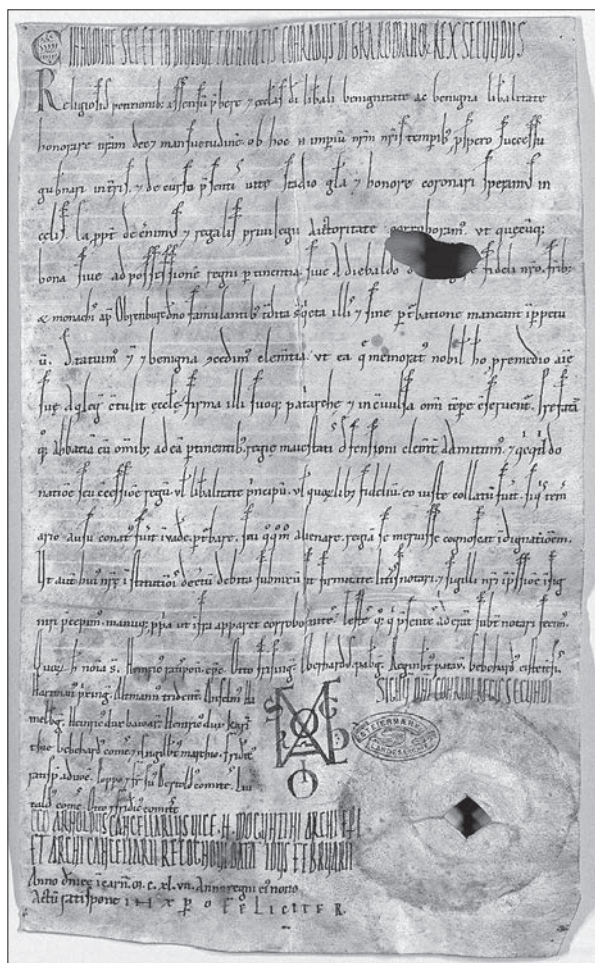
12 Originalna listina v NŠAL Listine, 1147 II 13; Bernhard, *Documenta*, št. G4, G5; UBSt I, št. 256; Volčjak, *Listine*, št. 2.

dve zemljiški gospodstvi, ki sta nadaljnja stoletja narekovali dinamiko razvoja v Zgornji Savinjski dolini – samostansko in oglejsko. Iz naštetih virov je razvidno, da je pred ustanovitvijo samostana v Gornjem Gradu že obstajalo organizirano zemljiško gospodstvo s sedežem župnije in precejšnjim številom kmečkega prebivalstva. Kraj je tako poleg Braslovč in Vranskega najstarejše izpričano cerkveno in gospodarsko središče celotne Savinjske doline. Leta 1140, ko je bila izstavljena ustanovna listina, je tu že obstajala skupnost menihov in v teku je bila gradnja samostanskih poslopij.

Neodgovorjeno pa ostaja zanimivo vprašanje, kako je Diepold de Chagere pridobil gornjegrajsko gospodstvo. Kot je razvidno iz kasnejših samo-

stanskih virov, je šlo za izjemno obsežno geografsko zaključeno ozemlje. Tako obsežna gospodstva so bila v 10. in 11. stoletju praviloma predmet vladarskih darovnic cerkvenim institucijam (na primer škofijam Freising, Briksen, Salzburg in oglejskemu patriarhu) ter – v redkeje znanih in ohranjenih primerih – posvetnim prejemnikom.¹³ Najbolj znan primer sta bila v letih 1016 in 1025 s posestmi v Posotelju in na Dolenjskem bogato obdarovana grof Viljem II. Breže-Selški in (sv.) Hema.¹⁴ Da tudi posvetnih prejemnikov verjetno ni bilo malo, kažeta darovnici cesarja Henrika IV. iz let 1058 in 1062 za skoraj neznanega plemiča Anza, ki je prejel razmeroma majhno posest jugovzhodno od Ljubljane.¹⁵ V primeru Gornjega Grada pa je šlo za ogromno ozemlje, ki je še leta 1140 vključevalo obsežna gozdnata in neposeljena zemljišča, kjer je samostan dobil pravico do krčenja in kultiviranja. Takšna zemljišča so po državnem pravu pripadala izključno vladarju, ki je lahko z njimi razpolagal in jih podarjal različnim prejemnikom. Ni izključeno, da je ozemlje Zgornje Savinjske doline prek danes izgubljene darovnice na tak način prišlo v last Diepolda de Chagerja ali njegovih prednikov. Chager je bil na dvoru poznan – kralj Konrad ga v potrditvi za samostan leta 1147 imenuje »naš zvesti« (*fidelis noster*) –, iz česar bi lahko sklepali, da je bil vladarjev vazal oziroma je sodil v njegovo klientelo.¹⁶ Tudi kraljevo dikcijo, ko omenja samostanu podeljeno posest – *ut quecumque bona sive ad possessionem regni pertinentia sive a Diebaldo de Chagere ... monachis ... tradita sunt* –, bi lahko razumeli v smislu (nekdanje) kraljeve pristojnosti nad podeljenim ozemljem – morda nad tistim delom, ki je bil nekultiviran oziroma neposeljen in je prvotno pripadal vladarju.¹⁷ Gornjegrajskemu gospodstvu primerljivo izjemno obsežno, pretežno neposeljeno ozemlje, za katero lahko argumentirano domnevamo izgubljeno vladarjevo darovnico, je bilo gospodstvo Turjaških (Auerspergov) na Dolenjskem, ki je v 12. stoletju segalo od Ljubljanskega barja do državne meje na Kolpi.¹⁸

V Zgornji Savinjski dolini sta se tako sredi 12. stoletja oblikovali dve gospodstvi, ki sta v virih jasno ločeni.¹⁹ Oglejski patriarh je imel eno svo-

Slika 2: Nemški kralj Konrad III. je 13. februarja 1147 v Regensburgu vpričo sedmih škofov in vrste uglednih knezov potrdil ustanovitev samostana v Gornjem Gradu, ki ga je ustanovil »njegov zvesti« (*fidelis noster*) Diepold de Chagere. Med pričami so bili škof in zgodovinar Oton Freisingški, koroški vojvoda Henrik V. Spanheim in istrski mejni grof Engelbert Spanheim, ki so imeli posesti na današnjem slovenskem ozemlju in so bili tako ali drugače povezani z njim (NŠAL, Listine, 1147 II 13, Regensburg).

¹³ Prim. Štih, Izvor, str. 35–48. Gl. zemljevid v Slovenski zgodovinski atlas, str. 66.

¹⁴ Štih, Izvor, str. 39–40; Kosi, Dežela, str. 528.

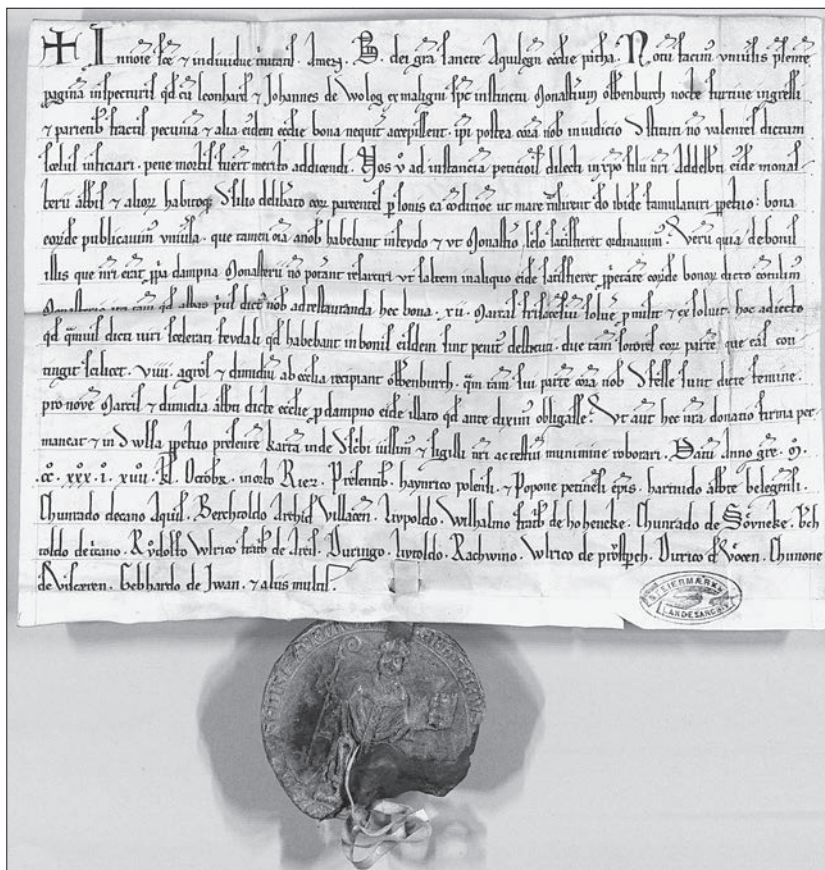
¹⁵ Štih, O začetkih Turjaških, str. 79–80.

¹⁶ Bernhard, Documenta, št. G4.

¹⁷ Sicer iz časa 1140–1147 ne poznamo nobene vladarjeve daritve samostanu, na katero bi se lahko nanašala njegova omemba kraljeve posesti, ki je pripadla benediktincem.

¹⁸ Kosi, Gospodje Turjaški, str. 113 sl., 124.

¹⁹ Leta 1230 je imel Leopold Konjiški odvetništvo na Gor-

Slika 3: Oglejski patriarh Bertold Andeški je septembra 1231 na Rečici ob Savinji sodil svojima vazaloma Leonardu in Janezu iz Vologa, ki sta vlomila v samostan v Gornjem Gradu in ga izropala. Obsojena sta bila na smrt, a na prošnjo opata Alberta in drugih pomiloščena. Za kazni sta morala za večno oditi »v prekomorske dežele« (ut mare transirent) in tam služiti Bogu, kar je pomenilo udeležbo v križarskih vojnah v Sveti deželi (NŠAL, Listine, 1231 IX 18, Rečica).

jih središč na gradu Gornji Grad; ob obisku leta 1174 je tu izstavil listino (*in castro de Obremburg*).²⁰ Kasneje so na njem izpričani njegovi uradniki (*officiales*) ter v drugi polovici 13. stoletja gradiščani (*castellani*).²¹ Leta 1248 je imel svojega upravitelja (prokuratorja) za posesti na Gornjegrajskem in Mozirskem (*procurator bonorum nostrorum in districtu Obernburgensi et in provincia de Moziri*).²² Med gospodstvom Ogleja in samostana je pogosto prihajalo do sporov in kršenja pravic oziroma pristojnosti. Okrog leta 1243 je oglejski uradnik na Dreti ob starem gradu v Gornjem Gradu (*super fluvio Driete ... iuxta castrum antiquum Obberemburch*) postavil mlin, kar je bilo proti starim pravicam samostana, zato ga je patriarh Bertold ob obisku samostana maja tega leta prepustil benediktincem.²³ Leta 1250 je isti patriarh na pritožbo opata in menihov priznal, da so njegovi uradniki kakor že uradniki njegovih predhodnikov v Gornjem Gradu (*officiales antecessorum nostrorum et nostri in Obberemburch*) kršili pravice samosta-

na glede krčenja gozdov, postavljanja mlinov, ribolova in lova, kot sta jih določila ustanovitelja Diepold de Chagere in Truta. Odločil je, da morajo upoštevati vse stare privilegije samostana, vendar naj bi bila ribolov in lov odslej dovoljena tudi njegovim uradnikom.²⁴ Prihajalo je tudi do preseljevanja oglejskih podložnikov na posesti samostana in obratno. Ker so jih patriarhovi gradiščani in uradniki nadlegovali in obremenjevali, se je opat Janez pritožil patriarhu Rajmundu. Ta je leta 1281 pooblastil Peregrina, tedanjega arhidakona Kranjske in Marke, ki je bil dolgo oglejski prokurator na Gornjegrajskem, da razišče zadevo. Kot je poročal patriarhu, je bilo oglejskim podložnikom od nekdaj dovoljeno naseljevanje na samostanskih posestih, pri čemer jih patriarhovi uradniki niso smeli ovirati, kar je Rajmund tudi v bodoče strogo prepovedal.²⁵ To dogajanje lahko zelo verjetno povezujemo z benediktinsko kolonizacijo okoliških hribovij, ki je seveda potrebovala številen »človeški potencial« oziroma nove koloniste.

Verjetno že od ustanovne darovnice iz leta 1140 je med oglejsko posest sodila Rečica, kjer je leta 1173 že omenjena župnijska cerkev sv. Kancijana. Videti je, da je Rečica v zgodnjem času ime-

njegrajskem (*aduocati in Obernburg*), in sicer tako na posestih patriarha kot samostana (*tam in bonis patriarche, quam in bonis ipsius claustris*) (UBSt III, št. 39, str. 47).

²⁰ Bernhard, *Documenta*, št. P9; UBSt I, št. 554.

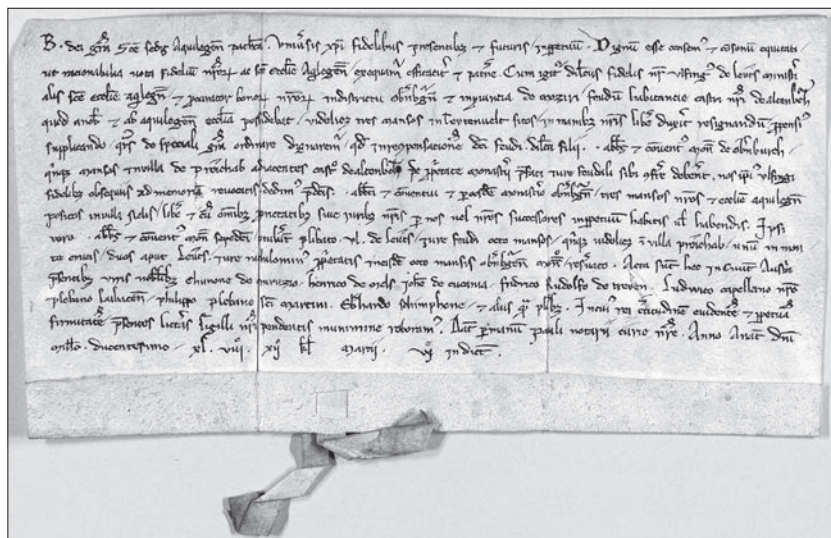
²¹ UBSt III, št. 239, 240; UBSt IV, št. 287, 288, 359; Volčjak, *Listine*, št. 20, 21.

²² Bernhard, *Documenta*, št. G26; UBSt III, št. 23.

²³ Bernhard, *Documenta*, št. G20; UBSt II, št. 420.

²⁴ Bernhard, *Documenta*, št. G28; UBSt III, št. 76.

²⁵ Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 61.

Slika 4: Leta 1248 je bil oglejski ministerial Wulfing iz Letuša upravitelj patriarhovih posesti na Gornjegrajskem in v mozirski pokrajini (procurator bonorum nostrorum in districtu Obernburgensi et in prouincia de Moziri). Bival je na gradu Vrbovec (Altenburch), ki ga je imel s pripadajočo posestjo v fevdu od Ogleja (feudum habitancie). To je prva omemba gradu na sotočju Savinje in Drete v današnjih Nazarjah (NŠAL, Listine, 1248 II 18, Čedad).

la nekakšno centralno vlogo oglejskih posesti, kjer se je patriarh zadrževal ob svojih obiskih in tu izstavljaj listine. Leta 1173 je na Rečici potekala regionalna sinoda patriarha Ulrika II. (*in pleno capitulo apud Oberenburg in plebe sancti Cantiani*) ob udeležbi tržaškega in pičenskega škofa, predstojnikov samostanov Gornji Grad, Žiče in Dobrla vas (Eberndorf), savinjskega arhidiakona in župnikov sedmih župnij, med laiki pa sta bila tudi Gebhard Žovneški in Leopold Vojniški.²⁶ Patriarh Bertold je Rečico obiskal v letih 1231 in 1247. Leta 1231 je razsojal o vlomu v gornjegrajski samostan, ki sta ga zagrešila oglejska vazala Leonard in Janez iz Vologa ter pri tem ukradla denar in drugo cerkveno lastnino. Sojenje je potekalo vpricho patriarha, gornjegrajskega opata, puljskega in pičenskega škofa, vrste klerikov iz Furlanije ter množice regionalnih plemičev, med njimi Vojniških in Konrada Žovneškega (slika 3). Vlomilca sta bila obsojena na smrt, a na prošnjo zbranih pomiloščena in obsojena na večno izgnanstvo – morala sta iti »preko morja« in tam za vedno služiti Bogu (*mare transirent deo ibidem famulaturi perpetuo*), kar je v praksi pomenilo, da se v Sveti deželi kot križarja borita proti nevernikom.²⁷ Ob drugem obisku leta 1247 je patriarh izstavil listino »v cerkvi v naši Rečici« (*in ecclesia ville nostre in Rieze*).²⁸ Termin *villa* tu nedvomno ne pomeni navadne vasi, temveč centralni kraj, ki je moral imeti zgradbe za bivanje uglednih gostov in skupna zasedanja. Stoletje kasneje je Rečica tudi prvič izpričana kot trg (*marcht*). V bližini se je do srede 13. stoletja na sotočju Drete in Savinje oblikovalo drugo upravno jedro oglejskih posesti s sedežem

na gradu Vrbovec (Altenburg) v današnjih Nazarjah. Leta 1248 je bil oglejski ministerial Wulfing iz Letuša oskrbnik (procurator) patriarhove posesti in je prebival na gradu Vrbovec, ki ga je posedoval kot oglejski fevd (slika 4).²⁹

Na gornjegrajsko območje se je navezovala v virih 1241 in 1248 omenjena »mozirska pokrajina« (*provincia Moziri*), kjer je ležala tako posest samostana kot oglejskega patriarha.³⁰ Tudi Mozirje se je zgodaj razvilo v lokalno upravno in cerkveno središče s cerkvijo sv. Jurija. Že leta 1146 v spremstvu patriarha Peregrina v Tolminu zasledimo plemiča Pelegrina *de Mosiri*, morda oglejskega uradnika; to je tudi prvo ohranjeno slovensko poimenovanje kraja.³¹ V letih 1231 in 1241 je imel v Mozirju sedež Ulrik *de Prostperch*; leta 1231 je omenjen ob patriarhu Bertoldu na Rečici in desetletje kasneje v krogu grofa Viljema Vovbrškega v Mozirju.³² Enkrat v tem času je bil nad Mozirjem zgrajen grad, a očitno protipravno, brez dovoljenja oglejskega patriarha. Zato je moral tedanji posestnik Friderik iz Castella grad (*castrum de Prosperch*) skupaj z grajsko posadko predati patriarhu Bertoldu. Možje, med katerimi je bil Wulfing iz Letuša (*Vluinus de Loyz et alii homines discti castru*), so mu morali priseči zvestobo in predati ključje gradu. Vendar se je patriarh dve leti kasneje odločil grad podreti.³³ Leta 1248 mozirski grad očitno ni bil funkcionalen, saj je Wul-

²⁶ Bernhard, *Documenta*, št. P8; UBSt I, št. 551.

²⁷ Bernhard, *Documenta*, št. G15; UBSt II, št. 285; Volčjak, *Listine*, št. 6.

²⁸ Bernhard, *Documenta*, št. P39; UBSt III, št. 12.

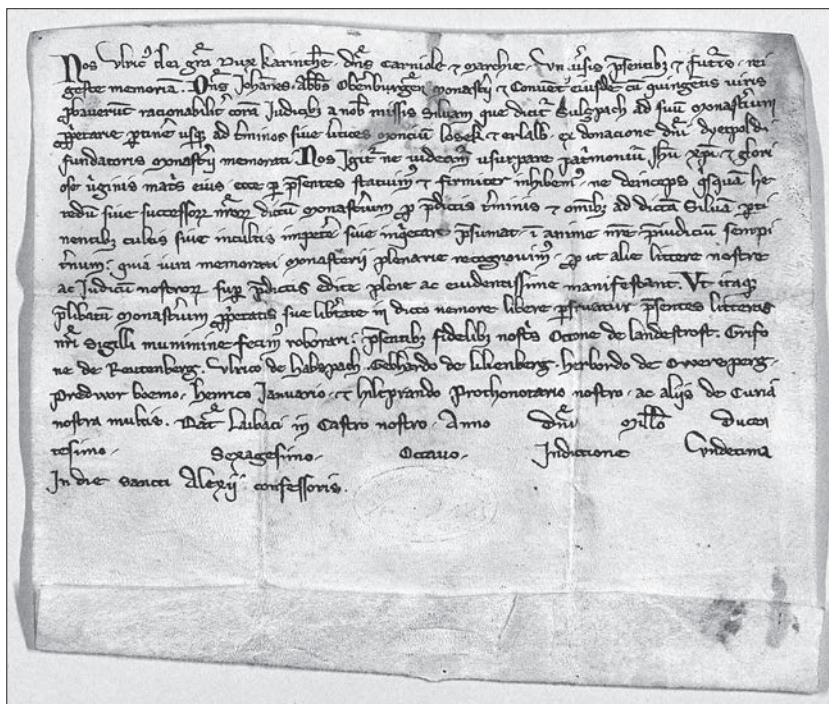
²⁹ ... *feudum habitancie castru nostri de Altenburch, quod a nobis et ab Aquilegenesi ecclesia possidebat* (Bernhard, *Documenta*, št. G26; UBSt III, št. 23).

³⁰ Bernhard, *Documenta*, št. G19, G26; UBSt II, št. 400; UBSt III, št. 23.

³¹ Bernhard, *Documenta*, št. G3.

³² Bernhard, *Documenta*, št. G15, G19; UBSt II, št. 285, 400.

³³ Podrobnosti dogajanja so znane iz zaslišanja še živčih prič v Vidmu (Udinah) leta 1292. Prepis listine v StLA AUR, sig. 1417a (1292 VII 2). Prim. Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 118–119.

Slika 5: Leta 1268 se je na sodnem zboru pod Olševo reševal spor glede meje gospostva Gornji Grad in vojvodine Koroške. Šlo je za območje »za Vrati« (Retroportam), od soteske pri Igli navzgor. Trije razsodniki, določeni s strani koroškega vojvode Ulrika III. Spanheima, so vpricho oglejskih ministerialov in množice 500 podložnikov razsodili, da meja že od ustanovitve samostana poteka po razvodju na Olševi. Razsodbo je julija 1268 v Ljubljani potrdil vojvoda Ulrik in območje »gozda, imenovanega Solčava« (silvam, que dicitur Sulzpach) potrdil samostanu (NSAL, Listine, 1268 VII 17, Ljubljana).

ing iz Letuša, ki se je medtem povzpел na mesto oglejskega upravitelja, posest na Mozirskem (in provincia de Moziri) upravljal z gradu Vrbovec (slika 4).³⁴ Poleg obeh gradov kot upravnih središč je Oglej posedoval razpršeno posest po krajih v ravnini Zadrecke in Savinjske doline. Oglejska posest je poleg Rečice izkazana v Pustem Polju, Melišu, Tajni in Vologu.³⁵ Po vrsti krajev pa so se imenovali mali plemiči, ki so očitno sodili med oglejske ministeriale: v letih 1231 oziroma 1247 Leonard in Janez iz Vologa (*de Wolog*), Ditrik iz Bočne (*de Vöcen*), Konon iz Grušovelj (*de Viscaeren*), Gebhard iz Juvanega (*de Iwan*), Bertold z Ljubnega (*de Löwen*), Gerold iz Delc (*de Dielz*) in Wolzlin z dvora v Okonini (*de Meinpach*).³⁶

Oglejski patriarhi so bili že od časa cesarja Karla Velikega (leta 811) vrhovna cerkvena instanca za slovensko ozemlje do reke Drave, kjer je njihova dieceza mejila na nadškofijo Salzburg. Obenem so bili vplivni cerkveni knezi Svetega rimskega cesarstva in so v tem pogledu dosegli vrhunec ravno v času patriarha Bertolda Andeškega (1218–1251). Bil je iz ene najvplivnejših rodbin države v 12. in 13. stoletju. Njegovi sestri sta bili ogrska in francoska kraljica, brata Ekbert škof v Bambergu in Henrik IV. istrski mejni grof z obsežnimi posestmi na Slovenskem (Vipava, Postojna, Kamnik, Kranj, Slovenj Gradec idr.). Bertold

je bil izjemno aktiven in je vsakoletno potoval po slovenskem delu oglejske cerkvene province, tako po družinskih kot oglejskih posestih.³⁷ Gornjegrajsko je bilo vezni člen med andeškimi gospostvi na Kranjskem (Kamnik) in v Mislinjski dolini (Slovenj Gradec). Bertold je po smrti bratov kot edini dedič še bistveno okrepil položaj Ogleja in patriarhatu zapustil družinska gospostva Vipava, Postojna in Slovenj Gradec ter leta 1244 pridobil gospostvo Lož.³⁸ Kako pomembno vlogo je v njegovi politiki imel Gornji Grad, je razvidno iz načrta o ustanovitvi škofije leta 1237. Bertold je papežu Gregorju IX. posredoval namero, da v samostanu v Gornjem Gradu, ki mu je bil podrejen, »ustvari katedralno cerkev« (*creandi kathedralem ecclesiam*) ali pa tja preseli propadajočo škofijo iz Pična v Istri. Glavni razlog za to je bila izjemna razsežnost oglejske cerkvene province, ki je po patriarhovem poročilu segala od Ogleja deset dni hoda daleč do ogrske meje – kjer ni bilo nobene sufraganske škofije – in je zato zelo oteževala njegovo pastoralno dejavnost. Za vzdrževanje nove škofije je namenil v pretežni meri dohodke benediktinskega samostana v skupni vrednosti 350 mark srebra letno.³⁹ Do izvedbe načrta ni prišlo – podrobnosti niso znane –, a epizoda kljub temu

34 Gl. op. 29.

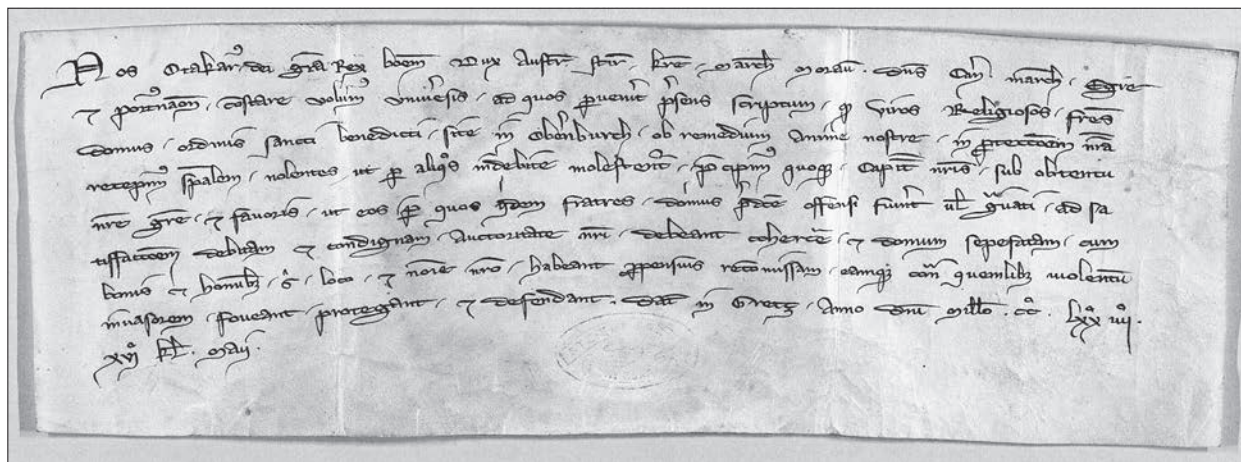
35 Stegenšek, O najstarejši zgodovini, str. 10–12; Kos, O nameravani ustanovitvi, str. 107.

36 Bernhard, *Documenta*, št. G15, G25; UBSt II, št. 285; UBSt III, št. 17; GZS VI, št. 25; Stegenšek, O najstarejši zgodovini, str. 14.

37 Za itinerar gl. Kos, O nameravani ustanovitvi, str. 104–105.

38 O vlogi Andeških na Slovenskem podrobno Komac, *Od mejne grofije*, str. 52 sl., 74 sl., 102 sl.; Ravnikar, Čas patriarha Bertolda, str. 234–237.

39 UBSt II, št. 353; Bernhard, *Der Oberburger Bistumsplan*, str. 163–168; Kos, O nameravani ustanovitvi, str. 100–108; Ravnikar, Čas patriarha Bertolda, str. 240–242.

Slika 6: Češki kralj Otokar II. Přemysl je v letih 1270–1276 vladal tudi na Štajerskem, Koroškem, v Savniji in na Kranjskem. Njegovi uradniki so v letih 1273 in 1275 potrdili sodno avtonomijo samostana na gospostvu Gornji Grad. Sam kralj pa je z listino, izstavljeno aprila 1274 v Gradcu, vzel redovnike pod svoje varstvo in obljubil zaščito pred vsemi, ki bi jih ogrožali (NŠAL, Listine, 1274 IV 16, Gradec).

jasno kaže izjemen pomen, ki ga je imel Gornji Grad v 13. stoletju tako v cerkvenem in političnem kot gospodarskem pogledu. Šele več kot dve stoletji kasneje je bila uresničena podobna ideja – po ustanovitvi škofije v Ljubljani (1461) je bil samostan razpuščen, njegova posest pa predana škofiji, ki je v Gornjem Gradu dobila sekundarno rezidenco. Po smrti patriarha Bertolda leta 1251 je politični vpliv Ogleja hitro kopnel; v vzhodnoalp-skih deželah so nastopili novi močni igralci, ki so v kratkem bistveno omejili patriarhov politični radij: grofje Goriški, češki kralj Otokar II. in za njim Habsburžani. Vzporedno so benediktinci v Gornjem Gradu – do tedaj nekakšnem oglejskem »hišnem« samostanu – začeli prevzemati bistveno bolj avtonomno vlogo.

Samostansko gospostvo je že z ustanovno listino leta 1140 dobilo velik potencial v precejšnjem številu podarjenih podložnikov in zlasti izključnem dovoljenju za krčenje obsežnih neposeljenih gozdov, s čimer naj bi »širili svoje meje in tam naseljevali koloniste«. V naslednjih stoletjih je tako po hribovskih Zgornje Savinjske doline nastajala kulturna krajina s stotinami krčevin in novih kmetij, ki jih lahko občudujemo še danes. Viri 13. stoletja kažejo, da je šlo za proces, ki je bil izredno pomemben za samostansko gospodarstvo. O tem lahko sklepamo zlasti na osnovi pritožb opata in menihov oglejskemu patriarhu (1250, 1262), da njegovi uradniki proti starim pravicam ovirajo samostan pri krčenju gozdov (*in extirpatione nemorum sive forstariorum*).⁴⁰ Obenem nekaj zelo zgovornih listin iz tega časa dokazuje, kako daleč v hribovja je že stoletje po ustanovitvi samosta-

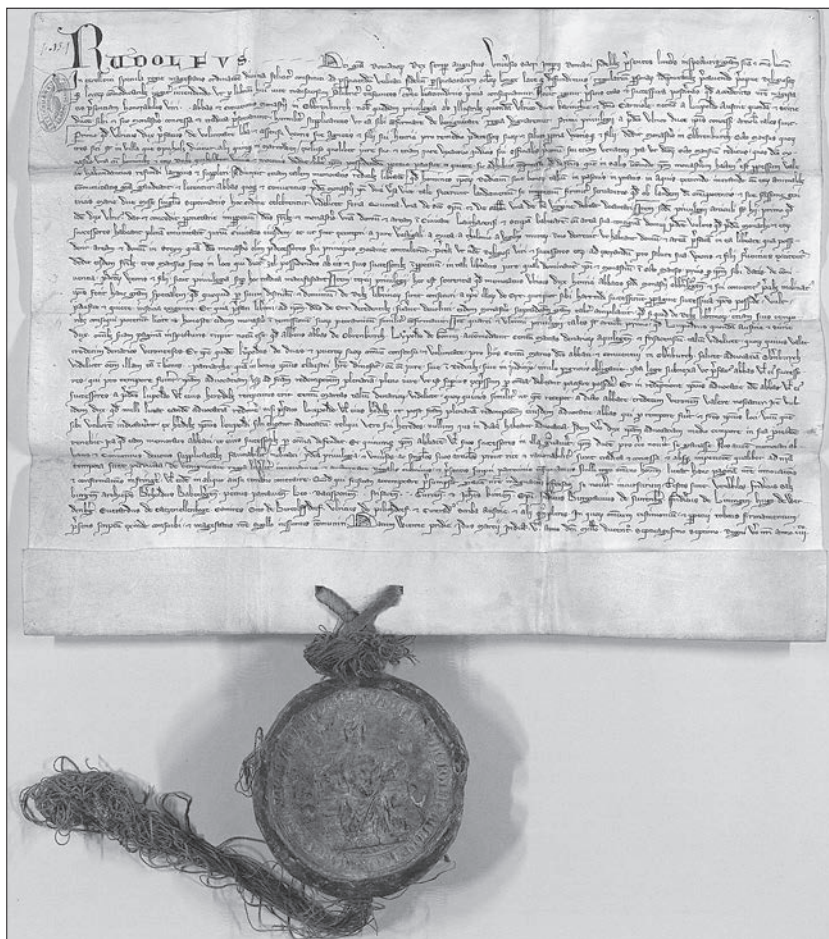
na segala kolonizacija in kaj je tedaj zajemalo gospostvo gornjegrajskih benediktincev. Leta 1255 je pičenski škof v Braslovčah pomiril spor med samostanom in gospodi Žovneškimi. Ena od spornih zadev se je nanašala na razmejitev na Dobrovljah (*de monte, qui dicitur Dobruel*), kjer je samostan mejil na gospostvo Žovnek. Določeno je bilo, naj meja poteka po slemenu hribovja, od koder se padavinske vode stekajo na eni strani na Gornjegrajsko (*versus provinciam Obernbürg*) in na drugi strani proti Žovneku (*versus Seweneke*).⁴¹

Se zanimivejši je sklop virov iz leta 1268, ko je bila na pritožbo gornjegrajskega opata in po naročilu koroškega vojvode Ulrika III. na terenu izvedena preiskava glede meje samostanske posesti »za Vrati« (*Retroportam*), na območju Olševe in »Ložekarjeve planine« (*in alpibus, que nuncupantur Erlaw et Losekche*), kjer naj bi segala do razvodja.⁴² Na spornem ozemlju pod Olševo, na meji proti Koroški, so se zbrali opat samostana, trije za to določeni razsodniki – tudi gornjegrajski gradiščan Herman – ter okrog 500 ljudi, med njimi oglejski ministeriali in samostanski podložniki. Sedem izbranih uglednih mož je izpričalo svoje ugotovitve na osnovi samostanskih privilegijev ter izpovedi starih opatov in menihov ter drugih starejših prebivalcev. Meje gornjegrajskega območja (*termini Obernburgensis districtus*) naj bi

⁴¹ UBSt III, št. 167; GZS VI, št. 262; CKL, št. 28.

⁴² ... iuxta initium decursus aque pluvialis quam wolgus regenwasser appellat ... (UBSt IV, št. 287; MDC IV/2, št. 2971). Ime »Vrata« se je nanašalo na sotesko pri današnji Igli. Od tod ime tamkajšnje kmetije Zavratnik, v urbarju iz leta 1426 imenovane *vnderm tor*. Nekdanja gora/plani-na Losekche (Loseke) zahodno od Olševe pa je dala ime kmetiji Ložekar, v urbarju 1426 *Losekker* (Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 279, 285).

⁴⁰ Bernhard, *Documenta*, št. G28; GZS VI, št. 119; UBSt III, št. 76; UBSt IV, št. 64.

Slika 7: Češki kralj Otokar se je moral leta 1276 umakniti iz vzhodnoalpskih dežel. Novi nemški kralj Rudolf I. Habsburški je marca 1277 na Dunaju potrdil samostanu v Gornjem Gradu privilegije, ki so jih samostanu podelili njegovi predhodniki – koroški vojvoda Ulrik III. Spanheim ter avstrijski in štajerski vojvoda Leopold VI. Babenberški (NŠAL, Listine, 1277 III 14, Dunaj).

segale do slemena Olševe in *Losekhe*, oziroma do razvodja, od koder se steka deževnica (*regenwazzer*), enako kot na drugih okoliških hribovjih, ki Gornjegrajsko razmejujejo od Koroške, Kranjske in Savnije (*a Karinthia et Carniola et Saunia*). Gradiščan Herman je s prisego izrecno potrdil, da je slišal od starejših vitezov iz Gornjega Grada, zlasti pa od pokojnega tasta Duringa, ki je bil dolga leta patriarhov uradnik, da so že od ustanovitve samostana Diepolda oglejski patriarhi in opati posedovali vse kultivirano in neposeljeno ozemlje do slemen omenjenih gora – *usque ad cacumina predictarum alpium*. To so s prisego potrdili še vsi prisotni, nakar so izbrani razsodniki opatu in samostanu dosodili vse ozemlje do omenjene meje, »kot so ga posedovali že od ustanovitve«. ⁴³ Razsodbo je julija 1268 v Ljubljani potrdil koroški vojvoda Ulrik III. ter samostanu priznal lastništvo in vse pravice nad »gozdom, imenovanim Solčava« (*silvam, que dicitur Sulzpach*), vse do gorskih slemen (slika 5). ⁴⁴ Te viri dokazujejo tudi prvotni obseg gospostva Diepolda de Chagere

pred ustanovitvijo samostana leta 1140, ki je že tedaj zajemalo celotno Zgornjo Savinjsko dolino do vrhov na meji proti Koroški in Kranjski. ⁴⁵

Geografska enotnost in zaključenost pokrajine je dobila odraz tudi v sodnem pogledu. Čeprav v dokumentih o ustanovitvi samostana še ni določb glede sodstva, je v 13. stoletju sodna pristojnost nad podložnim prebivalstvom (»deželsko sodišče«) na celotnem Gornjegrajskem pripadala benediktincem, kar so jim priznale tudi tedanje politične avtoritete. V času češkega kralja Otokarja II. Přemysla, ki je v letih 1270–1276 vladal tudi na Štajerskem, v Posavinju (Savniji) in na Kranjskem, je njegov deželni sodnik za Savnijo Hartnid z Guštanja decembra 1273 samostanu potrdil sodstvo v celotni gornjegrajski pokrajini (*per totam provinciam Obernburgensem*). Gornjegrajski opat Janez je namreč jasno dokazal, da je »deželsko sodišče« že od nekdaj (*ab antiquo tempore*) pripadalo samostanu, nakar se je Hartnid odpovedal kakršnim koli posegom v njegove sodne pristojnosti. ⁴⁶ Leto in pol kasneje je Ulrik von

⁴³ UBSt IV, št. 288; Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan, 171–172; Komac, *Od mejne grofije*, str. 248; Stegenšek, O najstarejši zgodovini, str. 5–7.

⁴⁴ UBSt IV, št. 294; MDC IV/2, št. 2982; Volčjak, *Listine*, št. 28.

⁴⁵ Prim. Stegenšek, O najstarejši zgodovini, str. 7–10.

⁴⁶ ... provinciale sive generale immo et speciale iudicium per totam provinciam Obernburgensem ... ad monasterium pertinet ab antiquo tempore (UBSt IV, št. 497; Kosi, Dežela, str. 541–542).

Haßbach, deželni glavar češkega kralja na Kranjskem, v Marki in na Slovenjgraškem, z listino, izstavljeno v Mariboru, samostanu potrdil vse pravice in svoboščine, med drugim na področju sodstva in odvetništva (*in iure iudicario et advocacie*).⁴⁷ Sodno ozemlje benediktincev se je začelo na sotočju Savinje in Drete pri Nazarjah, kot bo vidno v nadaljevanju, in zajemalo celotno Zadrebko ter Savinjsko dolino do kranjske in koroške meje. Tako se je do srede 13. stoletja v geografskem in sodno-upravnem pogledu oblikovala samostojna gornjegrajska pokrajina z lastno identiteto, ki so jo občasno celo obravnavali ločeno od ostale Savnije (Posavinja). V virih je imenovana *provincia*, *districtus* ali *contrata*.⁴⁸

V drugi polovici 13. stoletja so bili samostanu naklonjeni nekateri najmočnejši politični akterji v regiji, od katerih je pridobil vrsto privilegijev. Koroški vojvoda in gospod Kranjske Ulrik III. Spanheim je benediktince obdaroval v letih 1257, 1260, 1263 in 1268.⁴⁹ Kot smo že videli, so od deželnih uradnikov češkega kralja Otokarja II. v letih 1273 in 1275 dobili potrditev sodne avtonomije za celotno gornjegrajsko pokrajino.⁵⁰ Aprila 1274 pa je sam kralj Otokar v Gradcu izstavil listino, s katero je samostan (*domus ordinis sancti Benedicti in Oberenburch*) izrecno vzel pod svojo zaščito in svojim glavarjem ukazal, da ga morajo varovati pred vsemi, ki bi ga ogrožali (slika 6).⁵¹ Po Otokarjevem padcu leta 1276 je novi nemški kralj Rudolf I. Habsburški marca 1277 na Dunaju izstavil slavnostno listino, s katero je benediktincem potrdil vrsto privilegijev svojih predhodnikov, tako koroških kot štajerskih vojvod (slika 7).⁵²

Proti koncu 13. stoletja se je oglejski patriarh umaknil s svojih savinjskih posesti. Namesto gradiščanov, ki so do tedaj upravljali njegove posesti v Gornjem Gradu, Vrbovcu in Mozirju, so se pojavili vazali, ki so gradove s pripadajočim posedovali kot fevd. Z zmanjšanjem neposrednega vpliva oglejskega patriarha pa se je v Zgornji Savinjski dolini bistveno povečal vpliv regionalnih potentatov – grofov Vovbrških in svobodnih gospodov Žovneških, kasnejših grofov Celjskih.

GROFJE VOVBRŠKI IN GROFJE CELJSKI

Neposredna interakcija gornjegrajskega samostana z regionalnimi plemiškimi elitami je bila v veliki meri vezana na institucijo odvetništva

(*advocatia*, *Vogtei*). Vsaka cerkvena ustanova je po pravilu morala imeti odvetnika (*advocatus*, *Vogt*), pa naj je šlo za župnijo, samostan ali škofijo (nadškofijo, patriarhat). Advokat je bil teoretično njen zaščitnik, v praksi pa je zanjo izvajal sodstvo, kate-rega neposredno izvajanje (kazni) je bilo sicer za cerkvene institucije neprimerno. Vloga advokata je bila plemstvu pisana na kožo, saj je prinašala prestiž, politični vpliv na določenem cerkvenem ozemlju in zlasti občutne materialne koristi (dohodke).⁵³ Lep primer najdemo ravno pri gospodih Žovneških. Leta 1237 jim je oglejski patriarh Bertold zaradi zaslug, ki so jih imeli za oglejsko Cerkev, podelil patronatsko pravico nad župnijo v Braslovčah, ki je ležala na njihovem domačem gospostvu. K temu je sodilo tudi odvetništvo nad posestjo župnije. Natančno je razloženo, kakšne dolžnosti in koristi so bile s tem zvezane. Braslovški župnik je moral enkrat letno oskrbeti člana rodu Žovneških in njegovo spremstvo do 24 konjenikov, vsaka kmetija, ki je sodila pod njihovo odvetništvo, pa je morala prispevati mernik ovs, dva hlebca kruha in dve kokoši. Podložniki so se morali po običaju dvakrat letno zbrati z namenom obdelovanja njihovih polj, gospod Žovneški pa je nad njimi izvajal »krvno sodstvo« (*iudicium sanguinis*, torej najtežje kazni).⁵⁴ Še bolj zaželeno in donosno je bilo odvetništvo nad samostanom v Gornjem Gradu.

Gospodje Žovneški so bili že od vsega začetka tesno povezani s samostanom; ne nazadnje so na Dobrovljah neposredno mejili na posest benediktincev. Ob obiskih oglejskega patriarha so se pogosto pojavljali v njegovem krogu (na Rečici 1173, 1231) in ga spremljali na njegovih poteh (1220, 1225, 1226, 1228, 1229).⁵⁵ Zato ne preseneča, da odvetništvo nad samostansko posestjo že zgodaj najdemo v njihovih rokah – nedvomno s soglasjem tedanjega patriarha Bertolda. Okrog leta 1230 je Gebhard II. Žovneški opatu za 12 mark denarjev prepustil odvetništvo, ki ga je imel nad samostansko posestjo v Marki in na Gornjegrajskem (*omnem advocatiam ... in Marchia et Oberenburch*), s pridržkom, da ga lahko on ali sin odkupi nazaj.⁵⁶ Očitno je bila dono-

47 UBSt IV, št. 563; Volčjak, *Listine*, št. 35.

48 Komac, *Od mejne grofije*, str. 248–249.

49 UBSt III, št. 239; UBSt IV, št. 21, 103, 294; MDC IV/2, št. 2982; CKL, št. 34; Volčjak, *Listine*, št. 20, 24, 28, 36.

50 Gl. op. 46 in 47.

51 UBSt IV, št. 506; Volčjak, *Listine*, št. 33.

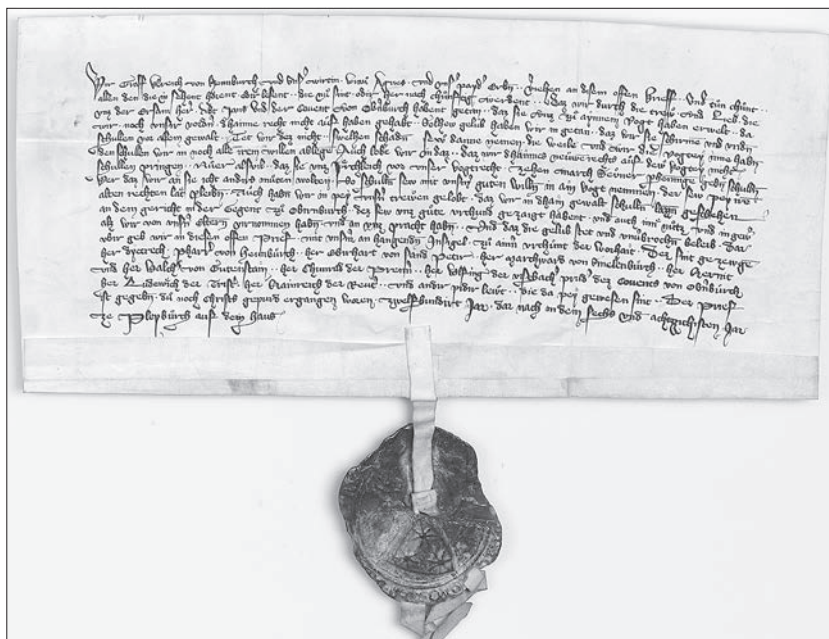
52 MDC V, št. 260; Volčjak, *Listine*, št. 36.

53 Advokat je bil v času izpraznjenega mesta škofa ali opata pristojen za upravljanje cerkvene institucije in volitve novega predstojnika. To je lepo razvidno leta 1460, ko je cesar Friderik III., advokat samostana v Gornjem Gradu, po svojih odvetniških pristojnostih (*ipsius monasterii Aduocatus ... sue ratione Aduocatie*) menihom prepovedal volitve novega opata. Samostan je bil namreč namenjen za dotacijo novi ljubljanski škofiji (NŠAL *Listine*, 1463 VI 11; Volčjak, *Listine*, št. 388).

54 UBSt II, št. 362; CKL, št. 24; Volčjak, *Listine*, št. 58.

55 CKL, št. 5, 10, 12, 13, 14, 18, 19.

56 Bernhard, *Documenta*, št. G14; UBSt II, št. 334; CKL, št. 17; Volčjak, *Listine*, št. 7.

Slika 8: Odvetništvo nad bogato benediktinsko opatijo je bilo ugledna in donosna funkcija, za katero so si prizadevali mnogi vplivneži v regiji. Leta 1286 so redovniki za večne odvetnike izbrali grofa Ulrika III. Vovbrškega (von Heunburg) in njegove naslednike. Obljubil je, da bo ščitil samostan in mu povrnil vso škodo, ki bi nastala v času njegovega odvetništva. Položaj odvetnika je ostal v družini Vovbrških do izumrtja leta 1322 (SI AS 1063, sig. 6728, 1286 VI 15, Pliberk).

sna služba že nekaj časa žovneška in se je kmalu vrnila v njihove roke. O tem izvemmo iz zanimive listine, ki jo je leta 1255 v Braslovčah izstavil pičenski škof Oto. Čeprav bi moral biti odvetnik teoretično zaščitnik samostana, je tudi med njima prihajalo do konfliktov, kakršen je bil pomirjen z omenjenim dokumentom. V tipični srednjeveški maniri je Gebhard III. Žovneški oplenil samostanske posesti – vas *Pirke* (Brezje?) je uničil, tam ubil dva kmeta, nekatere pohabil, drugim odrezal ušesa ali jih drugače poškodoval. Vpričo škofa sta bila dosežena »prava pomiritev in popolno prijateljstvo«. Žovneški z brati je obljubil, da bodo v bodoče ščitili posesti samostanskih bratov v Marki in Savniji, kjer so njihovi odvetniki (*ubi sunt advocati ipsorum*), in bodo odvetniško pravico (*ius advocacie*) izvajali kot že njihov pokojni oče. Obenem so se zavezali k letnemu obdarovanju samostana s pšenico, vinom in dobro svinjo za obhajanje zadušnice za starše in druge prednike, ki so bili pokopani v Gornjem Gradu.⁵⁷ Ugledni benediktinski samostan je bil tedaj že priljubljeno zadnje bivališče regionalnega plemstva, poleg Žovneških na primer plemičev s Kacenštajna (pri Šoštanju), s Prekope (pri Vranskem) in Kosez pri Vodica (na Kranjskem).⁵⁸

Pri odvetništvu Žovneških je šlo najverjetneje le za delno odvetništvo – nad delom posesti samostana. Kot je znano iz listine avstrijskega in štajerskega vojvode Leopolda VI. iz časa med letoma 1227 in 1230, je namreč opat Albert njegovemu ministerialu Leopoldu Konjiškemu posodil

sto mark oglejskih ali breških denarjev, ta pa mu je z dovoljenjem vojvode in njegovih sinov zastavil odvetništvo na Gornjegrajskem (*advocatiam Obernburch*) – tako nad lastnino patriarha kot samostana – z vsemi pravicami pri dohodkih in sodstvu (*cum omni iure sive in rebus sive in iudiciis*).⁵⁹ Konjiški so imeli izključno pravico, da v bodoče odvetništvo odkupijo nazaj, opat in menihi pa pravico, da izmed članov družine izberejo najprimernejšega kandidata. V vmesnem času je samostanu zaščito obljubil sam vojvoda.⁶⁰ Bogati gornjegrajski samostan je bil glede odvetništva očitno pod vrhovno pristojnostjo močnega štajerskega vojvode, ki je tedaj širil svoj vpliv v Posavinju in odvetniško pravico podeljeval v fevd.⁶¹ Odvetništvo na Gornjegrajskem se je resnično vrnilo v družino gospodov Konjiških; leta 1284 ga je posedoval Amalrik Spaete in ga prepustil svojemu stricu Leopoldu Konjiškemu (*advocatiam cum omni iure quam habebam in Obernburch*).⁶² Leta 1288 je izkazano v rokah Friderika Ptujkega, ki ga je obljubil grofu Ulriku III. Vovbrškemu. S tem namenom je odvetniško pravico vrnil tedanjemu štajerskemu vojvodi Albrehtu Habsburškemu s prošnjo, naj ga podeli grofu Ulriku in njegovim potomcem (*daz er im unt seinen erben die leihe ze rehtem lehen*).⁶³ Tako kaže, da je vrhovno

59 Da je šlo tu za bistveno večji obseg odvetniških pravic oziroma koristi, kaže zastavna vsota 100 mark v primerjavi z žovneškim odvetništvom, vrednim 12 mark.

60 Bernhard, *Documenta*, št. G13; UBSt III, št. 39.

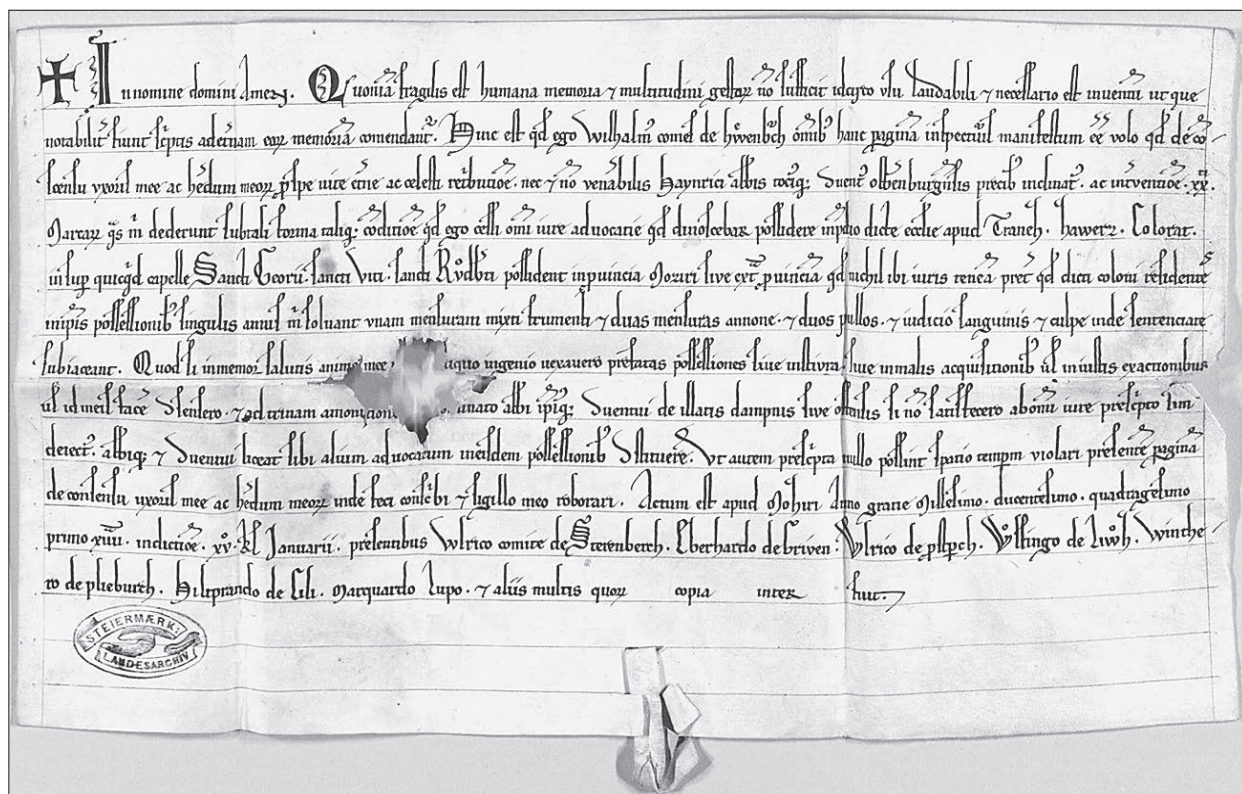
61 Prim. Kosi, Dežela, str. 536–537; Komac, *Od mejne grofije*, str. 249–250.

62 SI AS 1063, sig 6725 (1284 IV 29); Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 62.

63 ÖStA, HHStA AUR, 1288 V 27, Ptuj.

57 UBSt III, št. 167; CKL, št. 28.

58 Volčjak, *Listine*, št. 5, 12, 13, 27.

Slika 9: Grofje Vovbrški so bili prisotni v Zgornji Savinjski dolini že v prvi polovici 13. stoletja. Leta 1241 je grof Viljem IV. v Mozirju izstavil listino, s katero je vrnil samostanu v Gornjem Gradu odvetništvo »v moziški pokrajini in zunaj nje« (in provincia Moziri sive extra provinciam). Šlo je za odvetništvo nad benediktinsko posestjo v vaseh Završe, Trnavče in Kolovrat in nad lastnino kapel sv. Jurija v Mozirju, sv. Vida (danes sv. Radegunda) in sv. Ruperta pri Gomilskem. Med pričami so bili grofov brat Ulrik Sternberski ter ministeriali iz Mozirja, Letuša, Celja, Pliberka in Grebinja (NŠAL, Listine, 1241 XII 18, Mozirje).

odvetništvo nad samostanom resnično pripadalo štajerskemu vojvodi, ki ga je podeljeval v fevd.

Opat in konvent v Gornjem Gradu pa sta v tem času že uveljavljala svobodno volitev odvetnika, ki jima je bila zagotovljena v času češkega kralja Otokarja.⁶⁴ Grof Ulrik Vovbrški je že junija 1286 z več listinami objavil, da so ga opat in redovniki izvolili za večnega odvetnika na vseh svojih posestih (*nos in perpetuum aduocatum ecclesiae Oberburgensis et super omnia bona ipsius ecclesie receperunt*)⁶⁵ in da bo v tej funkciji samostan vestno ščitil pred vsakršnim nasiljem (*sie schirmen vnd vriden schullen vor allem gewalt*). Kakršno koli škodo na posestih, ki bi jo doživeli v času njegovega odvetništva, je obljubil poravnati. Zavezal se je, da ne bo presegal pooblastil v okviru gornjegrajskega deželskega sodišča (*an dem gericht in der gegent zu Obernburch*) in da se bo držal starih običajev. Če bi kršil pravice samostana, bi si lahko ta svobodno izbral drugega odvetnika. Za odvetništvo je bil upravičen do letnega plačila deset mark

savinjskih pfenigov (slika 8).⁶⁶ To lahko verjetno povežemo z omenjeno odpovedjo odvetništva s strani Friderika Ptujkega in nato formalno podelitvijo/potrditvijo štajerskega vojvode leta 1288.⁶⁷ Grofje Vovbrški so bili nadaljnja desetletja, do izumrtja leta 1322, dedni odvetniki samostana v Gornjem Gradu, zatem pa so jih na tem položaju nasledili Žovneški.

13. stoletje v Savinjski dolini še ni bilo v znamenju Žovneških, ki so tedaj še stali v senci močnejših grofov Vovbrških (*von Heunburg*), s katerimi so bili tesno povezani. Rodbina, ki je izvirala iz Saške na severozahodu cesarstva, se je konec 11. stoletja pojavila v vzhodnoalpskem prostoru ter pridobila obsežne posesti na Koroškem, Kranjskem, v Posavinju in Furlaniji. Občasno so se imenovali po različnih sedežih svojih gospodov: po gradovih Vovbre (Heunburg), Hohenwart, Sternberg ali Malta na Koroškem, po Ložu na Kranj-

⁶⁴ Gl. op. 47.

⁶⁵ NŠAL Listine, 1286 s. d., insert v 1302 IV 17; Volčjak, Listine, št. 56; MDC V, št. 195 (z napačno letnico 1276).

⁶⁶ SI AS 1063, sig. 6728 (1286 VI 15); MDC VI, št. 16. Kot je razvidno iz reverza grofa Friderika Vovbrškega iz leta 1313, mu je samostan za odvetništvo redno izplačeval 10 mark savinjskih pfenigov letno (RSt I, št. 548).

⁶⁷ Prim. Ravnika, *Benediktinski samostan*, str. 85; Dopsch, *Die Grafen*, str. 331.

skem, po Celju ali gradu Pozzuolo v Furlaniji.⁶⁸ V 13. stoletju so težišče svojega delovanja vedno bolj prenašali v Posavinje, kjer je bilo Celje z osrednjo lego v Savniji in na pomembnem prometnem križišču njihovo glavno središče.⁶⁹ Ob vedno tesnejšem povezovanju Posavinja s Štajersko v 13. stoletju so Vovbrški veljali tudi za štajersko plemstvo in so se postopno povzpeli v vrh štajerske politične elite.⁷⁰ Že v prvi polovici 13. stoletja so bili prisotni v Zgornji Savinjski dolini. Imeli so odvetništvo nad posestmi gornjegrajskega samostana v vaseh Trnavče, Zavriše in Kolovrat pri Mozirju ter nad posestjo kapel sv. Jurija (v Mozirju), sv. Vida (danes sv. Radegunda) in sv. Ruperta (pri Gomilskem) tako v mozirski pokrajini kot izven nje (*in provincia Moziri sive extra provinciam*). Grof Viljem IV. je z listino, izstavljeno decembra 1241 v Mozirju, na prošnjo opata in konventa omenjeno odvetništvo za 20 mark prepustil samostanu, pridržal si je le pravico, da mu kmetje s teh posesti letno dajejo mernik mešanega žita, dva mernika ovsa in dve kokoši ter so podvrženi njegovemu krvnemu sodstvu (*iudicio sanguinis*). Med pričami dejanja so navedeni Ulrik iz Mozirja, Wulfing iz Letuša ter grofovi ministeriali iz Celja, Pliberka in Grebinja na Koroškem (slika 9).⁷¹

Viljemov sin Ulrik III. (†1308) je družino popeljal do vrhunca ugleda. Poročen je bil z Agnes, zadnjo predstavnico avstrijske dinastije Babenberžanov, vdovo koroškega vojvode in gospoda Kranjske Ulrika III. Spanheima. To mu je prineslo tako ugled kot posesti, saj sta lahko z ženo terjala del bogate babenberške in spanheimske dediščine. Videti je, da jima je že kralj Otokar Přemysl leta 1271 zastavil obsežno gospostvo Laško, vključno z Žalcem. Ulrik se je poleti 1278 – tako kot Leopold Žovneški⁷² in številni drugi štajerski plemiči – na strani novega nemškega kralja Rudolfa Habsburškega udeležil bitke proti Otokarju pri Dürnkrutu, v kateri je češki kralj izgubil življenje. Kralj Rudolf je naslednje leto Ulriku podaljšal zastavo laškega gospostva, ki sta ga z Agnes obdržala do leta 1287.⁷³ Navezovalo se je na vovbrško Celje in grof je imel tako izjemno močan položaj sredi Posavinja, po pridobitvi odvetništva nad samostanom Gornji Grad (1286 oziroma 1288) pa tudi v Zgornji Savinjski dolini.

⁶⁸ Dopsch, Die Grafen, str. 322–334.

⁶⁹ Že sredi 12. stoletja se je Gunther, član stranske veje Vovbrških, imenoval »mejni grof Celjski« (*marchio de Cylie*), kar kaže na strateški in rezidenčni pomen Celja (Dopsch, Die Grafen, str. 328–329).

⁷⁰ Kosi, Dežela, str. 535, 546–555.

⁷¹ NŠAL Listine, 1241 XII 18; UBSt II, št. 400; Volčjak, Listine, št. 9.

⁷² CKL, št. 48; Volčjak, Listine, št. 39.

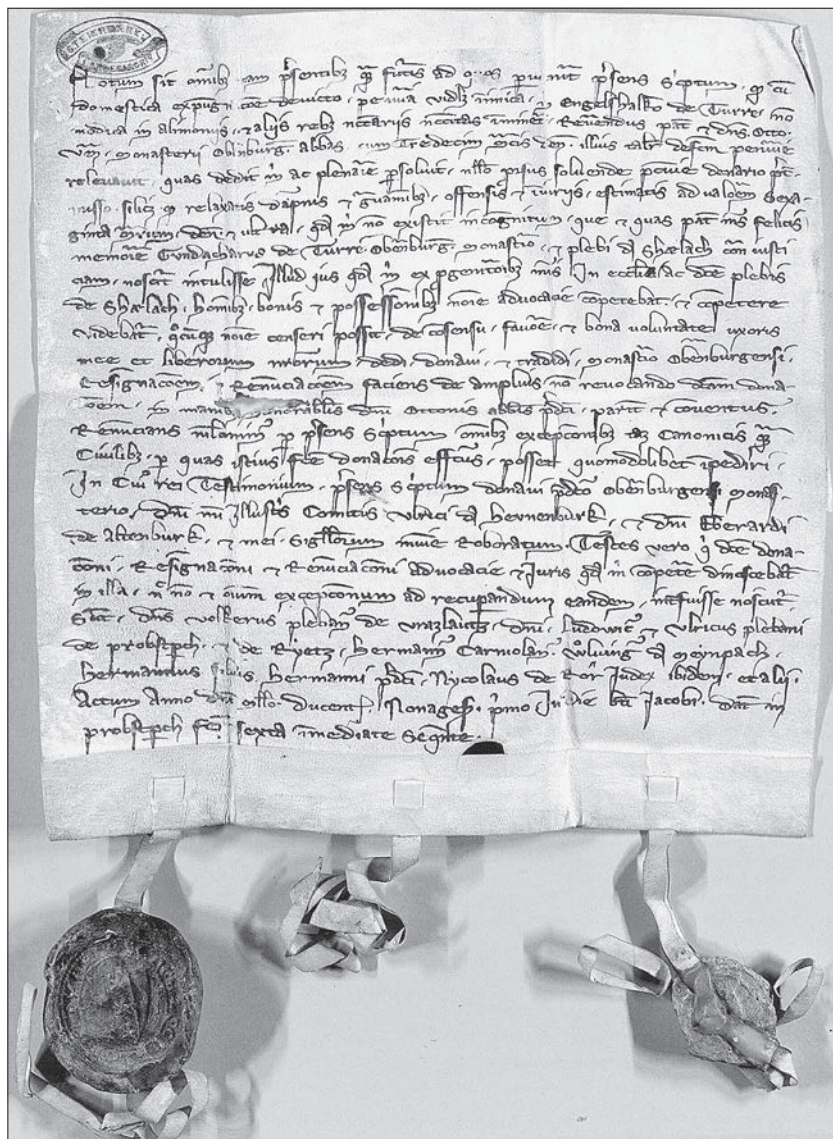
⁷³ Kosi, Dežela, str. 543–548; Dopsch, Die Grafen, str. 333.

Slika 10: Grof Ulrik III. Vovbrški († 1308) je konec 13. stoletja popeljal svojo rodbino do vrhunca. Poročen je bil z zadnjo predstavnico dinastije Babenberžanov in je bil najuglednejši plemič na Koroškem in Štajerskem. Oblikoval je veliko sklenjeno gospostvo, ki je segalo od jugovzhodne Koroške preko Šaleške doline do Mozirja in Celja. Bil je ded Friderika Žovneškega, ki je po povzdigu v grofa prevzel nekdanji vovbrški grb. Grofov pečat je z listine, ki je bila izstavljena v Ljubljani februarja 1388 za koroškega vojvodo Majnharda Goriško-Tirolskega (ÖStA, HHStA AUR, 1388 II 4, Ljubljana).

Oglejski patriarh se je konec 13. stoletja umaknil iz Zgornje Savinjske doline, kjer je popolnoma izgubil vpliv. Še leta 1284 se je pritoževal, ker je grad Vrbovec, ki je pripadal oglejski Cerkvi, protipravno zasedal njegov slovenjgraški vazal Friderik Leupacher.⁷⁴ Kmalu zatem pa se oglejski gradovi in posesti že pojavijo v rokah lokalnega plemstva kot fevdi. Leta 1286 se je po Vrbovcu prvič imenoval Eberhard de Altenburg, prvi znani predstavnik plemiškega rodu, ki je v regiji stoletje igral pomembno vlogo. Gradova Vrbovec in Gornji Grad je posedoval kot oglejski fevd. Že ob prvi omembi leta 1286 je bil v krogu vovbrškega grofa Ulrika III. in Žovneških skupaj s Konra-

⁷⁴ ... castrum Altenburch, quod de iure ad Aquilegensem Ecclesiam spectare dinoscitur ... (Otošček, Gradivo, št. 27, 131).

Slika 11: Mozirje je bilo konec 13. stoletja eno od središč grofov Vovbrških, kjer so se večkrat zadrževali in izstavljali listine. Tu so imeli svoj zemljiški urad, rod vazalnih vitezov, pod gradom pa se je že razvila tržna naselbina, prvič omenjena leta 1318. Julija 1291 so bili z grofom Ulrikom III. v Mozirju Eberhard z Vrbovca, Engelskalk s Turna (pri Velenju), Wulfing z Meinpacha (Okonine), župniki iz Mozirja, Rečice in Braslovč ter gornjegrajski trški sodnik Nikolaj. Eberhard z Vrbovca je postal eden najpomembnejših grofovih zaupnikov (NŠAL, Listine, 1291 VII 25, Mozirje).

dom, Henrikom in Wulfingom iz Gornjega Grada (de Obernburg).⁷⁵ Eberhard je postal eden najpomembnejših grofovih zaupnikov ter je v njegovem imenu razsojal in pečatil listine.⁷⁶ Ulrik Vovbrški je v tem času širil svoj vpliv v Posavinju, ki je poleg Koroške postalo njegovo osrednje torišče. Z agresivno politiko je v kratkem pridobil vrsto gradov v Šaleški in Savinjski dolini: Šalek, Šoštanj, Turn, Forhtenek, Ekenštajn, Žamberk in Mozirje.⁷⁷ Tako je uspel oblikovati sklenjeno gospostvo, ki je zajemalo jugovzhodno Koroško (Vovbre, Kamen, Pliberk, Rebrca, Železna Kapla) in preko Guštanja, Črne, Mozirja in Šaleške doline segalo do Celja. Obenem je pod svoje okrilje pritegnil velik del regionalnega plemstva, ki je stopilo v

vrste njegove klientele. Ko je julija 1291 v Mozirju njegov vitez Engelskalk s Turna (pri Velenju) obljubil odškodnino gornjegrajskemu samostanu, so bili poleg grofa zbrani Eberhard z Vrbovca, Wulfing z Meinpacha (Okonine), župniki iz Mozirja, Rečice in Braslovč ter sodnik Nikolaj de Ror, verjetno trški sodnik v Gornjem Gradu (slika 11).⁷⁸ Mozirje je postalo glavno vovbrško oporišče v Zgornji Savinjski dolini. Grofje so imeli tu svoj urad; leta 1296 je omenjen njihov uradnik Ozko (Otzko officialis de Prausperch).⁷⁹ Gospostvo sta v začetku 14. stoletja upravljala vovbrška viteza Rudolf in Hartnid, imenovana po Mozirju (von Prausperch).⁸⁰ Nedvomno sta imela sedež na gradu, pod katerim se je razvil trg, prvič omenjen leta

⁷⁵ CKL, št. 52; Volčjak, *Listine*, št. 45. Glede na osebni imeni Wulfing in Henrik, ki se v rodbini pojavljata tudi kasneje, bi lahko šlo za družino Vaist.

⁷⁶ MDC VI, št. 275; Kos, *Vitez in grad*, str. 398.

⁷⁷ Ravnikar, *Posest grofov Vovbrških*, str. 20–32; isti, *Po zvezdnih poteh*, str. 149 sl., 156 sl., 173 sl., 192 sl.

⁷⁸ NŠAL Listine, 1291 VII 25; Volčjak, *Listine*, št. 49.

⁷⁹ NŠAL Listine, 1296 I 25, insert v 1302 IV 17; Volčjak, *Listine*, št. 56.

⁸⁰ CKL, št. 81, 108; RSt I, št. 63, 894, 896, 1134; Volčjak, *Listine*, št. 80, 85, 90.

1318 (*datz Prausperch in dem marchet*).⁸¹ Vovbrški so večkrat obiskovali Mozirje in tu izstavljali listine.

Doba grofov Vovbrških je prinesla tudi zelo turbulentna obdobja, ki so se odražala v napestostih z benediktinskim samostanom. V letih 1292–1293 je prišlo do velikega plemiškega upora proti Habsburžanom in koroškemu vojvodi Majnhardu Goriško-Tirolskemu, ki je zajel Koroško, Štajersko, Kranjsko in Posavinje. Na čelo nezadovoljnih plemičev se je postavil ravno grof Ulrik Vovbrški. Ena od njegovih pritožb je bila, da mu kratijo pravice do odvetništva nad samostanom v Gornjem Gradu. Uporniki so marca 1293 doživeli poraz v bitki pri Grebinju na Koroškem, nakar so čete avstrijskega vojvode Albrehta opustošile tudi vovbrške posesti v Posavinju (podrobnosti ne poznamo).⁸² Junija 1293 se je grof na Dunaju končno pomiril z vojvodo Albrehtom.⁸³ Verjetno je v tem negotovem času odvetništvo nad samostansko posestjo zastavil opatu Wulfinu za 200 mark srebra. Kasneje ga je terjal nazaj, o čemer naj bi po dogovoru, sklenjenem v Dravogradu januarja 1296, odločali štirje razsodniki, med njimi Eberhard z Vrbovca.⁸⁴

Še usodnejši so bili dogodki desetletje kasneje, ko je izbruhnila vojna za češko krono med koroškimi vojvodami Goriško-Tirolskimi in Habsburžani (1307–1309). Grofje Vovbrški so bili tokrat trdni habsburški zavezniki in so julija 1308 v njihovem imenu oblegali Slovenj Gradec, medtem ko je opat v Gornjem Gradu pristal v nasprotnem taboru.⁸⁵ Na čelu vovbrške rodbine je bil tedaj grof Friderik, ki je vdrl v samostan in ujel opata Wulfinga – ta naj bi namreč deloval proti njim kot zakonitim odvetnikom. Grof je opustošil posesti ter opata odpeljal (domnevno) na Koroško, za kar si je prislužil cerkveno izobčenje. Maja naslednjega leta je v Pliberku prišlo do pomiritve, ki jo je dopolnil še sporazum iz oktobra 1308. Opat je Vovbrškim oprostil svoje ujetništvo, njim in njihovim pomagačem vso samostanu prizadejano škodo ter jim obljubil preklic izobčenja. Grofom je odpustil plačilo vsote, za katero je imel od njih

v zastavi odvetništvo; ponovno jih je priznal za dedne odvetnike ter obljubil letno plačevanje odvetništva.⁸⁶ Pod novim opatom Leopoldom je zadevo zaključil še tretji sporazum, sklenjen v Mozirju februarja 1309 vpričo krškega škofa in drugih uglednih klerikov iz Koroške in Posavinja. Iz njega je razvidno, da je bil glavni vovbrški pristaš, soodgovoren za samostanu prizadejano škodo, ravno njihov zvesti Eberhard z Vrbovca. Grofje so za odškodnino benediktincem prepustili za deset mark posesti v petih vaseh Šaleške in Spodnje Savinjske doline (Prelska, Ponikva, Brezova, Selo, Družmirje, Pesje). Listino je sopečatil Ulrik Žovneški, med uglednimi pričami pa zasledimo tudi Rudolfa iz Mozirja (*von Prausperch*).⁸⁷ Omenjeni dogodki in dokumenti jasno pričajo o tem, kako izjemno vlogo je v političnih prerivanjih tistega časa imel samostan v Gornjem Gradu oziroma donosno odvetništvo nad njegovo posestjo.

V vojnih dogodkih v letih 1307–1308 so gospodje Žovneški prvič resno stopili na politični oder. Ulrik II. je 22. aprila v Gradcu svojo alocalno posest v Spodnji Savinjski dolini – gradova Žovnek in Ojstrico ter stolpa Šenek in Libenštajn – prepustil štajerskemu vojvodi Frideriku Habsburškemu ter jo prejel nazaj kot fevd. Žovneški so postali štajerski deželani, habsburški vazali, in so med vojno za češko krono odkrito stopili v njihov tabor.⁸⁸ Ulrik se je tudi na vojaškem področju očitno odlikoval kot vreden zaupnik vojvode Friderika. Ko se je ta – verjetno poleti 1308 – osebno pojavil na Spodnjem Štajerskem, je Ulriku Žovneškemu prepustil v upravo gradove in mesta, ki so jih njegovi pristaši tedaj držali v deželi.⁸⁹ Po sklenitvi dokončnega miru leta 1311 je bilo celotno Posavinje (*Saunia, Sevntal*) dokončno priključeno vojvodini Štajerski. Zgodovina Zgornje Savinjske doline in samostana v Gornjem Gradu je odtlej potekala v okviru habsburške dežele Štajerske.⁹⁰

Žovneški so v tem času delovali kot tesni zavezniki svojih vplivnejših in uglednejših sorodnikov Vovbrških. Pogosto jih zasledimo v njihovem krogu ob pomembnih političnih trenutkih. Ulrik II. (†1316) je februarja 1309 v Mozirju sopečatil mir med Vovbrškimi in gornjegrajskim samostanom, avgusta 1311 pa je bil v Gornjem Gradu najug-

81 SI AS 1063, sig. 503I (1318 V 5). Leta 1348 so omenjeni tržani: *purger ze Prausperch* (NŠAL Listine, 1348 VIII 24; Volčjak, *Listine*, št. 129).

82 ... *dô man verwuost het nâch des herzogen bet, swaz dem grâven was benant über al in Kernden lant ... daz selbe haben getân in dem Seuntal und anderswâ* (Ottokars österreichische Reimchronik II, verzi 63014–63020; Wiesflecker, *Meinhard der Zweite*, str. 276–282; Jaksch, *Geschichte Kärntens* II, str. 123–140; Kosi, *Dežela*, str. 546–548).

83 MDC VI, št. 259.

84 NŠAL Listine, 1296 I 25, insert v 1302 IV 17; Volčjak, *Listine*, št. 56; MDC VI, št. 334; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 99–100.

85 Kosi, *Dežela*, str. 551–552; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 107–109.

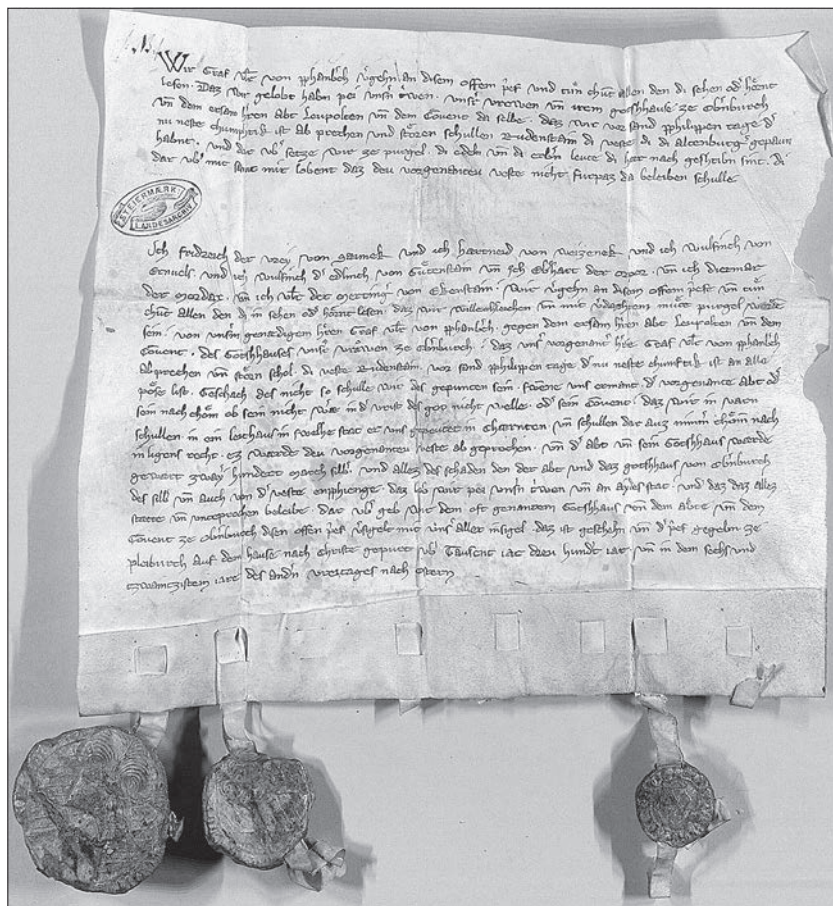
86 ÖStA, HHStA AUR, 1308 V 13, 1308 X 9; prepisa v StLA AUR, sig. 1716b, 1719c; RSt I, št. 6, 35; MDC VII, št. 472, 492; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 107–109.

87 ÖStA, HHStA AUR, 1309 II 22; RSt I, št. 63; CKL, št. 81; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 107.

88 Kosi, *Dežela*, str. 551–552.

89 ... *der herzog Friderich von Souneck hern Uolrich, swaz er gewonnen het, beide burg und stet antwurt er im und zogte dâmit wider gegen Gratze sider ...* (Ottokars österreichische Reimchronik II, verzi 95650–95657).

90 Kosi, *Dežela*, str. 543–544, 551–552.

Slika 12: Po izumrtju grofov Vovbrških je odvetništvo nad samostanom Gornji Grad pripadlo njihovemu nečaku, grofu Ulriku V. Pfanberskemu. Z listino, izstavljeno v Pliberku aprila 1326, je v funkciji odvetnika obljubil, da bo dal porušiti grad Rudenštajn (veste Rudenstein), ki so ga na benediktinski posesti nezakonito zgradili gospodje z Vrbovca. Da bo obljuba izpeljana, je jamčila skupina štajerskih in koroških plemičev, na čelu s Friderikom Žovneškim. Bil je bratranec grofa Pfannberga in je že nekaj let kasneje sam prevzel gornjegrajsko odvetništvo. Grad Rudenštajn je stal visoko pod Terom nad zaselkom Negujnica (NŠAL, Listine, 1326 IV 4, Pliberk).

lednejša priča novega dogovora med njimi. Grofa Friderik in Herman Vovbrška ga imenujeta »naš svak Ulrik svobodni Žovneški« (*unser swager Vreich der frei von Sevnek*); poročen je bil z njuno sestro Katarino.⁹¹ Friderik Vovbrški je umrl okrog leta 1316, junija 1322 pa je bil v neznanih okoliščinah umorjen grof Herman, zadnji moški predstavnik rodbine.⁹² Oder za spopad za vovbrško dediščino je bil tako pripravljen. V vrsti tekmecev sta bila glavna pretendenta za dediščino nečaka zadnjega grofa, Friderik Žovneški in grof Ulrik V. Pfanberški, sinova Katarine in Margarete Vovbrške. Že dva tedna po Hermanovi smrti sta bila v Pliberku na Koroškem, ko je njegova vdova Elizabeta (grofica Goriška) vzela v zaščito samostan v Gornjem Gradu, ker ji je opat še nadalje obljubil zvestobo kot prej pokojnemu možu. Šlo je za odvetništvo in grofica je obljubila, da bo imel samostan v primeru njene ponovne poroke proste roke pri izvolitvi drugega odvetnika.⁹³ Že septembra 1322 je bil v Gornjem Gradu za odvetnika izvoljen in razglašen Ulrik Pfanberški; med prisotnimi je bil

tudi njegov bratranec Friderik Žovneški.⁹⁴ Grof je v naslednjih letih zgledno opravljal odvetniško funkcijo nad samostansko posestjo. Leta 1326 je reševal spor benediktincev z gospodi z Vrbovca, ki so na samostanski posesti protipravno zgradili grad Rudenštajn.⁹⁵ Opatu je obljubil, da bo dal grad porušiti – *abprechen vnd storen schullen Rudenstein di veste di di Altenburger gepaun habnt* –, za kar je jamčila skupina regionalnega plemstva, med njimi Friderik Žovneški (slika 12).⁹⁶ Grad je bil zagotovo porušen; Vrbovski so kasneje posedovali nov grad Rudenek severno od Rečice.⁹⁷

A samostansko odvetništvo ni bilo glavni cilj v boju za vovbrško dediščino, ki je dajal pečat Posavinju v tretjem desetletju 14. stoletja – šlo je pred-

⁹¹ SI AS 1063, sig. 6735 (1311 VIII 24); RSt I, št. 305; CKL, št. 90.

⁹² MDC VIII, št. 624.

⁹³ NŠAL Listine, 1321 VII 10; RSt II, št. 1383; MDC VIII, št. 626; CKL, št. 111; Volčjak, *Listine*, št. 92; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 133–134.

⁹⁴ Austria Sacra IV/7, str. 268–269; RSt II, št. 1395, 1396; CKL, št. 112.

⁹⁵ Grad je stal pod Terom na nadmorski višini ok. 850 m, jugozahodno od vrha Konjščica, nad zaselkom Negujnica. Gl. članek Igorja Sapača v tej številki *Kronike*.

⁹⁶ NŠAL Listine, 1326 IV 4; RSt II, št. 1706; CKL, št. 117; Volčjak, *Listine*, št. 97; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 131–132.

⁹⁷ Rudenštajn se omenja le še leta 1350, ko je Friderik Vrbovski s sinovi grofu Frideriku Celjskemu poleg dela gradu v Gornjem Gradu in trga Rečica prodal tudi nekaj kmetij pri Rudenštajnu in v Negujnici: *hinder Rudenstein ain huob vnd da pei auf der Negonicz ein hub* (SI AS 1063, sig. 4107 (1350 V 8)).

vsem za strateško Celje. Videti je, da je po prvotni delitvi zapuščine celjsko gospodstvo pripadlo vdovi Elizabeti Vovbrški in njenemu zetu Ulriku Pfanberškemu. Že januarja 1323 sta ga za tri leta za 500 mark srebra zastavila koroškemu maršalu Konradu Aufensteinu, ki je že več desetletij močno posegal v usodo Posavinja. Zastava je obsegala celjski grad, trg, stolp v trgu, plemenite ljudi, ki so živeli v trgu, ter vse pravice, ki so sodile k trški naselbini in posesti okrog trga.⁹⁸ Ambiciozni Aufenstein je v nekaj letih pridobil velik del vovbrške dediščine na Koroškem in se utrdil še v najpomembnejšem oporišču Posavinja. Decembra 1325 je v Gradcu nastala koalicija vplivnih plemičev, ki so se zavezali k podpori štajerskemu glavarju Ulriku z Wallseeja v vojni proti Aufensteinu. V njej sta sodelovala tako grof Ulrik Pfanberški kot Friderik Žovneški (Ulrik Wallsee je bil njegov tast).⁹⁹ Podrobnosti o spopadih v naslednjih letih ne poznamo, a Žovneški je ob finančnih potrebah – verjetno za vojskovanje – moral zastavljati svoje gradove in gospodstva. Najpomembnejša je listina iz decembra 1329, ko je svakom Wallseejem za 8000 mark srebra zastavil osem svojih gradov: Žovnek, Ojstrico, Mozirje, Šoštanj, Rogatec, Lemberg (pri Poljčanah), Kostrivnico, Smlednik (na Kranjskem) in odvetništvo nad gornjegrajskim samostanom.¹⁰⁰ Dokument dokazuje, da si je Friderik Žovneški iz vovbrške dediščine že zagotovil tako Mozirje kot Šoštanj, bratranec Ulrik Pfanberški pa mu je očitno prepustil tudi donosno samostansko odvetništvo.

Večletno turbulentno obdobje je dobilo epilog septembra 1331 v Gradcu, ko so štirje razsodniki, ki jih je določil štajerski vojvoda, posredovali pri sklenitvi mirovnega sporazuma. Trinajst točk kaže na obsežnost in zapletenost konfliktov okrog vrste gospodstev tako v Posavinju kot na Koroškem, ki so v vrtinec medsebojnih spopadov potegnili številne plemiče. Listina jasno govori o »vojni« (chrieg). Glavni spor med Friderikom Žovneškim in Konradom Aufensteinom se je vrtel okrog Celja. Po predhodni razsodbi vojvode Albrehta je moral Aufenstein za 250 mark srebra Frideriku prepustiti pol Celja, ki ga je imel v zastavi.¹⁰¹ Le-to in pol kasneje (februarja 1333) pa mu je predal še drugo polovico celjskega gospodstva oziroma

gradu, trga, sodišča, urbarja, pravic in posesti, ki so sodile zraven.¹⁰² Žovneški so tako pridobili Celje, osrednje strateško in gospodarsko središče Posavinja, ki je postalo in ostalo njihova prestolnica do izumrtja rodbine. Friderik je kmalu zatem postal deželni glavar na Kranjskem, kar je bila prva pomembna in ugledna javna funkcija v družini. Krono vseh njegovih političnih uspehov pa je pomenil povzdig v grofe. Cesar Ludvik Bavarski je 16. aprila 1341 v Münchnu Friderika Žovneškega in vse njegove dediče povzdignil v »grofe Celjske«: *in und sein erben... ze grafn schephten und mahten und in grafn namen gaeben von Cyli*.¹⁰³ Naslednja desetletja so prinesla nesluten vzpon družine v vseh pogledih. Kako ugledno mednarodno prepoznavnost je pred smrtjo dosegel Friderik Celjski, dokazuje njegova diplomatska pot k papežu v Avignon leta 1358 v imenu ogrskega kralja Ludvika Velikega, avstrijskega vojvode Albrehta II. in cesarjevega sina, brandenburškega mejnega grofa Ludvika (*Fridericus comes Cilie Ludouici regis Vngarie et Alberti ducis Austrie ambassiator*).¹⁰⁴

Po dokončni pridobitvi Celja leta 1333 je bil naslednji korak konsolidacija razmer in zaokroževanje posesti, zlasti v Savinjski dolini. Izjemno sposobni Friderik Žovneški († 1359) je s tem postavil trdne temelje za bodoči gospodarski in politični vzpon rodbine. To je vključevalo agresivno »grajsko politiko« v Posavinju, Posotelju in na Kranjskem. V treh desetletjih, med letoma 1329 in 1359, mu je uspelo pridobiti več deset novih gradov, tako da je bilo njihovo skupno število v času njegove smrti okrog 30 (vključno s Podsredo in Planino v Posotelju, Mirno na Dolenjskem, Vipavo in Kamnom/Stein v Podjunu). To politiko so izjemno uspešno nadaljevali njegovi nasledniki, tako da se je število gradov do leta 1383 povzpelo na okrog 66 in do leta 1425 na 125, kar nima primerjave v širši Srednji Evropi.¹⁰⁵ Vzporedno je potekal proces podrejanja nižjega plemstva in širjenja kroga celjske klientele.¹⁰⁶

Friderik je v nekaj letih poleg Mozirja in Šoštanja pridobil še ostale nekdanje vovbrške gradove v Šaleški in Savinjski dolini: Ekenštajn (1334), Šalek (1335), Forhtenek (1336), Žamberk (1331) in

98 ÖStA, HHStA AUR, 1323 I 30; RSt II, št. 1431; MDC VIII, št. 646; Kosi, Dežela, str. 555; Kos, *Vitez in grad*, str. 262; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 134–136.

99 CKL, št. 116; RSt II, št. 1678; MDC VIII, št. 825; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 137–138.

100 SI AS 1063, sig. 4570 (1329 XII 30); CKL, št. 127; RSt II, št. 2138; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 138.

101 ÖStA, HHStA AUR, 1331 IX 27; CKL, št. 136, 147; MDC IX, št. 476.

102 Od Friderika Žovneškega je za to prejel polovico nekdanjega vovbrškega gospodstva Guštanj (Ravne na Koroškem) in dodatnih 200 mark srebra (SI AS 1063, sig. 4571 (1333 II 28); CKL, št. 146; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 141–142; Kosi, Dežela, str. 555; Kos, *Vitez in grad*, str. 262).

103 SI AS 1063, sig. 4065 (1341 IV 16); CKL, št. 212; Štih, *Celjski grofje*, str. 232–233.

104 *Acta Pataviensia*, št. 216, 219, 235, 236.

105 Kosi, *Grajska politika*, str. 469 sl.

106 Banfi, *Klientela*, str. 45–90.

Slika 13: Friderik I. Žovneški in njegovi potomci so bili leta 1337 s strani opata in konventa izvoljeni za večne odvetnike samostana v Gornjem Gradu. Po dogovoru, sklenjenem leta 1352, pa jim je prepustil nižje sodstvo ter si pridržal le sojenje najhujših primerov, ki so zahtevali smrtno kazen (*vmb den tod*). Za odškodnino mu je bilo vsakoletno ob božiču obljubljeno plačilo 50 mark oglejskih pfenigov. Na pečatu je viden nekdanji vovbrški grb, ki ga je Friderik prevzel po dedu Ulriku Vovbrškem kot novi družinski grb po svojem povzdigu v grofa leta 1341 (SI AS 1063, sig. 4120, 1352 II 19).

Turn pri Velenju.¹⁰⁷ Leta 1336 je dobil od Habsburžanov v zastavo veliko in donosno gospostvo Laško, vključno z Zidanim Mostom in Radečami, kar je še okrepilo njegov položaj sredi Posavinja.¹⁰⁸ Sledila je ureditev odnosov s samostanom v Gornjem Gradu, ki je v preteklosti utrpel veliko škode s strani tako Žovneških kot njihovih vovbrških prednikov. Ne nazadnje so imeli Žovneški že več kot stoletje v samostanu družinsko grobnico.¹⁰⁹ O svojih tam pokopanih sorodnikih leta 1291, tik pred smrtjo, govori Gebhard Žovneški, ko je benediktincem za vso prizadejano škodo podelil patronatstvo nad župnijo v Braslovčah in si tudi sam pri njih izbral zadnje počivališče.¹¹⁰ Podelitev patronata v Braslovčah samostanu sta leta 1332 ponovila Friderik Žovneški in žena Diemuta Walsee. To sta naredila »zase in za svoje prednike, ki so si v samostanu izbrali mesto pokopa« (*pro nostra quoque et pro genitorum nostrorum, qui in dicto monasterio elegerunt tumulari*).¹¹¹ Friderik je – kot smo videli – že leta 1329 posedoval odvetništvo nad samostanom,¹¹² v viharinih letih zatem pa ga je moral, nedvomno v finančni stiski, zastaviti benediktincem. Avgusta 1337 ga je od samostana odkupil nazaj, opat in celoten konvent

pa sta njega in njegove potomce »zaradi ljubezni in podpore, ki so jo on in njegovi predniki izkazovali njihovi božji hiši«, izvolila za večne odvetnike (*zu einem ewigem vogt erbelt haben*).¹¹³ Leta 1352 je na prošnjo benediktincev prišlo do novega dogovora. Friderik Celjski jim je od svojega sodišča in odvetništva, ki ga je imel na Gornjegrajskem nadposestjo samostana (*an vnserm gericht vnd vogte daz wier haben ze Obernburch in der gegent auf allem ierem quot*), prepustil nižje sodstvo, sam pa si je pridržal sojenje pri težjih deliktih (*vmb den tod*; krvno sodstvo). Za to je bil upravičen do letnega plačila 50 mark (ob božiču), konvent pa je Celjske ponovno potrdil za večne odvetnike (slika 13).¹¹⁴

Vendar tudi v nadaljevanju ni šlo brez zapletov. Leta 1361 so opat Nikolaj in celoten konvent izjavili, da so avstrijski vojvoda Rudolf IV. in njegovi bratje edini zakoniti in večni odvetniki samostana in nihče drug (*vnser vnd vnser Gots hauss rechte vögte vnd ewig erb vögte sind vnd nieman ander*). Odvetništvo celjskih grofov naj bi bilo izsiljeno in nezakonito (*darzu sei wir gezwungen vnd genöttet*).¹¹⁵ Kaj je bilo v ozadju, ni znano, saj so bili tedaj odnosi med Celjskimi in Habsburžani odlični. Avstrijski vojvoda Rudolf IV. je skušal ravno v tem času agresivno pridobivati nazaj nekdanje pravice in posesti habsburške hiše, kar bi se ujemalo z že prikazano vrhovno odvetniško pristojnostjo avstrijskega oz. štajerskega vojvode nad samostanom v Gornjem Gradu.¹¹⁶ Razmere

¹⁰⁷ Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 181–182, 241, 247–254; Kos, *Vitez in grad*, str. 271, 273, 376, 383 sl.; Kosi, *Grajska politika*, str. 467–469.

¹⁰⁸ SI AS 1063, sig. 4574 (1336 I 4); CKL, št. 146; Kosi, *Grajska politika*, str. 468.

¹⁰⁹ Gl. op. 57.

¹¹⁰ ... in eodem meis hereditibus relinquens, in quo etiam monasterio sepulturam corpori meo elegi ... (Austria sacra IV/7, str. 276–277).

¹¹¹ CKL, št. 141; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 142–144.

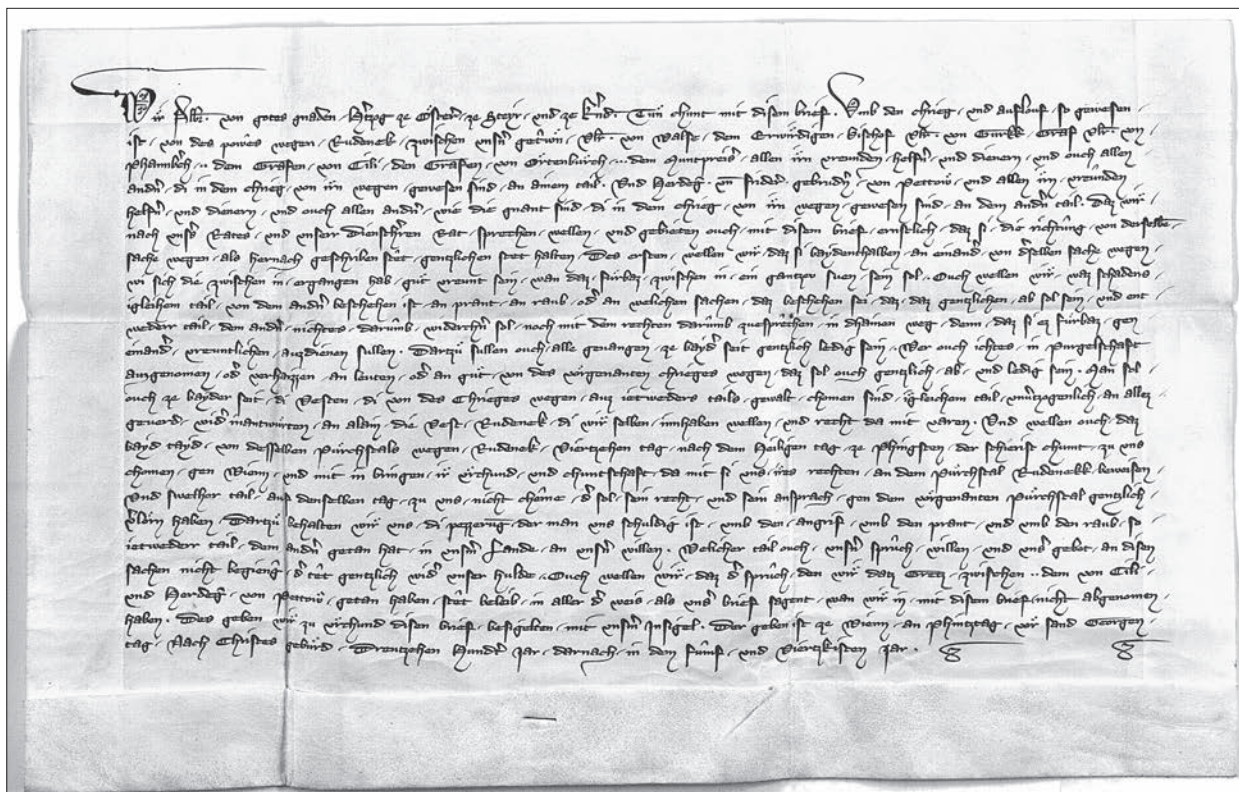
¹¹² Gl. op. 100.

¹¹³ SI AS 1063, sig. 4038, 4039 (1337 VIII 9, dve listini); CKL, št. 169, 170; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 144–145.

¹¹⁴ SI AS 1063, sig. 4120, 4121 (1352 II 19, dve listini).

¹¹⁵ ÖStA, HHStA AUR, 1361 X 22, Gornji Grad.

¹¹⁶ Gl. op. 63.

Slika 14: Sredi 14. stoletja so bili edini resnejši tekmeči grofov Celjskih v Savinjski in Šaleški dolini gospodje Ptujski, ki so se jim večkrat z orožjem postavili po robu. Leta 1345 je prišlo do vojne z ropanjem in požigi zaradi gradnje gradu Rudenek nad Rečico ob Savinji. Na resnost spora kaže koalicija Friderika Celskega, ki je vključevala krškega škofa, Walseejece, Ortenburžane in Pfannberge. V spor je posegel avstrijski vojvoda Albreht II., ki je aprila 1345 z Dunaja pozval vse udeležence pred svoje sodišče. Žal njegova razsodba ni znana, a grad so kasneje posedovali gospodje Vrbovški. Leta 1364 so ga prepustili Celjskim in ga prejeli od njih v fevd (ÖStA, HHStA AUR, 1345 IV 21, Dunaj).

so se kmalu uredile in leta 1368 so isti opat in redovniki – že po smrti Rudolfa IV. – prosili njegova naslednika, vojvodi Albrehta III. in Leopolda III., naj potrdita celjska grofa Ulrika in Hermana kot zakonita odvetnika.¹¹⁷ Odnosi med Celjskimi in samostanom so bili zatem vse do izumrtja rodbine leta 1456 zgledni in brez omembe vrednih sporov. Grofje so imeli v opatiji celo svojo Marijino kapelo, ki so jo dali postaviti iz lastnih sredstev.¹¹⁸ »Večno odvetništvo« nad samostanom so jim kasneje potrdili cesar Karel IV. Luksemburški, kralj Sigismund Luksemburški, oglejski patriarh Anton in leta 1415 papež Janez XXIII.¹¹⁹ Izvajanje sodnih pristojnosti nad samostansko posestjo v okviru odvetništva je Celjskim omogočilo obvladovanje skoraj celotne Zgornje Savinjske doline. A za dokončno zagotovitev tega je bilo potrebnih še nekaj diplomatskih in vojaških korakov.

¹¹⁷ ÖStA, HHStA AUR, 1368 V 20.

¹¹⁸ ... in vnser frauen kapellen in vnserm gotshaws gelegen die er (Friderik Celjski, op. a.) vnd sein vorvordern gepaut vnd gestiftt haben (SI AS 1063, sig. 4526 (1447 IV 17), Gornji Grad).

¹¹⁹ SI AS 1063, sig. 4425 (1415 I 23).

Sredi 14. stoletja so se lahko gospodje Ptujski po moči in vplivu še enakovredno kosali s Celjskimi. V Savinjski dolini so se jim postavili po robu ter z orožjem skušali zaščititi svoje interese. Okrog leta 1345 je prišlo do hude fevdalne vojne (fajde) za grad Rudenek nad Rečico ob Savinji, v kateri so bili na celjski strani udeleženi krški škof in nekateri vodilni plemiči te dobe (Walseejece, Pfannbergi, Ortenburški, Planinski). Do spora je prišlo zaradi gradnje Rudeneka (*von des powes wegen Rudenek*), ki je bil v interesni sferi Ptujskih. V spopad, ki je očitno prinesel precejšnje opustošenje (*angrif ... prant ... raub*), je moral poseči avstrijski vojvoda Albreht II. Aprila 1345 je na Dunaju razsojal o zadevi – sporni grad oziroma ruševino (*vest Rudenek ... purchstal Rudenek*) je prevzel v svoje roke in vse udeležene pozval, naj se zgledajo pri njem in dokažejo svoje pravice do gradu (slika 14).¹²⁰ Vojvodova razsodba žal ni znana, a grad so dve desetletji kasneje posedovali

¹²⁰ ÖStA, HHStA AUR, 1345 IV 21, Dunaj; Ravnikar, *Po zvezd-nih poteh*, str. 291 sl.; Kos, *Vitez in grad*, str. 366–367; Kosi, *Grajska politika*, str. 469.

Slika 15: Sredi 14. stoletja so grofje Celjski z utrditvijo na gradovih v Vrbovcu, Gornjem Gradu in Rudeneku ter z odvetnišvom nad samostanom dobili v Zgornji Savinjski dolini absolutno prevlado. Območje je sodilo v celjsko grofijo, kot jasno kaže več virov. Ko je septembra 1372 cesar Karel IV. Luksemburški v Brnu ponovno povzdignil Celjske v grofe, je orisal tudi meje grofije Celje, ki je na zahodu vključevala gradove Ojstrica, Žovnek, Gornji Grad in Šoštanj (SI AS 1063, sig. 429I, 1372 IX 30, Brno).

gospodje Vrbovski, ki so sodili med celjsko klientelo. Celjski so ga dokončno dobili leta 1364. Hensel z Vrbovca je »svojima gospodoma« Ulriku I. in Hermanu I. Celjskima predal svoj grad Rudenek skupaj z grajskim gričem in pripadajočo posestjo (*unser vest Rūdenberch mitsampt dem purchperg darauf si gelegen ist*). Vse skupaj je prejel nazaj v fevd (ze *rechten lehen*) z obljubo, da bo grad za grofe po potrebi vedno odprt.¹²¹ Gospodje Ptujski so se morali v sporu za Rudenek in tudi v drugih konfliktnih ukloniti celjski premoči. Izgubili so del svojih nekdanjih posesti v Savinjski in Šaleški dolini, kljub temu pa so ohranili nekatere enklave sredi celjske grofije (Velenje, Dobrna, Lemberg, Ranšperk in Hekenberk pri Vranskem).¹²²

Gospodje z Vrbovca so bili v prvi polovici 14. stoletja v Zgornji Savinjski dolini močan politični dejavnik. Formalno so bili vazali oglejskega patriarha, od katerega so imeli v fevdu gradova Vrbovec in Gornji Grad.¹²³ Po izumrtju grofov Vovbrških leta 1322 pa se začnejo pojavljati v krogu žovneške klientele.¹²⁴ Nastopali so tudi precej samostojno in okrog leta 1325 na samostanskem zemljišču protipravno postavili grad Rudenštajn, kot smo že videli.¹²⁵ Ker so si prisvajali samostanske posesti, so prišli v spor z benediktinci, ki sta ga oktobra 1339 v Žalcu kot razsodnika reševala

Friderik Žovneški in Konrad iz Hornegga. Spor nih je bilo več kot 90 kmetij, več mlinov, vinogradov idr. Razsojeno je bilo, da pol od tega pripade samostanu, druga polovica pa Vrbovskim kot samostanski fevd. Sporne je bilo tudi nekaj posesti Friderika Žovneškega, ki so jo Vrbovski prejeli od njega v fevd. Listino so poleg obeh razsodnikov pečatili štirje bratje Vrbovski.¹²⁶ V ponovnem sporu s samostanom se je leta 1346 za svojega vazala Eberharda Vrbovskega potegnil celo oglejski patriarh Bertrاند. Opatu je zagrozil z izobčenjem, ker naj bi Vrbovškemu na Gornjegrajskem (*in contrata de Obremburg*) kratil pravice pri sodstvu, mitnini, gozdovih, ribolovu in drugem, kar je sodilo k fevdu gradu Gornji Grad (*ad habitanciam castris de Obremburg*).¹²⁷

Sredi 14. stoletja so Vrbovski zašli v finančno krizo, zato so »svojim gospodom Celjskim« prodali oziroma prepustili vse tri svoje gradove: Gornji Grad, Vrbovec in Rudenek. Prodaja delov gornjegrajskega gradu (*tail der vest Obernburch*) in pripadajoče posesti s strani različnih članov družine je potekala v letih 1349–1350. K prodaji leta 1350 so spadali tudi (trško) sodišče, mitnina in del trga Rečica (*gericht, mawt ... tail an dem marchet Rietz*).¹²⁸ Tudi prodaja delov Vrbovca je potekala v več fazah, in sicer v letih 1360–1367.¹²⁹ Proces je bil formalno zaključen leta 1369, ko je oglejski

121 SI AS 1063, sig. 4212 (1364 XII 15).

122 Kosi, Grajska politika, str. 469. O širšem kontekstu Ravnika, Žovneško-ptujski odnosi, str. 71–82.

123 Nikolaj Vrbovski je leta 1334 izstavil prodajno listino v gornjegrajskem gradu: ze *Obernburh auf dem hause* (NŠAL Listine, 1334 IX 11; Volčjak, Listine, št. 109).

124 Kos, Vitez in grad, str. 398.

125 Gl. op. 97.

126 NŠAL Listine, 1339 X 14; Volčjak, Listine, št. 120.

127 Prepis v StLA AUR, sig. 2274d (1346 VI 26).

128 SI AS 1063, sig. 4104 (1349 XII 14); sig. 4107 (1350 V 8).

129 SI AS 1063, sig. 4180 (1360 III 15); sig. 4183 (1360 IV 28); sig. 6786 (1362 XI 12); sig. 4196 (1362 XII 20); sig. 4235 (1367 VI 22); Ravnika, Po zvezdnih poteh, str. 294–295; Kos, Vitez in grad, str. 399.

Slika 16: Benediktinska opatija v Gornjem Gradu je bila ena največjih in najbogatejših cerkvenih institucij na Slovenskem. O bogastvu in prestižu je nekoč pričala tudi velika romanska bazilika, porušena v 18. stoletju. V prvi polovici 14. stoletja je opatija vključevala tudi ženski konvent, kot dokazuje več virov. Na sliki sta pečata opata Nikolaja (1365–1405) in samostana (na desni). Na opatovem pečatu je ena najzgodnejših upodobitev samostanskega grba z zvezdo; zvezdi sta vidni tudi pod križanim Kristusom na pečatu konventa (NŠAL, Listine, 1369 VII 4, Gornji Grad).

patriarh Celjskim podelil v fevd Gornji Grad in Vrbovec, ki so ju kupili od Vrbovških (*castrum Obernburch et castrum Altemburch que emerunt ab Altemburger*).¹³⁰ Kot oglejski fevd sta jim bila potrjena še v letih 1384, 1389, 1425 in 1436.¹³¹ Vrbovški so ostali le na gradu Rudenek, ki so ga od leta 1364 posedovali kot celjski fevd.¹³² Še leta 1447 je na njem bival Hans Vrbovški (*mein vessten Rudnek*), ki je izjavil, da ga v primeru svoje smrti brez moških potomcev z vsem pripadajočim zapuščja »svojemu ljubemu gospodu grofu Frideriku Celjskemu«.¹³³

Z utrditvijo na štirih gradovih (Mozirje, Vrbovec, Gornji Grad, Rudenek) in odvetništvom nad samostanom so grofje Celjski dobili popolno prevlado v Zgornji Savinjski dolini, ki je postala sestavni del celjske grofije, Gornji Grad pa je bil njena najzahodnejša utrdba. Ko je septembra 1372 cesar Karl IV. Luksemburški v Brnu Celjske (ponovno) povzdignil v grofe, je potrdil tudi meje celjske grofije, ki je na zahodu segala do gradov Ojstrica, Žovnek, Gornji Grad in Šoštanj (slika 15).¹³⁴ V oporoki grofa Hermana I. iz maja 1377, preden je odšel na križarsko vojno v Prusijo, je omenjena celjska grofija z gradovi Žovnek, Ojstrica, Gornji Grad, Vrbovec in Mozirje ter odvetništvom nad samostanom.¹³⁵ Enako je v dedni po-

godbi, sklenjeni z grofi Ortenburškimi novembra 1377.¹³⁶ Grofje so grad v Gornjem Gradu konec 14. stoletja upravljali s svojimi gradiščani. Iz leta 1391 je znan Jurij Vaist – *purgraf ze Obernburch*.¹³⁷ Gradiščani na Vrbovcu iz tega časa niso znani, kasneje pa so ga grofje podeljevali v fevd. Leta 1436 ga je od grofa Friderika II. prejel v fevd Ludvik Knoll (*vnsser vessten Altenburg genant*).¹³⁸ Mozirje je v oporoki grofa Hermana I. leta 1377 omenjeno kot utrdba (*vnser vest Prasperch*), v dedni pogodbi z Ortenburžani iz istega leta pa sta omenjena stolp in trg Mozirje (*den Turen vnd den Markt Prāsperch*).¹³⁹ To je zadnja omemba gradu, očitno manjšega obsega, ki je bil verjetno kmalu opuščen. Nadalje je vlogo celjskega upravnega središča prevzel mozirski trg.

SAMOSTAN IN NJEGOVO GOSPOSTVO

Benediktinski samostan v Gornjem Gradu je bil poleg cisterce v Stični največja monastična ustanova na Slovenskem. To bi lahko sodili že po obsegu samostanu pripadajočega zemljiškega gospostva, ki je v začetku 15. stoletja v Zgornji Savinjski dolini štel kar 745 kmetij, več sto pa še v drugih pokrajinah.¹⁴⁰ Drugi argument je velikost

¹³⁰ SI AS 1063, sig. 4252 (1369 XI 13).

¹³¹ SI AS 1063, sig. 4339 (1384 V 3); sig. 4366 (1389 II 19); sig. 4448 (1425 V 6); sig. 4476 (1436 VIII 16).

¹³² Gl. op. 121.

¹³³ SI AS 1063, sig. 4527 (1447 VI 30).

¹³⁴ ... *Anzuheben an dem benanten slosze Schenecke ... vnd von dannen an ainer seiten auf vnz zu ainem andern slosze gehaissen Obernburch von demselben wider czu tal zu ainem haws vnd slosz Schonstain ... vnd zu ainem slosze genant Osterwicz vnd gehet wider zu dem vorbenanten slosze Scheneck* (SI AS 1063, sig. 4291 (1372 IX 30); sig. 4292 (1372 IX 30)).

¹³⁵ *Graffschaft Cilli mit namen vnd Sewneck, Osterbicz, Obern-*

burch, Altenburch, die vogtey des chlosters Obernburch ... vnser vest Prasperch (ÖStA, HHStA AUR, 1377 V 19).

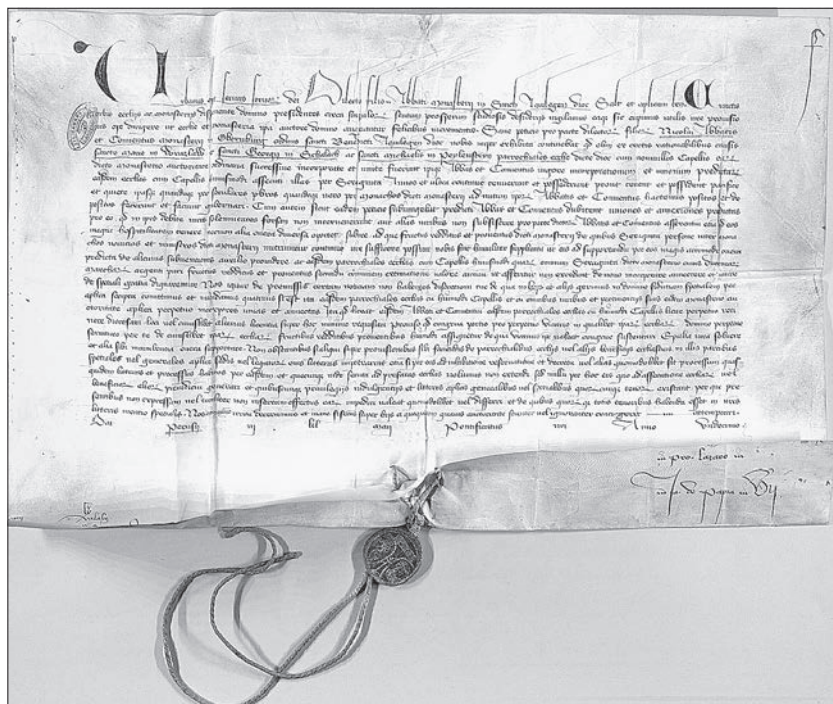
¹³⁶ ÖStA, HHStA AUR, 1377 XI 23; MDC X, št. 838; Kosi, Grajska politika, str. 475.

¹³⁷ NŠAL ZL, 1391 IV 24; Volčjak, *Listine*, št. 194. Bil je iz stare celjske klientelne družine. Njeni člani so za grofe gradiščansko službo opravljali tudi v Škofji Loki, Zgornjem Mokronogu, na Mehovem in v Šoštanju. Gl. Banfi, *Klientela*, str. 49–50.

¹³⁸ SI AS 1073, I/57, Celjska fevdna knjiga I, f. 66', 82.

¹³⁹ Gl. op. 135, 136.

¹⁴⁰ Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura*, str. 475; Stegenšek, *O najstarejši zgodovini*, str. 24.

Slika 17: Kot priča listina papeža Urbana VI. iz leta 1388, je tedaj v gornjegrajski opatiji živelo 60 oseb. O tem je papeža obvestil opat Nikolaj, ki je navedel, da samostan nudi veliko gostoljubnost (magna hospitalitatem) in redno vzdržuje 60 oseb – menihov, novicev in ostalega samostanskega osebja. Zato naj bi težko shajal, ker je imel le 200 mark srebra letnih dohodkov. Omemba gostoljubnosti bi se lahko nanašala na nudenje oskrbe popotnikom in romarjem, kot je bilo običajno v mnogih samostanih (NŠAL, Listine, 1388 IV 29, Perugia).

benediktinske cerkve – romanske bazilike, zgrajene v drugi polovici 12. stoletja (s kasnejšim gotskim korom), ki je bila po domnevah v tlorisu skoraj enako velika kot sedanja baročna in daje slutiti precejšen obseg pripadajočega samostana.¹⁴¹ V listini papeža Urbana VI. iz leta 1388 je podatek, da je po besedah tedanjega opata Nikolaja v samostanu bivalo skupaj 60 oseb – menihov, novicev in drugega osebja (slika 17).¹⁴² Ob ustanovitvi maše zadušnice v samostanu v letih 1332 in 1405 pa je bilo določeno, da se mora obred izvajati vpričo dvanajstih duhovnikov (*mit zwelf priestern*), kar tudi posredno kaže na številčno meniško skupnost.¹⁴³ Izjemno zanimivo je dejstvo, da so vsaj v prvih desetletjih 14. stoletja v Gornjem Gradu bivali tako redovniki kot redovnice, kar je jasno razvidno iz nekaterih virov. V pomiritvi med grofi Vovbrškimi in opatom Wulfingom v Pliberku leta 1308 so bili izraženi tudi številni očitki v zvezi z opatovim delovanjem. Obljubiti je moral, da bo vestno skrbel za prehrano ter oskrbo redovnic in redovnikov z oblačili ter da samostanskih uradnikov – med njimi infirmarija – ne bo nastavljal brez soglasja kapitlja.¹⁴⁴ Konrad Vrbovski pa je

leta 1332 podaril štiri kmetije »opatu ter moškemu in ženskemu konventu v Gornjem Gradu« (*dem gotshhause vnserr vrāun ze Obernburch vnd dem ersam herren abt Leupolten vnd dem conuent der herren vnd auch der vrāwen*). Polovica dohodka teh kmetij naj bi pripadla redovnikom, po četrtnina pa opatu in redovnicam (*die swester oder die nunen*).¹⁴⁵ Ženski del samostana bi lahko ležal pri cerkvi Marije Magdalene na drugi strani Drete, kot kažejo nekateri kasnejši indici.¹⁴⁶ Omemba predstojnika bolnišnice (*infirmarius*) leta 1308 nedvomno kaže na precejšnjo velikost samostanske skupnosti, da je lahko vzdrževala takšno specialno interno ustanovo.¹⁴⁷ Od kod so prihajali redovniki (in redovnice), nimamo podatkov, vsaj delno pa gotovo iz tujih dežel. Gornjegrajski benediktinci so vzdrževali stike z drugimi ustanovami tega reda in so sklenili bratske sporazume s koroškimi samostani Osoje (1311), Millstatt (1340), Šentpavel (1357), škotskim samostanom na Dunaju (1428) ter avguštinci kanoniki v Dobrli vasi (1378) in cistercijani v Stični (1386).¹⁴⁸ Te stiki so

¹⁴¹ O videzu srednjeveške cerkve in času nastanka Oter Gorenčič, *Deformis formositas*, str. 52–56, 61.

¹⁴² ... *sexaginta persone inter monachos novitios et ministros dicti monasterii nutriuntur continue* (NŠAL ZL, 1388 IV 29; Volčjak, *Listine*, št. 182).

¹⁴³ NŠAL Listine, 1332 IV 5; 1405 III 25; Volčjak, *Listine*, št. 105, 239.

¹⁴⁴ ... *promisi, ut prouideam de victu et vestitu monialium et monachorum atque ceterarum personarum pertinentium ad monasterium ... ut ponam ... camerarium infirmarium et ceteros officiales pertinentes ad monasterium de voluntate et*

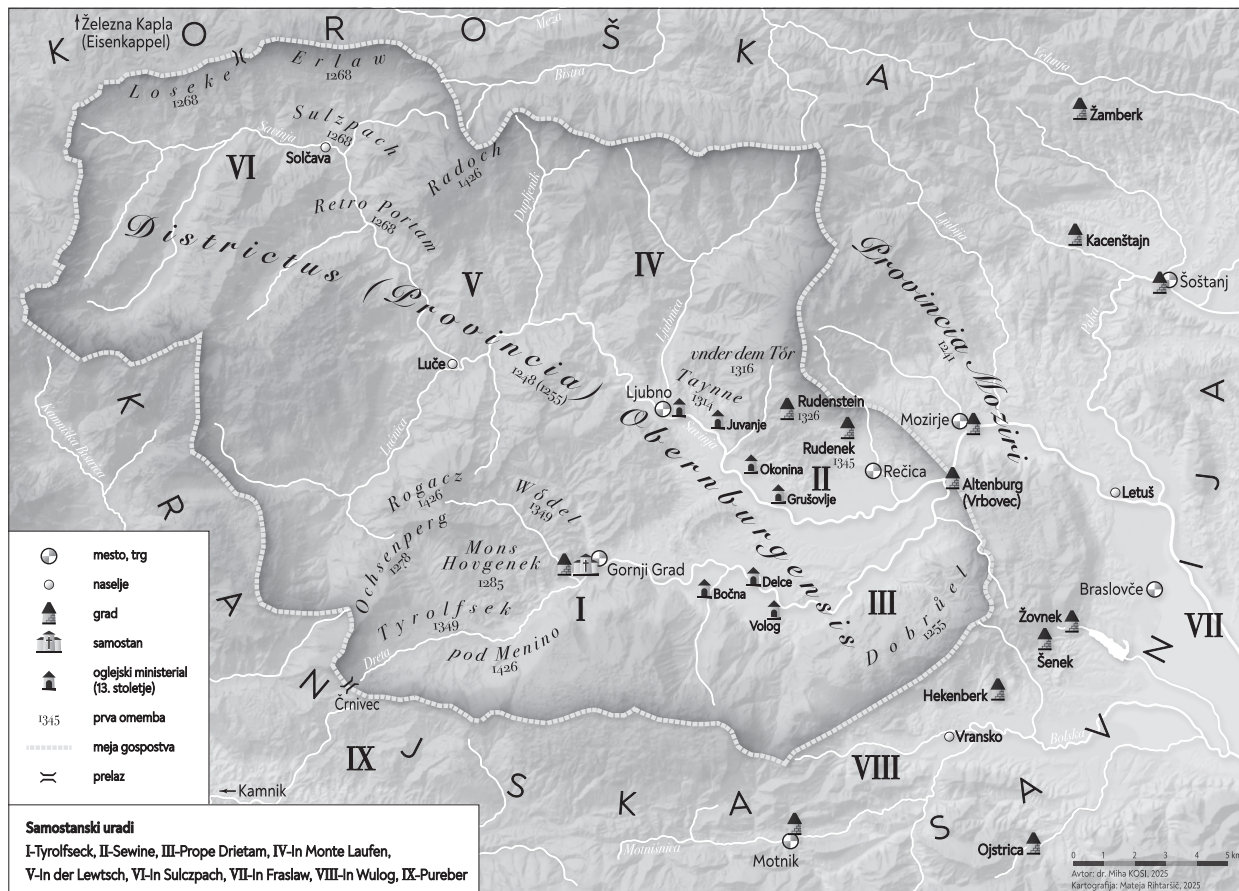
consilio capituli (ÖStA, HHStA AUR, 1308 V 13; prepis v StLA AUR, sig. 1716b; RSt I, št. 6).

¹⁴⁵ NŠAL Listine, 1332 IV 5; Volčjak, *Listine*, št. 105; Ravnikar, *Benediktinski samostan*, str. 153.

¹⁴⁶ Gl. op. 210.

¹⁴⁷ Dohodki, ki so pripadali samostanski bolnišnici (*infirmaria*), so izkazani tudi v urbarju iz leta 1426 (Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 234, 252). Interno bolnišnico za redovnike so imeli tudi cistercijani v Stični, Vetrinju (pri Celovcu) in Reinu (pri Gradcu) ter benediktinci v St. Pavlu na Koroškem in Rožacu v Furlaniji (Kosi, Špitali, str. 16–19).

¹⁴⁸ Volčjak, *Listine*, str. 14–15.

Gospodstvo opatije Gornji Grad v Zgornji Savinjski dolini v 14.–15. stoletju.

lahko prispevali k izmenjavi redovnikov med benediktinskimi samostani in razširjanju različnih idej (npr. glede arhitekture).¹⁴⁹

Samostan Gornji Grad je bil – tako kot mnogi drugi benediktinski in cistercijanski samostani – ob enem velik gospodarski obrat, ki je skrbel za upravo in gospodarjenje z ogromnim zemljiškim gospodvom. To je vključevalo organizacijo agrarne kolonizacije gozdnatih hribov, ki je bila zelo verjetno dokončana do prve polovice 14. stoletja, ko se začnejo krizna obdobja in celo opuščanje kmetij.¹⁵⁰ Kot smo videli, je samostansko ozemlje že v drugi polovici 13. stoletja segalo do Olševe in vključevalo »gozd, imenovan Solčava« (*silvam, que dicitur Sulzpatch*), kjer je nedvomno tedaj že potekala kolonizacija.¹⁵¹ Sredi 14. stoletja so benediktinci pri Solčavi (*in Sulzpacko*) posedovali deset kmetij, ki so ležale »pod gorami, po domače imenovanimi Olševa« (*sub alpibus que vulgariter dicuntur Erelalben*).¹⁵² V Solčavi je tedaj že stala cerkev

sv. Marije (*ecclesia sancte Marie in Sulzpacko*), ki jo je leta 1365 upravljal samostanski kaplan Friderik.¹⁵³ Kolonizacija je tudi drugod zgodaj segala visoko v hribovja, kot nam kaže nekaj primerov. Že leta 1278 je samostan posedoval kmetijo »na Volovljeku« (*in monte Ohsenperg*), kjer je živel podložnik Janez.¹⁵⁴ Leta 1285 so benediktinci pridobili kmetijo *in monte Hougenek* – v »(H-)ugovškem vrhu« v Lenartu pri Gornjem Gradu, ki jo je obdeloval kmet Franko.¹⁵⁵ Nikolaj iz Gornjega Grada je leta 1314 samostanu prodal »pet kmetij, imenovanih na Tajni« (*fünfe hueben das da haizzet auf dem*

tam kmetije Pastirk, Klemenšek, Goprecht, Potočnik, Ušovnik, Štifter, Cajzel, Prodrik, Robnik, Ravničar, Osojnik in Bukovnik (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 286–287).

¹⁴⁹ NŠAL Listine, 1365 XI 19; Volčjak, *Listine*, št. 151.

¹⁵⁴ NŠAL Listine, 1278 s. d.; Volčjak, *Listine*, št. 38. Ime Volovljek je označevalo hribovje med Zadrecko dolino in Podvolovljekom. Po urbarju iz leta 1426 so *In dem Ohsenberg* ležale kmetije na vzhodnem pobočju med Črničem in Šmiklavžem, med njimi *Maiko vnderm Ohsenperg*, današnji Zavolovšek (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 225–226).

¹⁵⁵ NŠAL Listine, 1285 II 2; 1285 II 11; Volčjak, *Listine*, št. 41, 42. Šlo je za kmetijo Ugovšek, v urbarju 1426 *Im hugowecz* (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 234). *Mons Hovgenek* lahko enačimo z imenom *Haugenperg* v listini iz leta 1453, kjer je šlo za desetino od 14 kmetij v Lenartu pri Gornjem Gradu. »Ugovški vrh« je očitno prvotno ime območja, ki je kasneje dobilo ime po kapeli sv. Lenarta. Gl. op. 171.

¹⁴⁹ V listini o pobratenju z benediktinci v koroškem Šentpavlu je izrecno rečeno, da bodo tam nudili gostoljubje gornjegrajskim redovnikom, če pridejo tja (Volčjak, *Listine*, št. 143).

¹⁵⁰ Stegenšek, O najstarejši zgodovini, str. 24.

¹⁵¹ Gl. op. 40–45.

¹⁵² Otorepec, *Gradivo*, št. 1166. Po urbarju iz leta 1426 so bile

Taynne), severno od Ljubnega.¹⁵⁶ Dve leti kasneje je dodal še štiri; ena je ležala »pod Terom« (*under dem Tör*), morda današnji Tiršek.¹⁵⁷ Leta 1350 je Friderik Vrbovški grofu Frideriku Celjskemu prodal kmetijo v Negujnici visoko pod Terom (*auf der Negonicz ein hub*).¹⁵⁸ Solčavski kaplan Friderik je leta 1365 za svojo zadušnico samostanu daroval kmetijo in *Remprechtsek*, ki je ležala na območju Lenarta pri Gornjem Gradu.¹⁵⁹ Leta 1369 pa je samostan sobratu Frideriku prodal kmetijo *vnderm guph am Asang* s podložnikom Jakobom (v Florjanu pri Gornjem Gradu), ki jo je ta nato podaril za zadušnico svoje matere in očeta, samostanskega uradnika v Bočni (*aman von Vössen*).¹⁶⁰

V 14. stoletju je bila kolonizacija Zgornje Savinjske doline zaključena – po urbarju iz leta 1426 je samostan posedoval 745 kmetij.¹⁶¹ Obsežno benediktinsko gospostvo je bilo po naravnih danoštih in številu kmetij primerljivo z gospostvom freisinškega škofa v Škofji Loki, ki je vključevalo hribovja Poljanske in Selške doline ter štelo 811 kmetij.¹⁶² Posest samostana je bila razdeljena na zemljiške urade – na obravnavanem območju jih je bilo sedem: Tirosek (*Tyrolfseck*), Posavinje (*Sewine*), Zadretje (*prope Drietam*), Ljubenska Gora (*In Monte Laufen*), Luče (*In der Lewtsch*), Solčava (*In Sulczpach*) in Braslovče (*In Fraslau*, z območjem Mozirja), poleg tega na Štajerskem, Kranjskem, Tolminskem in v Furlaniji še šest. Na čelu posameznih uradov so bili uradniki, oskrbniki (*officialis*, *Amtmann*), ki so opravljali gospodarske funkcije in sodili podložnikom v manjših zadevah.¹⁶³ Podrobnosti o poteku kolonizacije in izvoru kolonistov ne poznamo, a del je gotovo prišel iz nemško govorečih dežel. »Tirolski kot« (*Tyrolseck*) je nedvomno nosil ime po tirolskih kolonistih. Leta 1349 sta opat in samostan Jensleinu iz trga v Gornjem Gradu podelila v fevd kmetijo »v Tiro-

seku v Vodulah« – *cze Tyrolfsek and dem Wödel*.¹⁶⁴ Po urbarju iz leta 1426 je Tirosek (*Tyrolfsek*) pomenil zemljiški urad, ki je zajemal območje od Bočne do Črničva. Na nemške koloniste bi lahko sklepali tudi po nekaterih osebnih imenih in primkih. Že omenjeni *Reinprechtsek* je dobil ime po nemškem osebnem imenu,¹⁶⁵ podobno kot bližnji Lamprečnik (1426 *Peter Lambrechtschak*) ali izginula kmetija Lamprečnik nad Matkovim Kotom (1426 *Martin Lamprecht*).¹⁶⁶ Imena Herman Knyebalt (Knebovšek), Mihael Strorigel (Štorgelj), Wulfing Smalcz (Žmavc), Nikolaj Purkhard (Purkat), Mihael Reicher (Rihar), Nikolaj Dietmar (Dekmar), Jakob Stifter (Štifter), Mihael Priester (Prešter), Jakob Abczieher (Obcir), Jakob Furland, Nikolaj Staml, Mihael Grabner, Pericz Sturm, Mertl in Leopold Hertwig, Ulrik in Nikolaj Hara-her, Mihael Reiprecht, Martin Furgl, Mihael Ruprecht, Bertold Stengl, Primož Turnefurter, Martin Sighart, Juri Chunigsparg, Porger in podobna gotovo kažejo na ljudi nemškega porekla.¹⁶⁷ Težja je opredelitev Tomaža Špeha, ki je leta 1426 živel »na Rogatcu« (*Thomas Spech am Rogacz*).¹⁶⁸ Čeprav imena niso absolutno merodajna za etnično opredelitev, je malo verjetno, da bi slovenski kmetje nosili imena, kot so Wulfing, Markvard, Bertold, Lamprecht, Konrad, Herman, Wolf, Otto in podobno – čeprav izjeme kažejo tudi nasprotno, na primer Markvard Erjavec (*Marquwart Eryawecz*) in Wulfing Začnik (*Sacznik*).¹⁶⁹ Med slovenskimi podložniki v urbarju iz 1426 so pogosta osebna imena Jurij, Janez (*Jansko*, *Jansek*), Nikolaj (*Nicla*, *Nicus*), Martin (*Mertl*, *Marin*), Mihael (*Michel*), Marko, Peter, Pavel, Matko, Tomaž, Primož, Jakob, Lovrenc in Štefan. Med priimki pa že zasledimo številne, ki so običajni še danes: Pahovnik, Majko, Špeh, Tratnik, Završnik, Pečnik, Kladnik, Grčnik, Brglez, Suhodolnik, Požarnik, Pogorelčnik, Keber, Bukovnik, Krajnik, Sušnik, Kramer, Poličnik, Knez, Belec, Rožanec, Zupanc, Grobelnik, Grozde, Mlačnik, Kosec, Vrtačnik, Petek, Selišnik, Prek, Zamernik, Bevšek, Sedmak, Robnik, Osojnik, Zaplotnik idr.¹⁷⁰

¹⁵⁶ NŠAL Listine, 1314 III 27; Volčjak, *Listine*, št. 75.

¹⁵⁷ NŠAL Listine, 1316 X 31; Volčjak, *Listine*, št. 79. V urbarju iz leta 1426 je omenjen kmet *Martin Breclz vnderm Ter*, njegov сосед pa je bil *Michel Zadonik* (danes Sedovnik) (Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 243).

¹⁵⁸ Gl. op. 79.

¹⁵⁹ Gl. op. 153. V urbarju iz 1426 sta tu omenjena dva kmeta, *Jacob et Janes Im Reinprechtsek* (Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 234).

¹⁶⁰ NŠAL Listine, 1369 VII 4; Volčjak, *Listine*, št. 158. Šlo je za kmetijo Završnik, ki je v urbarju 1426 imenovana *Marko Im Asang zawerchom* ter sledi dvema kmetijama v Vodulah (Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 234). »Asang« bi lahko pomenilo vrh Ajčjak oziroma pokrajino pod njim.

¹⁶¹ Edicija urbarja v Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 222–320; analiza Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura*, str. 473–514; Stegenšek, *O najstarejši zgodovini*, str. 24.

¹⁶² Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura*, str. 475, op. 14.

¹⁶³ Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura*, str. 476.

¹⁶⁴ Leta 1389 jo je samostan pridobil nazaj skupaj s kmetijo *Sadownik* (Sedovnik) (NŠAL Listine, 1349 IV 24; 1389 IV 24; Volčjak, *Listine*, št. 131, 186). »Vodule« so bile del naselja Lenart pri Gornjem Gradu, pod današnjim Voduškim vrhom. Po urbarju iz leta 1426 sta tam ležali kmetiji *Vodušek* (*Jansko In wudol*, *Jansko Wudolnik*) in *Grčnik* (*Gertsnik Im wudol*) (Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 229, 233, 234).

¹⁶⁵ Gl. op. 159.

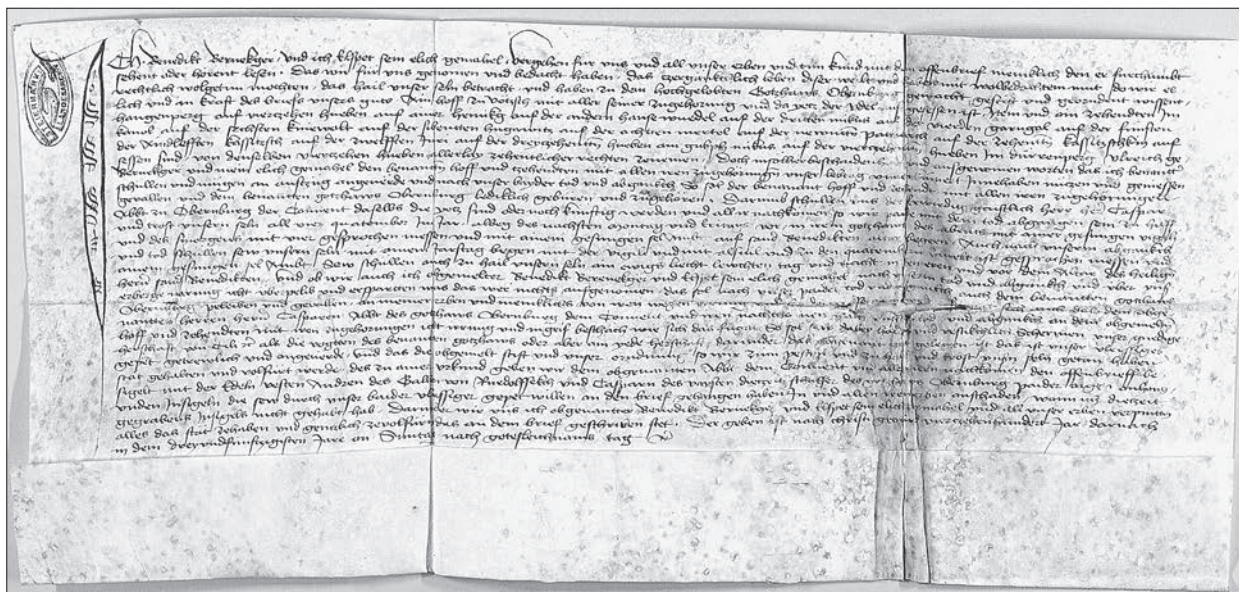
¹⁶⁶ Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 229, 233, 285.

¹⁶⁷ Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 228, 232, 237, 240, 241, 242, 252, 254, 255, 259, 268, 270, 273, 274, 275, 276, 279, 280, 286.

¹⁶⁸ Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 275.

¹⁶⁹ Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 239, 283.

¹⁷⁰ Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 222–287.

Slika 18: Samostan Gornji Grad je v teku stoletij izpeljal velikopotezno kolonizacijo Zgornje Savinjske doline, ki je ustvarila današnjo podobo kulturne krajine. Proces je bil do 14. stoletja v glavnem zaključen. O nastanku več sto hribovskih kmetij pričajo nekatere listine in zlasti ohranjen samostanski urbar iz leta 1426. Listina iz leta 1453, s katero je bila samostanu podeljena desetina od 14 kmetij v Ugovškem vrhu (in Haugenperg) pri Gornjem Gradu, našteva kmetije, ki obstajajo še danes večinoma s prvotnimi imeni: Ajnik, Vodusek, Grčnik, Knebovšek, Ugovšek, Potočnik, Podrečnik, Kos, Završnik, Suhovršnik idr. (NŠAL, Listine, 1453 VI 3).

Za ponazoritev majhnega zaključenega območja, ki je sredi 15. stoletja že imelo svojo končno, današnjo podobo, pogledimo listino iz leta 1453. Benedikt z Verneka in žena sta za ustanovitev zadušnice gornjegrajskemu samostanu podarila dvor v Bočni (*hoff zu Vötsch*) ter desetino od 14 kmetij »v Ugovškem vrhu« (in *Haugenperg*), današnjem Lenartu pri Gornjem Gradu (slika 18).¹⁷¹ Na njih so bivali kmetje: *Heinikg* (Ajnik, danes Vršnik),¹⁷² *Hanse Wuedel* (Vodusek),¹⁷³ *Mikus, Garn-gal* (Grčnik, danes Štorgelj),¹⁷⁴ *Kanol* (v Kanolščici), *Kniewalt* (Knebovšek),¹⁷⁵ *Hugowitz* (Ugovšek), *Mertel* (Potočnik), *Patriarch* (Podrečnik),¹⁷⁶ *Kassitzschkin* (»Kosička«, Zgornji Kos), *Kassitzsch* (»Kosič«, Spodnji Kos), *am Gubph Mikus* (Završnik)¹⁷⁷ in *im Dürrenperg Vreich* (Suhovršnik).¹⁷⁸ Vse te kmetije obstajajo še danes, večinoma z enakimi

imeni. Da je bil čas kolonizacije bolj ali manj zaključen že v 14. stoletju, kažejo v času nastanka urbarja (1426) nekatere kmetije, ki so bile že opus-tele (*mansus desolatus*, *ain öd*, *apostata*, *pastota*). V primerjavi z nekaterimi drugimi pokrajinami na Slovenskem jih je bilo tu bistveno manj (6 %): po osem v uradih Tirosek¹⁷⁹ in Ljubenska Gora, sedem v Zadretju in Lučah, drugod še manj. Pogosto so jih obdelovali sosednji kmetje, tako da dejansko niso propadale.¹⁸⁰ Edino v uradu Tirosek so obstajale specializirane živinorejske kmetije (*swaiga*), ki so gojile govedo ali ovce. Kot dajatev so samostanu oddajale izključno sir, po 300 hlebcev letno. Bilo jih je 30 in benediktinci so od njih dobili letno po 6300 kravjih in 3700 ovčjih hlebcev, kot postransko dajatev pa še od mnogih drugih kmetij skupaj 820 hlebcev. Šlo je za visoko ležeče kmetije, ki so pasle živino na Lepenatki, Kašni planini, Ravni, Travniku in Menini, na primer Podrečnik, Potočnik, Enci, Vrbočnik, Lešnik, Pahovnik, Laznik, Pečnik, Podpečnik, Zavolovšek, Črnelšek, Podbrežnik, Toman, Pogorevčnik, Bevčnik, Podmeninšek in Strnad.¹⁸¹

¹⁷¹ NŠAL Listine, 1453 VI 3; Volčjak, *Listine*, št. 343.

¹⁷² 1426 *Nicus* am hynik oziroma *Nicus am Guph*, sosed kmetij Lamprečnik in Vodusek (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 229, 233).

¹⁷³ 1426 *Jansko* In wudol oziroma *Jansko wudolnik* (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 229, 233).

¹⁷⁴ 1426 *Gertsnik* Im wudol (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 228).

¹⁷⁵ 1426 *Gregor Im kanol* in Herman knyebalt (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 228).

¹⁷⁶ 1426 *Im hugowecz*; *Mertl Im pach*; *Primos am patriarcht*um (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 228, 232, 233, 234).

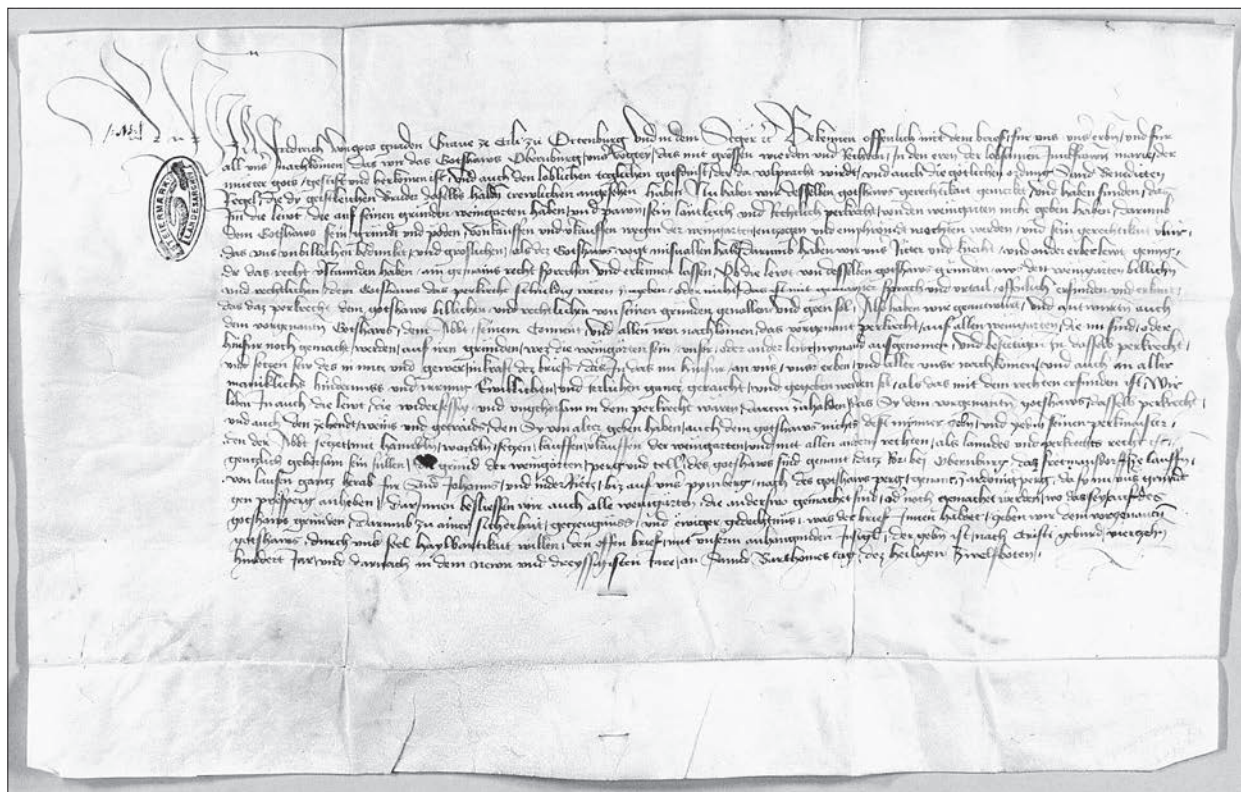
¹⁷⁷ 1426 *Nicla Sauersnik* (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 228, 233).

¹⁷⁸ 1426 *Janes Im durrenperg* (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 227, 233).

¹⁷⁹ Pustote so bile na primer pri Grozdeju, Zgornjem Lazniku, Skrvlovniku v Mačkinem Kotu, Podlinšku, Strnadu, Sedmaku ter Ajniku (ne gre za današnjo kmetijo s tem imenom) (Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 222, 223, 226, 227, 231, 232).

¹⁸⁰ Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura*, str. 479–481.

¹⁸¹ Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 232, 233.

Slika 19: V 15. stoletju je imel samostan v Zgornji Savinjski dolini precej vinogradov, od koder je dobival dajatve v vinu (gornina). Prihajalo pa je do zlorab in celo odtujevanja samostanskih vinogradov. Zato je leta 1439 ukrepal celjski grof Friderik II. kot samostanski odvetnik in zaščitnik. Na osnovi poizvedbe pri svojih vitezi in drugih ljudeh, ki so poznali stare običaje, je določil, kateri samostanski vinogradi so morali oddajati gornino in redno plačevati vinsko desetino. Ležali so v Rorah pri Gornjem Gradu, v Radmirju, pri Ljubnem ter od Ljubnega preko Šentjanža in Spodnje Rečice do meja gospodstva Mozirje (NŠAL, Listine, 1439 VIII 24).

Mlini so bili pomemben monopol zemljiškega gospodstva, za katerega si je samostan intenzivno prizadeval že v 13. stoletju.¹⁸² Del mlinov so gotovo upravljali sami benediktinci, ostale so dali v zakup za letno dajatev in so kot taki navedeni v urbarju (skupaj 22).¹⁸³ V Tiroseku so bili pri Podlinški ob potoku Mačkovec (1426 kmetija, imenovana *vnder der mül*), na Dreti pod kmetijo Kladnik, v Šokatu in v trgu Gornji Grad.¹⁸⁴ Pomemben zgodnji obrat so bile stope (*Stamph*), v našem primeru valjalnice za domače sukno na vodni pogon in neredko združene z mlini. Stale so v Tiroseku pri kmetiji Kladnik, kjer so samostanu plačevali od mlina in stop (*de molendino; von dem Stamph*), dvoje v samem gornjegrajskem trgu in ene v Strmcu oziroma Črni pri Lučah. Zato so lahko nekateri podložniki kot dajatev samostanu oddajali sukno (*seruientes loden*).¹⁸⁵ Nekje v Tiroseku je leta

1437 stala žaga, od katere je moral mojster Gregor Zymerman samostanu letno oddajati 40 žaganih desk (*sagdilln*).¹⁸⁶

V 15. stoletju je bilo v Zgornji Savinjski dolini precej vinogradov, od katerih so benediktinci dobivali del pridelka (*perkrecht*, gornina). O tem priča listina celjskega grofa Friderika II. iz leta 1439, ko je v vlogi samostanskega odvetnika (*als des gotshaws vogt*) urejal zadeve glede podložnikov in njihovih vinogradov, ker je prihajalo do zlorab pri dajativah in celo odtujevanja vinogradov (slika 19). V ta namen je izpeljal poizvedbo pri svojih vitezi in hlapcih ter drugih častnih ljudeh, ki so poznali »stare običaje in pravo« ter so se izrekli o zadevi (*die das recht verstannden haben ain gemains recht sprechen vnd erkennen lassen*). Govora je bilo o obstoječih vinogradih in tistih, ki bodo v bodoče urejeni na posesti samostana (*weingarten die nu sind oder hinfur noch gemacht werden auf iren gründen*), od katerih je bilo potrebno oddajanje gornine ter plačevanje desetine od vina in žita »kot že od nekdaj«. Podložniki naj bi bili v vsem pokorni

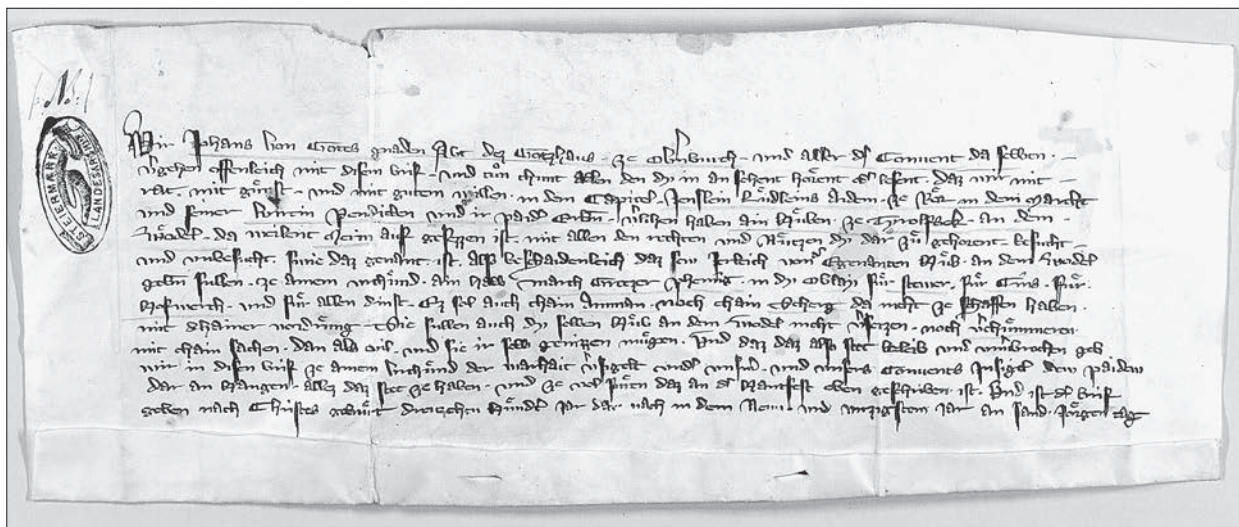
¹⁸² Gl. op. 23.

¹⁸³ V uradih Tirosek 2, Posavinje 6, Zadretje 4, Ljubenska Gora 3, Luče 2. Gestrin, Gospodarska in socialna struktura, str. 483.

¹⁸⁴ Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 226, 227, 229, 313; Gestrin, Gospodarska in socialna struktura, str. 483.

¹⁸⁵ Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 223, 226, 232, 281, 311, 315.

¹⁸⁶ Maister Gregor Zymerman dient Jarleich von der Sag zu Tyrosek ... 40 sagdilln (Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 234).

Slika 20: Okrog benediktinske opatije kot upravnega, gospodarskega in cerkvenega središča se je najverjetneje že v 13. stoletju razvila tržna naselbina (Markt) z imenom Rore. Trški sodnik Nikolaj de Ror je omenjen že leta 1291 kot priča v Mozirju. Trg pa je prvič izrecno izrpičan leta 1349 (cze Ror in dem marcht), ko je samostan tržanu Jensleinu podelil kmetijo »v Tiroseku v Vodulah« (NŠAL, Listine, 1349 IV 24).

gorskemu mojstru (*perkmaister*), ki ga je v ta namen postavljala opat. Izrecno so naštetja območja samostanskih vinogradov: v Rorah pri Gornjem Gradu, v Radmirju, pri Ljubnem, od Ljubnega navzdol do Šentjanža in Spodnje Rečice ter do meje, kjer se je začelo celjsko gospostvo Mozirje.¹⁸⁷ V samostanu je bil za vino zadolžen eden od redovnikov v službi kletarja (*Kelner*).¹⁸⁸

Pomembno vlogo pri upravljanju samostanskega gospostva je imelo sodstvo, kjer so se pristojnosti delile med odvetnika (grofa Celjskega) in benediktinske uradnike. O tem zelo podrobno govorita listina opata Konrada iz leta 1430 in sporazum samostana s celjskim grofom Friderikom II. iz leta 1447. Opat Konrad je od desetih najstarejših prebivalcev gospostva – med njimi Andreja in Henrika iz Podhoma ter Andreja in Martina iz Bočne – na osnovi tega, »kar so slišali od svojih staršev in oni od svojih očetov«, dobil zaprisežno izjavo o starih pravicah in svoboščinah samostana. Ta naj bi imel od ustanovitve »po celotnem Gornjegrajskem do slemen okoliških gora« deželsko sodišče (*iudicium provinciale, landgericht*), ki je segalo »do potočka pod lipami pri gradu Vrbovec«. Vsi prestopniki (*malefactores*), ujeti na ozemlju gospostva, so bili najprej sojeni in obsojeni v samostanu, po treh dnevih pa so morali biti izročeni za izvršitev kazni mozirskemu sodniku grofa

Celjskega.¹⁸⁹ V dogovoru z grofom Friderikom iz leta 1447 so bile samostanu prepuščene še večje pristojnosti. Celjski sodnik ali uradnik v Mozirju (*richter noch ambtman zu Presperg*) ni smel v nobeni zadevi posegati na ozemlje samostanskega sodišča, ki se je pričelo »pri novem gradu Vrbovec in pri dveh lipah nad vasjo Prihova«. O vseh zadevah so sodili in dosojali kazni v Gornjem Gradu brez vmešavanja Celjskih. Le najhujši delikti, ki so zahtevali smrtno kazen (*was den tod berüret*), so bili v pristojnosti celjskega sodnika v Mozirju.¹⁹⁰ Sodstvo je bilo seveda povezano z občutnimi dohodki (globe), kar je v dokumentu iz leta 1430 natančno specificirano. Vsa zaslišanja podložnikov je vodil opat samostana ali njegov pooblaščenec. Nižji samostanski uradniki (*officiales, amtleut*) so imeli pravico dosojati le globe do 60 pfenigov, ki so pripadle »njihovi mošnji«. Le samostanski oskrbnik (*procurator, schaffer*) in deželski sodnik (*judex provincialis, landrichter*) sta lahko nalagala višje kazni. Kadar pa je šlo za delikte, ki so zahtevali »krvno kaznovanje«, jima je pripadla pristojbina enega funta pfenigov, če je bil človek obsojen na smrt, pa en funt in en pfenig; vse ostalo premoženje obsojenega je dobil samostan. Vse ostale globe so pripadale opatu, med njimi tudi za zanemarjanje služnostnih dolžnosti podložnikov do samostana.¹⁹¹

Kot kažejo ti viri, so sodne dolžnosti izvajali samostanski uradniki različnega ranga. Bili so ci-

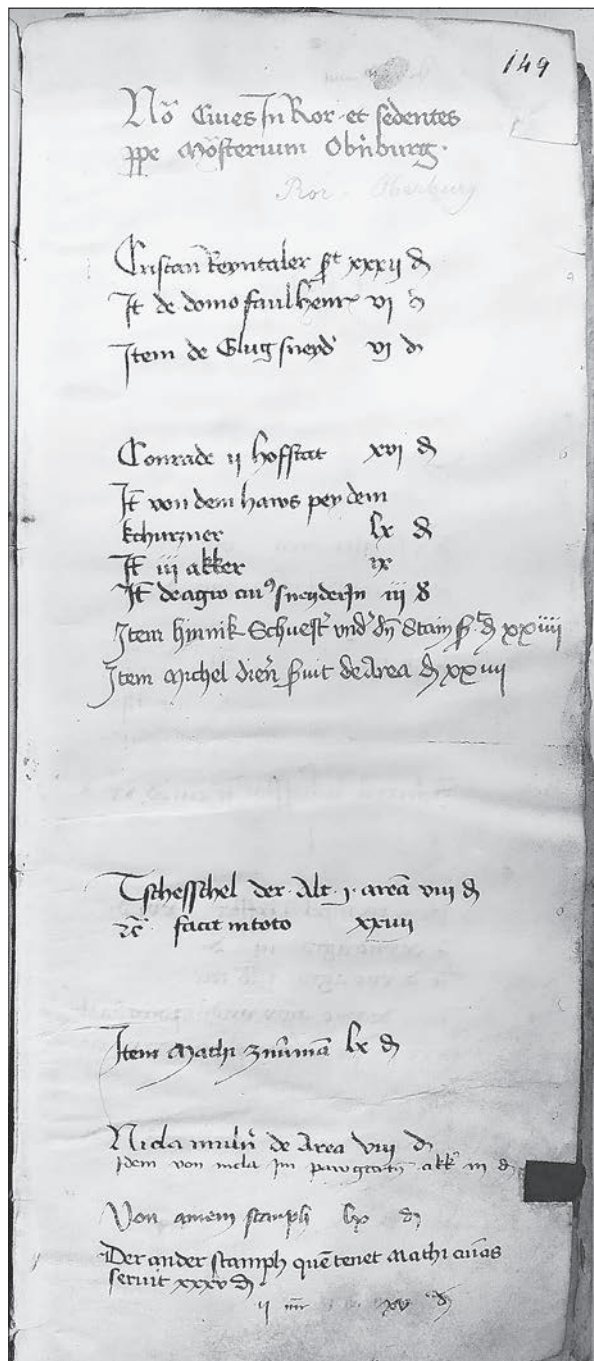
187 ... dacz Ror bei Obernburg, dacz Fretmansdorff, ze Laufen, von Laufen ganz herab fur Sand Johannis vnd nider Riez biz auf vnser pymburg ... da sy nu vnser grundt gen Presperg anheben (NŠAL Listine, 1439 VIII 24; Volčjak, Listine, št. 304).

188 NŠAL Listine, 1316 X 31; 1318 V 13; 1332 IV 5; 1438 IV 4; Volčjak, Listine, št. 79, 83, 105, 299.

189 NŠAL Listine, 1430 IX 29; Volčjak, Listine, št. 284; Orožen, Das Bisthum II/1, str. 309–311.

190 SI AS 1063, sig. 4526 (1447 IV 17).

191 Kot v op. 189.

Slika 2!: V urbarju samostana iz leta 1426 je tudi rubrika o trgu Gornji Grad/Rore, ki našteva tržane in višino letnega davka, ki so ga plačevali od svojih hišnih parcel oziroma hiš (area/hofstat). Trg je zajemal okrog 80 hiš, kar kaže na precejšen obseg naselbine. Med tržani so bili ljudje tako s slovenskimi kot nemškimi imeni. Na sliki je prva stran razdelka o trgu z imeni krojača (sneyder), krznarja (kchurzner), čevljarja (schuster), tesarja (zimerman), mlinarja (mulner) in omembe stop oziroma valjalnice sukna (stampf) (NŠAL, GG 20, fascikel 2).

vilne osebe – plemiči ali tržani. Samostan je imel svojega deželskega sodnika, ki se prvič omenja v letih 1303 in 1306 – Bernhard der richter von Obe-

rumburch; Bernhard tunc iudex provincialis.¹⁹² Oskrbnik (schaffer) kot glavni upravitelj gospodarskih zadev samostana se prvič omenja leta 1389, ko je bil na tem položaju Ludvik, tržan Gornjega Grada (Lüdlly von Ror zu den zeiten schaffer ze Obenrburg).¹⁹³ V letih 1449–1453 je to funkcijo opravljal Gašper Vaist,¹⁹⁴ leta 1465 pa Andrej Mindorfer, oba iz starih celjskih klientelnih družin.¹⁹⁵

Grofje Celjski so bili še konec 14. stoletja v Gornjem Gradu prisotni neposredno s svojim gradiščanom, ki je rezidiriral na gradu in predstavljal Celjske kot vrhovno instanco (odvetnike). Leta 1391 je bil na tem položaju Jurij Vaist – purgraf ze Obenrburg.¹⁹⁶ Grofje so imeli grad v fevdu od oglejskega patriarha; potrjen jim je bil še v letih 1425 in 1436 (dy vesten Obenrburg).¹⁹⁷ Vendar se celjski gradiščan v 15. stoletju ne omenja več, grofje pa so grad – enako kot v Mozirju – verjetno opustili.¹⁹⁸ Njihov predstavnik, pristojen za višje sodstvo na Gornjegrajskem, je bil v 15. stoletju sodnik oziroma uradnik v Mozirju (richter; ambtman zu Presperg).¹⁹⁹ Kljub temu celjska vrhovna pristojnost ni bila sporna in je razvidna iz klavzul listin o pravni zaščiti. Ko sta leta 1453 Benedikt Verneški in žena benediktincem podarila dvor v Bočni in desetino od 14 kmetij v »Ugovškem vrhu« nad Gornjim Gradom, naj bi samostan na omenjeni posesti šteli Celjski kot odvetniki.²⁰⁰

Gornji Grad je bil osrednje upravno, gospodarsko in cerkveno središče Zgornje Savinjske doline. Zato ne preseneča, da se je okrog samostana že zgodaj razvil trg kot neagrarno centralno naselje. Njegovo prvotno ime je bilo Rore, ne-

192 Bernhard je bil v letih 1316 in 1329 v Gornjem Gradu obenem sodnik in uradnik (der richter vnd amptman ze Obenrburch) (NŠAL Listine, 1303 III 12; 1306 II 2; 1316 V 17; 1329 IV 20; Volčjak, Listine, št. 57, 61, 78, 101).

193 Leta 1349 je omenjen kot Lüdlein ze Rör in dem marcht ... (NŠAL Listine, 1349 IV 24; 1384 IV 24; Volčjak, Listine, št. 131, 186, 187). O upravi in poslovanju samostana podrobno Bizjak, Ratio, str. 211–223.

194 ... Casparen Vayzztten die czeitt schaffer des gochhaws zu Obenrburgk (NŠAL Listine, 1449 III 8; 1453 VI 3; Volčjak, Listine, št. 326, 343).

195 ... Andrea Mindorffer tunc tempore procurator dicti monasterii Obenrburckh (NŠAL ZL, 1465 III 7; Volčjak, Listine, št. 399).

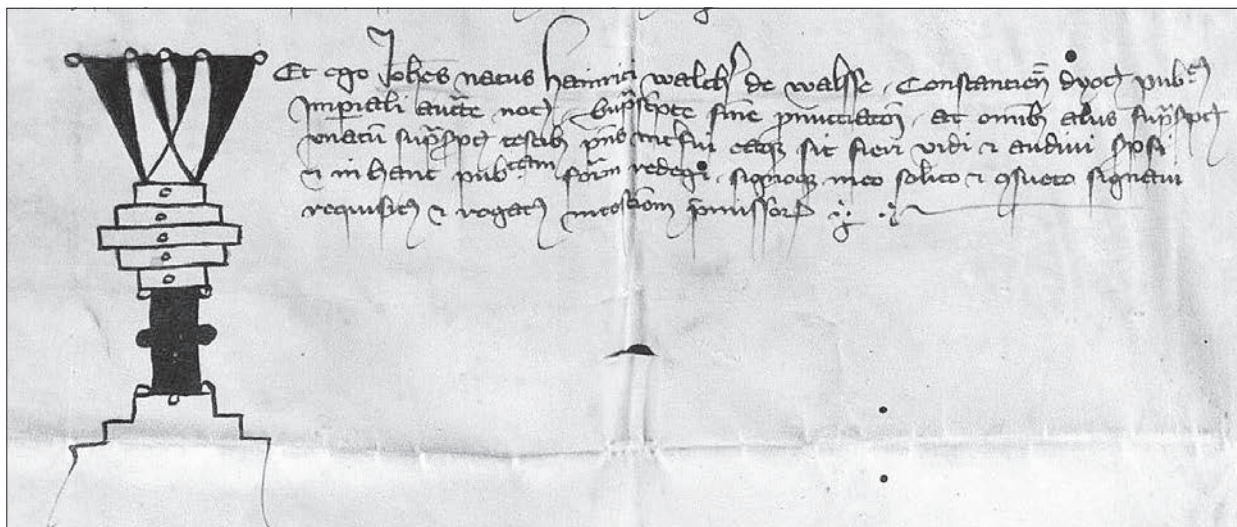
196 NŠAL ZL, 1391 IV 24; Volčjak, Listine, št. 194.

197 SI AS 1063, sig. sig. 4448 (1425 V 6); sig. 4476 (1436 VIII 16).

198 Grad jo po predvidevanjih stal na Počrevinovem griču nad sotočjem Drete in Šokatnice, nasproti nekdanjega samostana. Septembra 2025 so bile izvedene geofizikalne meritve, ki kažejo, da so severno in vzhodno od današnjega oddajnika pod površjem verjetne določene strukture. Za potrditev domnevne lokacija gradu pa bi bilo potrebno izvesti še arheološke raziskave.

199 Gl. op. 190.

200 ... so sol sew dabey ... schermen vnser gnedige herschaft von Cilli als die vogtten des benannten gotzhaws (NŠAL Listine, 1453 VI 3; Volčjak, Listine, št. 343).

Slika 22: Okrog leta 1380 je v Gornjem Gradu živel in deloval samostanski pisar/notar (vnsers gotshaus schreiber) Janez Walcher iz Walseeja na Švabskem v škofiji Konstanz. Od opatije je dobil za zvesto službo kmetijo in desetino v Vologu. Na sliki je njegov notarski znak in zapis »Ego Johannes natus Hainrici Walcher de Walsse, Constantiensis dyocesis, publicus imperiali auctoritate notarius« (NŠAL, Listine, 1378 IV 12, Stična).

dvomno zaradi razlikovanja od samostana. Prvič je izrecno omenjen kot trg šele leta 1349 (cze Rör in dem marcht),²⁰¹ a je gotovo precej starejši (slika 20). Če je tržna naselbina v Mozirju obstajala že leta 1318 in na Rečici leta 1350,²⁰² lahko upravičeno pričakujemo takšen razvoj že prej v bistveno pomembnejšem Gornjem Gradu. Ne nazadnje o pomenu kraja posredno priča tudi načrtovana ustanovitev škofije leta 1237.²⁰³

V listini, izstavljeni v Mozirju leta 1291, je med pričami za kleriki in plemiči naveden Nikolaj, sodnik v Rorah (*Nicolaus de Ror judex ibidem*); nedvomno je šlo za trškega sodnika v Gornjem Gradu.²⁰⁴ V letih 1303 in 1306 se v Kamniku kot priče samostanskih listin navajajo Thomaz, Jans vnd aver Jans von Oberumburch, najverjetneje tržani Gornjega Grada,²⁰⁵ leta 1349 pa sta omenjena tržana Jenslein in njegov tast Lüdlein cze Rör in dem marcht.²⁰⁶ O strukturi trga imamo podrobnejše podatke šele v samostanskem urbarju iz leta 1426 pod naslovom »tržani v Rorah, bivajoči pri samostanu Gornji Grad« (*Ciues in Ror et sedentes prope Monasterium Obernburg*) (slika 21).²⁰⁷ Naselbina je tedaj zajemala okrog 80 hiš in tržanov, ki so od svoje parcele (*area/hofstat*) oziroma hiše

(*domus/haws*) samostanu plačevali letni davek (*census*). To kaže na precejšnjo velikost, tako da se je Gornji Grad uvrščal med večje trge na Slovenskem. Med poklici prebivalcev so bili štirje čevljarji (*sutor, schuster*), štirje kožarji oziroma krznarji (*pellifex, chursner*), trije kovači (*faber, smid*), trije zidarji (*mawerer*), dva krojača (*sartor*), dva tesarja (*zimmerman*), dva sodarja (*pinter*), dva mlinarja (*mulner*), mesar (*carnifex*), žagarski mojster (*sag-maister*) in trški sodnik (*judex*). V trgu so delovali dvoje stop (*stamph*, valjalnice sukna), dva mlina in kovačnica (*Smiten*). Hensel je plačeval dajatev od samostanske kleti pri cerkvi – *de cellario nostro prope Ecciam*; morda je šlo za gostilno. Ena od hiš je bila imenovana *des Judlein haws* – ali je bil torej med tržani tudi Jud?

V Gornjem Gradu je že v prvi polovici 14. stoletja deloval pisar oziroma notar, prvič izpričan leta 1329 (*Oswalt der schreiber*).²⁰⁸ Kot prebivalca trga ga navaja tudi urbar iz leta 1426 (*schreiber, jurista*), kar potrjuje pomen kraja kot upravnega središča regije. V funkciji notarja so prihajali tudi ljudje iz oddaljenih dežel. V osemdesetih letih 14. stoletja je bil samostanski notar Janez Walcher iz Walseeja na Švabskem (*vnsers gotshaus schreiber*), ki je od opata in samostana za zvesto službo prejel kmetijo in žitno desetino v Vologu (slika 22).²⁰⁹ Leta 1438 je v Gornjem Gradu bival notar *Johannes von*

201 NŠAL Listine, 1349 IV 24; Volčjak, *Listine*, št. 131.

202 Gl. op. 81 in 128.

203 Gl. op. 39.

204 NŠAL Listine, 1291 VII 25; Volčjak, *Listine*, št. 49. Samostan, gospodstvo in grad so vedno imenovani *Obernburg*; ime Rore oziroma tamkajšnji sodnik se lahko nanaša le na trg s tem imenom.

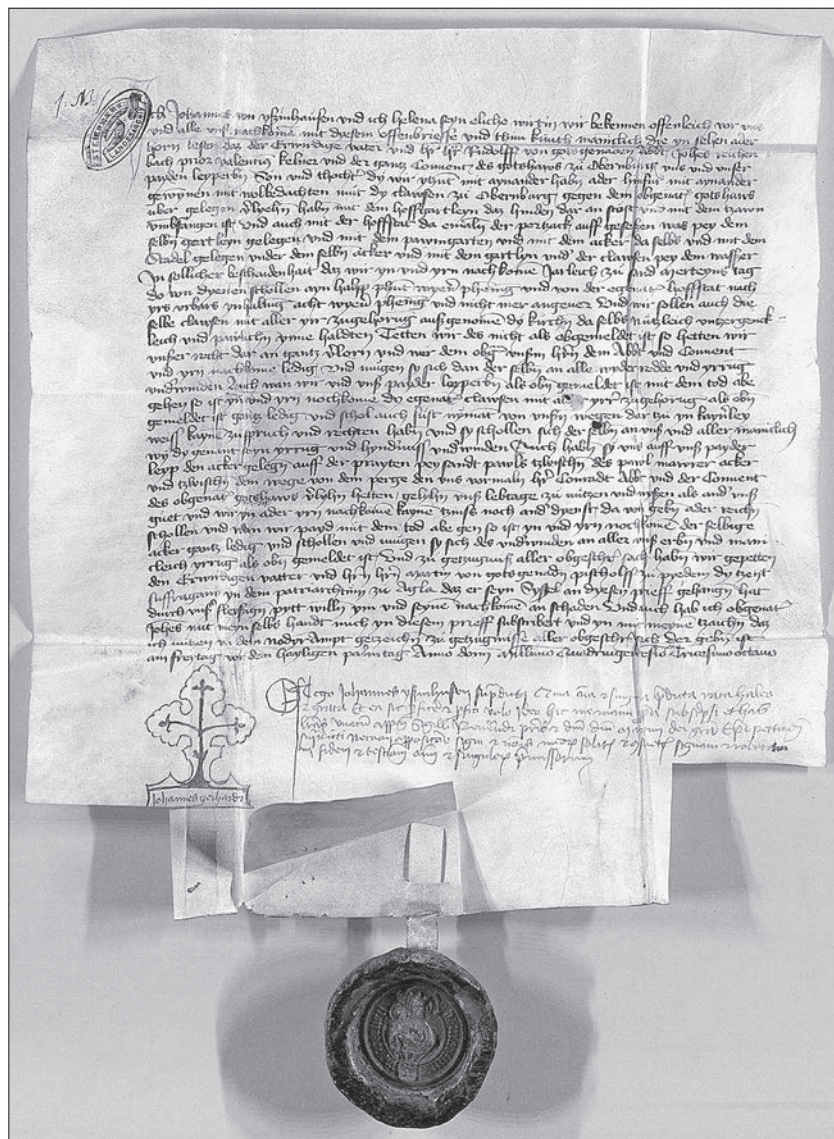
205 NŠAL Listine, 1303 III 12; 1306 II 2; 1306 II 8; Volčjak, *Listine*, št. 57, 61, 62.

206 Kot v op. 201.

207 Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 311–315.

208 NŠAL Listine, 1329 IV 20; Volčjak, *Listine*, št. 101; RSt II, št. 2093.

209 Kot *Johannes natus Hainrici Walcher de Walsse, Constantiensis dyocesis publicus imperiali auctoritate notarius* je spisal več listin za samostan v Gornjem Gradu (NŠAL Listine, 1378 IV 12; 1383 II 6; 1388 VI 28; Volčjak, *Listine*, št. 167, 176, 183).

Slika 23: Notar »Johannes von Yssinhausen« z ženo in otroki je leta 1438 od opata in samostana v Gornjem Gradu prejel v uživanje »di Clawsen zu Obernburg« nasproti samostana z vrtom, njivo, sadovnjakom in skednjem. Zgradbe – razen cerkve – je bil dolžan vzdrževati v dobrem stanju. Zelo verjetno je šlo za opuščeni ženski konvent iz 14. stoletja pri cerkvi Marije Magdalene, ki se je še leta 1600 imenovala »in der Clause«. Omenjeni notar bi lahko izviral iz mesteca Issenhausen v Alzaciji (NŠAL, Listine, 1438 IV 4).

Yssinhausen, ki je skupaj z ženo Heleno od opata in samostana zanj ter za sina in hčer pridobil v doživljenjsko uživanje *dy clawsen zü Obernburg* nasproti samostana (*gegen dem gotshaws uber gelegen*), kar bi lahko pomenilo opuščeni nekdanji ženski konvent pri cerkvi Marije Magdalene (slika 23).²¹⁰ Omenjeni notar bi prav lahko izviral iz mesteca Issenhausen v Alzaciji. Na mestu notarja

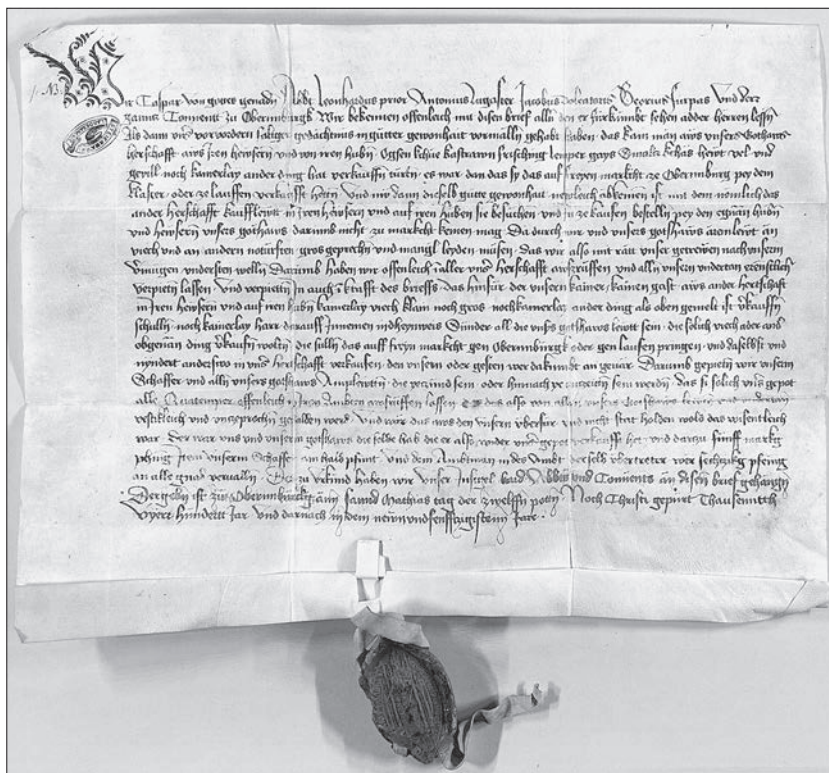
ga je nasledil istoimenski sin Janez »iz Gornjega Grada«, ki je stopil med klerike ter v šestdesetih in sedemdesetih letih spisal več listin za prvega ljubljanskega škofa Sigmunda Lamberga.²¹¹ Ostala imena tržanov leta 1426 kažejo tako na ljudi slovenskega kot nemškega porekla. V prvo skupino bi sodili priimki *Tschessel*, *Bosolnik* (Bezovnik?), *Sybo*, *Schuka*, *Nowak*, *Zwetzin*, *Taschitsch*, *Delowecz*, *Cuyas* (Čujež?), *Belicza*, *Marscha*, *Pogleyen*, *Zeschl*, *Skodl*, *Glawicz*, *Lebko* in *Pertschek*, v drugo pa *Reyntaler*, *Oswald*, *Schreyner*, *Wempel*, *Ratgeb*, *Pirich*, *Swantner*, *Vlis*, *Richter*, *Graff*, *Chelbertancz*, *Lugaster*, *Sawhalter* in *Rulant*.²¹²

Trg v Gornjem Gradu je pripadal gospostvu, bil je last samostana. Trški sodnik je bil prvotno samostanski uradnik in v tem času še ni sledu o

²¹⁰ NŠAL Listine, 1438 IV 4; Volčjak, *Listine*, št. 299. Šlo je za *clawsen* z vrtom zadaj, obdanim s plotom, sadovnjakom, njivo, skednjem ter vrtom spodaj pri vodi. Notar je moral *clawsen* s pripadajočim – razen cerkve (*auszgenommen dy kirchen*) – vzdrževati v uporabnem stanju. *Claus* je omenjena tudi v samostanskem urbarju pod letom 1438, ko je bila podeljena omenjenemu notarju (Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 314). Ravnikar (*Benediktinski samostan*, str. 154 (op. 599)) je opozoril, da je pokopališka cerkev Marije Magdalene leta 1600 imenovana *in der Clause*. Izraz *clausa* je lahko v srednjeveški latinščini pomenil tudi meniško celico oz. celice. Gl. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, str. 186; Habel, *Mittelateinisches Glossar*, str. 64.

²¹¹ Johannes Johannis Ysenhausen de Obermburg clericus Laybacensis diocesis publicus imperiali auctoritate notarius (NŠAL Listine, 1463 VIII 20; 1463 XI 8; 1465 III 7; 1465 IV 1; 1478 I 22; Volčjak, *Listine*, št. 389, 392, 399, 400, 456).

²¹² Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 311–315.

Slika 24: Sredi 15. stoletja se je tudi na gospodstvu Gornji Grad razširila trgovina na podeželju. Trgovci so kupovali blago neposredno na kmetijah, zato so bili na škodi trgi in mesta. Zadnji opat samostana Gašper Pintar (1453–1461) je leta 1459 ukazal, da podložniki ne smejo na domu prodajati volov, krav, koštrunov, prašičkov, jagnjet, koz, masti, sira, kože, krzna in drugih stvari, temveč le na zakonitih trgih v Gornjem Gradu in na Ljubnem. Zato jim je bilo zagroženo z visokimi globami (NŠAL, Listine, 1459 II 24, Gornji Grad).

tržni avtonomiji oziroma samoupravi (na primer voljenem trškem svetu). Leta 1459 so opat Gašper in predstavniki samostana urejali razmere glede trgovanja na ozemlju gornjegrajskega gospodstva, ki so očitno uhajale izpod nadzora. Kršili so stare »dobre navade« (*gütte gewonhait*), trgovci iz drugih gospodstev (*das ander herschafft kaufflewtt*) pa so obiskovali podložnike na njihovih kmetijah in kupovali blago neposredno pri njih, namesto na dovoljenem trgu (slika 24). Zato je prihajalo do pomanjkanja živine in drugih potrebščin, zaradi česar so trpeli zlasti revnejši prebivalci gospodstva. Določeno je bilo, da podložniki ne smejo na domu prodajati volov, krav, koštrunov, prašičkov, jagnjet, koz, masti, sira, kože, krzna in drugih stvari, temveč le na svobodnem trgu v Gornjem Gradu pri samostanu in na Ljubnem (*auf freyen markcht ze Obernnburg pey dem klaster oder zu Lauffen*). Oskrbniku samostana in uradniku v posameznih uradih je bilo naloženo, da vsako četrletje javno objavijo ta določila. Vsakemu, ki bi kršil prepovedi, je bilo treba blago zapleniti, samostanu pa je moral plačati globo petih mark pfenigov, oskrbniku pol funta in uradniku, v čigar uradu je prišlo do kršitve, 60 pfenigov.²¹³

V dokumentu je omenjen tudi drugi samostanski trg – na Ljubnem. Ljubno je leta 1426 nedvomno že funkcioniralo kot urbano (tržno) naselje, saj je po tedanjem urbarju že štel 44

trških parcel oziroma hiš, od katerih so samostanu plačevali letno po 12 pfenigov cenzusa (*in Lawuen sunt Aree 44*).²¹⁴ Razvoj je leta 1464 formalno dopolnila listina ljubljanskega škofa Sigmunda Lamberga o tržnih pravicah. Ta izjemno pomemben dokument obenem ponazarja, kakšen je bil ustroj starejšega trga v Gornjem Gradu. Škof pravi, da so se pri njem oglasili »njegovi zvesti tržani in občina trga Ljubno« (*vnser getrewn purger vnd gemain vnseras marckts Lawffen*). Ker do tedaj še niso imeli pravice in običaja (*rechten vnd gewonhait*), da si iz svoje skupnosti izvolijo trškega sodnika (*marckht Richter*), in ker nimajo tržnih mer (*marckht maß*) za žito, sukno (*lodn*) in platno (*leynwatt*), kot je običajno v drugih trgih, so škofa prosili, naj jim podeli te tržne pravice (*marcktrechn*). Dovolil jim je izvolitev sodnika, ki bo imel pristojnosti za sojenje »tržanom in drugim prebivalcem trga« v njihovih medsebojnih zadevah – glede dolgov, dedovanja in zemljiške pristojbine (*purgkrecht*) – znotraj trškega pomirja (*pugkfride*). Lahko je dosojal tudi globe za manjše prekrške, prestopniki za hujše delikte pa so morali biti izročeni uradniku v Gornjem Gradu. Dovolil jim je tudi uvedbo omenjenih tržnih mer, ki naj bi se ravnale po mestnih merah v Celju (*Statmaß zu Cili*).²¹⁵

²¹⁴ Orožen, *Das Bisthum* II/1, str. 249.

²¹⁵ Originalno pergamentno listino iz arhiva trga na Ljubnem, z datumom 1464 X 13, je leta 1938 objavil Franjo Baš, Doneski k zgodovini Gornjegrajskega, str. 67. Kje je dokument danes, mi ni znano.

Slika 25: Pečat predzadnjega gornjegrajskega opata Benedikta (1444–1449) iz leta 1447. Pod kronano božjo materjo z detetom je lepo viden grb benediktinske opatije, ki danes predstavlja občini Gornji Grad in Ljubno, nekdanja samostanska trga. Ob robu je napis: SIGLV BNDCTI ABBATIS BEATE MARIE IN OBERBVRGA. Pečat visi na listini, izstavljeni za celjskega grofa Friderika II. Ker jim je ta potrdil sodne in ribolovne pravice, se je konvent zavezal, da bo za Celjske vsakodnevno opravljal mašo v Marijini kapeli, ki so jo v samostanu na svoje stroške postavili grof in njegovi predniki (SI AS 1063, sig. 4526, 1447 IV 17, Gornji Grad).

Šest let kasnejša listina cesarja Friderika III., izstavljena na prošnjo škofa Lamberga, prinaša dodatne informacije o obeh trgih. Benediktinski samostan je bil tedaj že priključen (inkorporiran) ljubljanski škofiji. Škof je izjavil, da je imel samostan »od nekda« pravico do letnih sejmov v trgih Gornji Grad (zu Ror) in Ljubno (zu Lauffen). V Gornjem Gradu je bil na dan sv. Marjete (20. julija), tedenski sejem pa vsako nedeljo. Tržani na Ljubnem so imeli pravico do sejma na prošenje (dan posvetitve župnijske cerkve) in na sv. Elizabeto (19. november), tedenski sejem pa je bil prav tako vsako nedeljo. Cesar Friderik je obema trgoma potrdil omenjeno ter določil, da lahko uživata pravice kot ostali trgi vojvodine Štajerske.²¹⁶

²¹⁶ NŠAL Listine, 1470 V 18; Volčjak, *Listine*, št. 420.

Slika 26: Pečat celjskega grofa Friderika II. († 1454) iz leta 1448. Grofje so bili od leta 1337 do izumrtja 1456 dedni odvetniki samostana v Gornjem Gradu. V opatiji so bili pokopani starejši člani dinastije in Celjski so imeli tu svojo kapelo, zgrajeno na lastne stroške. V 15. stoletju je zlasti grof Friderik II. zgledno opravljal dolžnost odvetnika, o čemer priča vrsta listin, s katerimi je ščitil samostan in urejal sodne ter gospodarske razmere. Na pečatu je napis: SIGILLVM FRIDERICI DEI GRA CILIE ORTEMBVRGE SEGORIE QUE ETC COMITIS ANNO ETC MCCCCXLII (SI AS 1063, sig. 5395, 1448 XII 22, Žovnek).

Tretji trg, ki je bil v 15. stoletju v posesti benediktincev, je bila Rečica, ki je po urbarju iz leta 1426 štela 22 parcel oziroma hiš, od katerih je samostan dobival letno po 22 pfenigov cenzusa (*In Riecz sunt Aree 22*).²¹⁷ Rečica kot trg je bila prvotno zelo verjetno ustanova gospodov z Vrbovca in je skupaj z gospodstvom leta 1350 (delno) pripadla grofom Celjskim.²¹⁸ Kdaj je prešla v samostansko last, ni znano. Še do leta 1459 pa ni bila v celoti benediktinska, saj je tedaj ljubljanski meščan Ulrik Makovic opatu in konventu prodal svojo dediščino na Rečici, ki jo je pridobil po smrti sva-ka Andreja Messitz, tržana na Rečici (*Burger in Rietz*). Šlo je za hiše, trške parcele (*hoffstet*), vrtove, travnike in polja – vse je ležalo v trgu in pred trgovom na Rečici (*zu Rietz in dem markcht vnd vor dem markcht*).²¹⁹ Leta 1585 je tedanji ljubljanski škof Janez Tavčar na prošnjo sodnika in trške občine Rečici potrdil stare svoboščine, po katerih so si lahko sami izvolili sodnika, ter določil meje trškega

²¹⁷ Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 249.

²¹⁸ Gl. op. 128.

²¹⁹ NŠAL Listine, 1459 II 25; Volčjak, *Listine*, št. 367.

Slika 27: Upodobitev leta 1473 ukinjenega samostana v Gornjem Gradu na grafiki iz leta 1681. Lepo je vidna velika srednjeveška, izvorno romanska bazilika, ki je v 14. stoletju dobila visok gotski prezbiterij, in za njo križni hodnik z arkadami. Okoli starejšega jedra je v zgodnjem novem veku nastala obsežna graščina ljubljanskega škofa z obzidjem in vodnim jarkom (G. M. Vischer, *Topographia Ducatus Styrie*, Graz 1681).

pomirja (*Purkhfridt*; območja pristojnosti trškega sodnika).²²⁰

KONEC SREDNJEGA VEKA – EPILOG

Kmalu po sredi 15. stoletja je nastopila doba, ki je v kratkem temeljito pretresla razmere na Gornjegrajskem in simbolično zaključila več stoletij srednjeveškega razcveta. 9. novembra 1456 je bil v Beogradu v atentatu ubit grof Ulrik II. Celjski, zadnji predstavnik najpomembnejše plemiške dinastije na Slovenskem, ki je soustvarjala tudi zgodovino Zgornje Savinjske doline. Celotno posest Celjskih je po medsebojni dedni pogodbi pridobil cesar Friderik III. Habsburški. Le nekaj let kasneje, 1460 (ali 1461), je umrl gornjegrajski opat Gašper Pintar; kot se je kmalu izkazalo, je bil zadnji na tem častitljivem položaju. Cesar Friderik je v vlogi samostanskega odvetnika menihom prepovedal izvolitev novega opata. 6. decembra 1461 je namreč ustanovil ljubljansko škofijo in samostan s posestjo namenil za njeno dotacijo. Novi škof naj bi v samostanu še nadalje vzdrževal 10 do 12 redovnikov. Menihi v Gornjem Gradu so si kljub temu izvolili novega opata – enookkega Gregorja Hiniga –, ki pa sta ga zavrnila tako papež

Pij II. kot cesar. V samostanu so zavladale kaotične razmere – izginile naj bi številne dragocenosti, oprema in blago, kar so kasneje terjali nazaj pod kaznijo izobčenja. 8. novembra 1463 se je uklonilo preostalih devet benediktinskih redovnikov. Vpričo ljubljanskega škofa Sigmunda Lamberga in gornjegrajskega notarja Janeza Ysenhausna so »v veliki dvorani visoke hiše, poleg nove kapele« (*in stuba magna structure alte penes capellam novam*) v Gornjem Gradu priznali inkorporacijo samostana škofiji v Ljubljani ter bili s tem rešeni dotedanjega izobčenja. Kljub temu so v nezadovoljstvu z razmerami začeli zapuščati samostan in se seliti v druge benediktinske samostane. Eden od pobeglih je bil redovnik Simon Štifter (*Symon Stiffar monachus professus dicti monasterii Obernburgk*). Zato in za druge prestopke se je moral marca 1465 »v samostanski dvorani nad križnim hodnikom« (*in stuba supra ambitum*) zagovarjati vpričo škofa Lamberga in je bil obsojen na zaporno kazen. Ker so se menihi še dalje upirali škofovim načrtom, je skušal pridobiti nove redovnike iz drugih samostanov. V tem času so Gornji Grad opustošili še Turki (*inimici perfidi Turci*), zaradi česar so ga začeli preostali redovniki zapuščati. Ker se razmere očitno niso izboljšale, je 8. aprila 1473 papež Sikst IV. na škofovo prošnjo – natanko po 333 letih delovanja – benediktince razpustil in ustanovo

²²⁰ Pergamentno listino iz arhiva trga na Rečici je leta 1940 objavil Baš, O Rečici kot trgu, str. 67.

nadomestil s škofijskimi posvetnimi duhovniki, podrejenimi škofu v Ljubljani. Ti so še dalje skrbeli za pastoralno dejavnost in bili dolžni sedemkrat dnevno peti »oficij« ob kanoničnih urah (jutranjice, prvo, tretjo, šesto, deveto, večernice in sklepnice).²²¹ Gornji Grad je postal sekundarna rezidenca ljubljanskega škofa. Januarja 1478 je škof Lamberg »v samostanu Gornji Grad« (*in monasterio Obernburg*) izstavil zadolžnico za knjige, izposojene pri stolnem kapitlju v Ljubljani. Ob njem so bili kot priče navedeni gornjegrajski župnik Peter iz Ljubljane, Gregor Kic, kaplan pri oltarju sv. Rešnjega telesa in škofov osebni kaplan Pankrac Kompost. Šlo je za desetine dragocenih rokopisov, ki se jih je škof očitno namenil prebirati v miru, daleč od mestnega vrveža. Listino je spisal dolgoletni gornjegrajski notar Janez Ysenhausen.²²² Nekdanji benediktinski samostan je s tem pridobil novo funkcijo in dejansko ni začel propadati – le simbolično se je uklonil novim časom. Leta 1479 je na primer škof Lamberg v stari samostanski cerkvi posvetil dva nova stranska oltarja: v kapeli sv. papeža Gervazija in device Doroteje desni oltar sv. nebeške kraljice in Device Marije, božje matere, ter levi oltar sv. device in mučenke Katarine. Vsem, ki bi obiskali kapelo na 29 različnih, poimensko navedenih praznikov, je bilo obljubljenih 40 dni odpustkov.²²³

A časi slavne benediktinske opatije v Gornjem Gradu, ki je s svojim delovanjem v več stoletjih izoblikovala podobo kulturne krajine v Zgornji Savinjski dolini, so bili za vedno mimo. Po porušitvi velike srednjeveške cerkve v 18. stoletju nanjo spominja le še nekaj lepo obdelanih kamnitih fragmentov v lapidariju. Grb nekdanjega samostana pa danes hvalevredno in historično več kot upravičeno – v različnih barvah – predstavlja občini Gornji Grad in Ljubno.

FINANCIRANJE

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti* (P6-0052) in projekta *Umetnostna dediščina grofov Celjskih* (J6-4622), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Pri raziskavi za pripravo prispevka niso bili ustvarjeni nobeni novi raziskovalni podatki.

²²¹ Podrobno Orožen, *Das Bisthum II/1*, str. 197–212; Volčjak, *Listine*, str. 15–18 in dokumenti št. 382, 388, 392, 394, 399, prepisi št. 49 (str. 608).

²²² Volčjak, *Listine*, št. 456.

²²³ Volčjak, *Listine*, prepisi št. 51 (str. 611).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv, Ljubljana

Listine (dostopno na <https://www.monasterium.net/mom/SI-NSAL/archive>)

ÖSTA – Österreichisches Staatsarchiv, Dunaj

HHStA – Haus- Hof- und Staatsarchiv, Dunaj

AUR – Allgemeine Urkundenreihe

SI AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AS 1063 – Zbirka listin

AS 1073 – Zbirka rokopisov

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec

AUR – Allgemeine Urkundenreihe (dostopno na <https://egov.stmk.gv.at/archivinformationssystem/baumansicht/anzeigen.jsf>)

OBJAVLJENI VIRI

Acta Pataviensia Austriaca – Lenzenweger, Josef: *Acta Pataviensia Austriaca, Vatikanische Akten zur Geschichte des Bistums Passau und der Herzöge von Österreich II: Innocenz VI. (1352–1362)*. Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom II/4/II. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1992.

Austria Sacra IV/7 – *Austria sacra: Österreichische Hierarchie und Monasteriologie*, IV/7. Wien, 1786.

Bernhard, Günther: *Documenta patriarchalia res gestas Slovenicas illustrantia: Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251)*. Dunaj, Ljubljana: Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju, ZRC SAZU, 2006.

CKL – Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I: Listine gospodov Žovneških do leta 1341*. Ljubljana, Celje: ZRC SAZU, Muzej novejšje zgodovine Celje, 1996. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616182234>

GZS – Baraga, France: *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku: Listine 1246–1255*. Ljubljana: Založba ZRC, 2002 (Thesaurus memoriae. Fontes 2). DOI: <https://doi.org/10.3986/9616358928>

MDC I – Jaksch, August von: *Monumenta historica ducatus Carinthiae I: Die Gurker Geschichtsquellen 864–1232*. Klagenfurt: Ferd. v. Kleinmayr, 1896.

MDC III – Jaksch, August von: *Monumenta historica ducatus Carinthiae III: Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202*. Klagenfurt: Ferd. v. Kleinmayr, 1904.

MDC IV/2 – Jaksch, August von: *Monumenta historica ducatus Carinthiae IV/2: Die Kärntner Geschichtsquellen 1263–1269*. Klagenfurt: Ferd. v. Kleinmayr, 1906.

MDC V–X – Wiessner, Hermann: *Monumenta historica ducatus Carinthiae V–X: 1269–1416*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1956–1968.

- Otorepec, Božo: *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 1995 (Viri za zgodovino Slovencev, 14). DOI: <https://doi.org/10.3986/8671310930>
- Ottokars österreichische Reimchronik II (ed. Joseph Seemüller). München: Monumenta Germaniae historica, 1980² (Monumenta Germaniae historica. Deutsche Chroniken, 5/2).
- RSt I–II – Reddik, Annelies: *Regesten des Herzogtums Steiermark I–II*. Graz: Historische Landeskommision für Steiermar, 1976, 2008 (Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark VI, VIII/1).
- UBSt I–III – Zahn, Josef: *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark I, II, III*. Graz: Historischer Verein für Steiermark, 1875–1903.
- UBSt IV – Appelt, Heinrich in Pferschi, Gerhard: *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV: 1260–1276*. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nfg., 1975.
- Volčjak, Jure: *Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana: 1140–1500*. Ljubljana: Ljubljanska nadškofija, Nadškofijski arhiv, 2020.
- ## LITERATURA
- Banfi, Jaka: *Klientela celjskih grofov* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2023.
- Baš, Franjo: Doneski k zgodovini Gornjegrajskega. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 33, 1938, št. 1–2, str. 1–16, 65–86.
- Baš, Franjo: O Rečici kot trgu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 35, 1940, št. 1–2, str. 66–70.
- Bernhard, Günther: Der Oberburger Bistumsplan vom Jahre 1237. *Römische historische Mitteilungen* 39, 1996, str. 163–179.
- Bernhard, Günther: Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 108, 2000, št. 3–4, str. 265–290.
- Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est: Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, 2003 (Thesaurus memoriae. Dissertationes 2). DOI: <https://doi.org/10.3986/9616358995>
- Dopsch, Heinz: Die Grafen von Heunburg. *Carinthia I*, 160, 1970, št. 3, str. 311–342.
- Gestrin, Ferdo: Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426. *Zgodovinski časopis*, 6–7, 1952–1953 (Kosov zbornik), str. 473–514.
- Habel, Edwin: *Mittelateinisches Glossar*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1931.
- Jaksch, August: *Geschichte Kärntens bis 1335, II. Band: 1246–1335*. Klagenfurt: Verlag bei Ferd. Kleinmayr, 1929.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006 (Thesaurus memoriae. Dissertationes 5).
- Kos, Dušan: *Vitez in grad: Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616500821>
- Kos, Milko: O nameravani ustanovitvi škofije v Gornjem Gradu leta 1237. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 1, 1918, str. 100–108.
- Kosi, Miha: Dežela, ki je ni bilo: Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia historica Slovenica* 8, 2008, št. 2–3, str. 527–564.
- Kosi, Miha: Gospodje Turjaški in plemiški svet na jugovzhodu cesarstva (12.–15. stoletje). *Grad Turjak, Prva knjiga* (ur. Miha Preinfalk, Mija Oter Gorenčič, Renata Komić Marn). Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 89–146 (Castelologica Slovenica, 2).
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Kosi, Miha: *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »Dežele Kras«*. *Vojaška in politična zgodovina Krasa od 12. do 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2018 (Thesaurus memoriae. Opuscula 6).
- Kosi, Miha: Špitali na Slovenskem v srednjem veku. *Epidemije in zdravstvo: Zgodovinski pregled* (ur. Katarina Keber). Ljubljana: ZRC SAZU, 2024, str. 9–74. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508090_01
- Niermeyer, Jan Frederik: *Mediae latinitatis lexicon minus*. Leiden, New York, Köln: Brill, 1997.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und die Diözese Lavant, II/1: Das Benediktiner-Stift Oberburg*. Marburg: Im Selbstverlage, 1876.
- Oter Gorenčič, Mija: *Deformis formositas ac formosa deformitas: Samostanska stavbna plastika 12. in 13. stoletja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009.
- Pahor, Samo: Rittershuebe. *Zgodovinski časopis*, 19–20, 1965–1966, str. 149–152.
- Ravnikar, Tone: *Benediktinski samostan v Gornjem Gradu*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2010 (Studia historica Slovenica VI).
- Ravnikar, Tone: Čas patriarha Bertolda Andeškega in gornjegrajski samostan. *Studia historica Slovenica* 4, 2004, št. 2–3, str. 231–249.
- Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh: Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*. Velenje: Muzej Velenje, 2007.
- Ravnikar, Tone: Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 29, 1993, št. 1, str. 20–32.
- Ravnikar, Tone: Žovneško-ptujski odnosi v Šaleški dolini. *Celjski grofje: Stara tema – nova spoznanja* (ur. Rolanda Fugger Germadnik). Zbornik mednarodnega simpozija Celje, 27.–29. maj 1998. Celje: Pokrajinski muzej, 1999, str. 71–82.

- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt, Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Stegenšek, Avgustin: O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 7, 1910, str. 1–33.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove dežel-noknežje oblasti in dežele Celjske. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: ZRC SAZU, 1996, str. 227–256.
- Štih, Peter: Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. *Blaznikov zbornik: In memoriam Pavle Blaznik* (ur. Matjaž Bizjak). Ljubljana, Škofja Loka: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Muzejsko društvo Škofja Loka, 2005, str. 35–48 (Loški razgledi, Doneski 11).
- Štih, Peter: O začetkih Turjaških na Kranjskem. *Grad Turjak, Prva knjiga* (ur. Miha Preinfalk, Mija Oter Gorenčič, Renata Komič Marn). Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 69–86 (Castelologica Slovenica, 2).
- Wiesflecker, Hermann: *Meinhard der Zweite: Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts*. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1955 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, XVI).

SUMMARY

Benedictines and the Counts of Cilli. The Upper Savinja Valley in the Middle Ages

The Upper Savinja Valley was already settled before the twelfth century. It formed a large lordship with its centre in Gornji Grad (Ger. *Oberburg*), which was also the seat of the parish with a parish church. It covered the basin of the Savinja River and its tributary Dreta from modern Nazarje to the mountain ridges towards Carinthia and Carniola. At the beginning of the twelfth century, it was owned by the Bavarian Diepold de Chagere. Given the exceptional size, hilliness, and extensive woodlands of the territory, it could have been a former ruler's estate that came into the possession of the de Chagere family with a now lost deed of donation. In 1140, Diepold and his wife Truta—who were a childless couple—left the Gornji Grad castle with its estates to the Patriarch of Aquileia, Pellegrinus, and the rest of the property they had founded in Gornji Grad to the Benedictine monastery. Thus, two lordships were created, the monastic and the smaller Aquileian. In 1147, the foundation of “his loyal vassal” (*fidelis noster*) Diepold de Chagere was confirmed in Regensburg by King Conrad III.

In the first century and a half of its existence, the monastery was under the strong influence of the patriarchs of Aquileia. Especially Patriarch Berthold of Andechs (1218–1251) visited Gornji Grad several times in person, endowed the monastery and handled affairs there. His

engagement is best reflected in the plan from 1237 to establish a suffragan diocese of Aquileia in Gornji Grad. He notified his intention to Pope Gregory IX in Rome but never brought it to fruition. Very early on, the highly lucrative advocacy (*Vogt*) over the rich abbey came into the hands of the Duke of Austria and Styria, who granted it as a fief. This is evidenced by a charter of Duke Leopold VI of Austria from 1230. Advocacies over other smaller estates of the abbey were in the hands of the leading regional nobles, the Counts von Heunburg and the Lords of Sanneck.

The monastery carried out extensive agrarian colonization, which already reached far into the mountains on the border with Carinthia in the mid-thirteenth century. In 1268, the dispute over the northern border of the estate was settled, and the Carinthian duke Ulrich III of Spanheim confirmed the monastery's possession of the Solčava (Ger. *Sulzpach*) area and the border line on the watershed. In the second half of the thirteenth century, the Patriarch of Aquileia withdrew from the Savinja Valley. He began to grant the Aquileian possessions—the castles of Gornji Grad and Vrbovec (Ger. *Altenburg*)—as fiefs, and the monastery grew increasingly autonomous. It enjoyed the support and protection of the leading political forces in the region—the Carinthian duke Ulrich III (1256–1269), the Bohemian king Ottokar II Přemysl (1270–1276), and the new German king Rudolf I of Habsburg, who ruled all the eastern Alpine territories from 1276.

A stronger direct influence on the abbey was exerted by the nearby potentates. Under Ulrich III, the Counts of Heunburg formed a powerful territory in southeastern Carinthia and *Saunia* (Savinja valley) at the end of the thirteenth century; Ulrich III was the most prominent nobleman of Carinthia and Styria. In 1286, he was elected hereditary advocate of the monastery and established one of the centres of his territory in the neighbouring Mozirje (Ger. *Prassberg*). The relations with the monastery were also marked by turbulences. During the war for the Bohemian crown in 1308, Count Frederick even put the abbot into captivity and ravaged the monastic estates. In 1322, the counts died out without male issue, causing their nephew Frederick I of Sanneck to emerge as one of the main heirs. By 1333, he had acquired a large part of the Heunburg inheritance through diplomacy and war, including the strategically important Celje (Ger. *Cilli*). In 1337, he was also elected hereditary advocate of the abbey of Gornji Grad; the position remained in the family until its extinction in 1456.

Frederick of Sanneck was fiercely ambitious and successful in both military and political fields. In 1341, after Emperor Louis of Bavaria elevated him and the family to the Counts of Cilli, Frederick acquired a huge territory in the central part of present-day Slovenia through incredible expansion. On his death in 1359, he owned about thirty castles; by 1425, his successors had increased this number to 125, which was a feat unmatched throughout Central Europe. This context also includes their consolidation in the Upper Savinja Valley, where, by the mid-fourteenth centu-

ry, they had acquired all the key castles: Gornji Grad, Vrbovec, Rudenek and Mozirje. They belonged to the County of Cilli, as evidenced by a charter of Emperor Charles IV of Luxembourg from 1372. The ruler (re)elevated the Cillis to the rank of counts and determined the boundary of the county, which included the aforementioned castles in the west. There, the counts had their castellans, who also represented them in their relations with the abbey in Gornji Grad. Lower jurisdiction in the entire lordship of Gornji Grad was in the hands of the abbot and his officials, while higher (blood) jurisdiction belonged to the Count of Cilli as their advocate. Convicts were to be handed over to his judge in Mozirje.

The abbey in Gornji Grad was the largest ecclesiastical institution in Slovenia alongside the Cistercian monastery in Stična (Ger. *Sittich*). The exceptionally large Romanesque basilica with a Gothic presbytery, added in the fourteenth century, was demolished in the eighteenth century. According to the abbot's report, about eighty people lived in the monastery around 1380. In the first half of the fourteenth century, there was also a Benedictine nunnery, with its buildings situated on the opposite side of the Dreta River (the nunnery was abandoned sometime during the mid-fourteenth century). While there is no information about the origin of the monks and nuns; it is known that the monastery was twinned with the Carinthian Benedictine abbeys in Ossiach, Millstatt, and St Paul, the Scottish monastery in Vienna, the Augustinians in Eberndorf, and the Cistercians in Stična.

The monastery's extensive agrarian colonization of the hills had been completed by the mid-fourteenth century at the latest; the entire estate included 745 farms in the Upper Savinja Valley and a few hundreds more in other regions (as of 1426). Some colonists came from German-speaking areas, as evidenced by the numerous German names and surnames of the farmers and the name Tyrolseck borne by the administrative office of the abbey. The monastery's administration was divided into seven offices in the Upper Savinja Valley. The *Tirolfseck* office near Gornji Grad also had thirty specialized livestock farms (*swaiga*), which supplied the monastery exclusively with cheese. As late as the fifteenth century, the abbey had a considerable number of vineyards in the vicinity of Gornji Grad, Radmirje, Ljubno, as well as between Ljubno and Rečica, from which farmers paid their feudal dues in wine.

The main non-agrarian centres of the region—i.e., market towns—developed in Gornji Grad (thirteenth century), Mozirje and Rečica (Ger. *Rietz*; fourteenth century), and Ljubno (Ger. *Laufen*; fifteenth century). In 1426, Gornji Grad consisted of approximately eighty houses or plots, which made it one of the larger market towns in Slovenia. All basic occupations were represented among the inhabitants of both Slovenian and German origins: shoemaker, furrier, blacksmith, mason, carpenter, tailor, cooper, miller, butcher, sawmill master, market judge, and scribe. Around 1380, the notary *Johannes Walcher* from Aussee in Swabia worked and lived in Gornji Grad, and half a century later, he was succeeded by *Johannes von Yssinhausen*, perhaps from Issenhausen in Alsace. In the mid-fifteenth century, farmers' illegal trade spread across the countryside, with travelling merchants obtaining their supplies directly from farms. In 1459, the last abbot of the monastery, Caspar Pintar, issued a decree prohibiting farmers from selling oxen, cows, goats, pigs, lambs, lard, cheese, hides, furs, and other goods from their homes and only allowing them to do so in public markets in Gornji Grad or Ljubno. In 1470, Emperor Frederick III confirmed an annual fair for Gornji Grad on St Margaret's Day (July 20) and for Ljubno on St Elisabeth's Day (November 19); both market towns held a weekly fair on Sundays.

In the abbey in Gornji Grad, the counts of Cilli had a tomb, where the older members of the dynasty were buried, and a chapel of St Mary, which they built with their own funds. In the fifteenth century, they served as the monastery's advocates in an exemplary manner. Especially Count Frederick II († 1454) repeatedly handled legal and economic matters for the benefit of the abbey. After the death of the last Count of Cilli in Belgrade in 1456, all their estates and the monastery's advocacy were taken over by Emperor Frederick III, who in 1461 founded a new diocese in Ljubljana and annexed to it the Gornji Grad monastery with all its estates. Due to the monks' resistance, the Pope heeded the request of the first Bishop Sigismund Lamberg and abolished the Benedictine monastery in 1473, after 333 years of its existence. The bishop then established a chapter of canons, and Gornji Grad became the secondary residence of the Bishop of Ljubljana.

